

MIKOŁAJ ROZANOW

POWIAT PRUŻAŃSKI

SZKIC HISTORYCZNY

REPRINT

Fundacja Pomocy Szkołom Polskim im. T. Goniewicza
Lublin 2011

REPRINT

ISBN 978-83-60845-44-8

© Copyright by *Zofia i Sławomir Rozanow*

Lublin-Brześć 2011

Fundacja Pomocy Szkołom Polskim im. T. Goniewicza,
20-611 Lublin, ul. Kazimierza Wielkiego 9/60,
Tel. 81/747-6163 lub 605-828-137, e-mail: fundgon@gmail.com
Redakcja „Ech Polesia”, Brześć, ul. Moskiewska 340/56,
Tel. 00375/162-42-45-72; e-mail: klub_polski@wp.pl

Druk: POLIHYMNIA, Lublin

O AUTORZE I KSIĄŻCE

Książka autorstwa Mikołaja Rozanow – „Powiat Prużański (Szkic historyczny)” wydana w roku 1935 nakładem drukarni Prużańskiego Powiatowego Związku Międzykomunalnego, jest obecnie pozycją mało znaną. Przy tym gdy chodzi o ilość zachowanych egzemplarzy, unikalną.

Publikacja ta wówczas uznana za wnikliwe studium historyczne, została też w r. 1935 nagrodzona przez Polską Akademię

Literatury, zaś z osobą samego Autora łączono nadzieje na jego dalszą, owocną pracę badawczą.

W cztery lata po wydaniu książki w roku 1939 wybuch II Wojny Światowej unicestwił wszystkie dotychczasowe plany i zamiary tamtego świata, który nagle przestał istnieć. Po wojnie, kiedy przewrotne konstelacje historii kazały nam opuścić strony rodzinne, ukorzeniać się w nowym miejscu, w innym już świecie i czasie, rozpoczęło się staranie o chronienie pamięci naszego Polesia, jego śladów, tradycji, historii, kultury. Czynili to również i Ci, którzy pozostali na miejscu dawnym, lecz oddzieleni już od nas granicą. W miarę nawiązywanych kontaktów i podejmowanych działań, okazało się, że dla dokumentacji historycznej Polesia, jedną z podstawowych prac pozostaje nadal książka Mikołaja Rozanowa – „Powiat Prużański (Szkic historyczny)”.

Warto bowiem nadmienić, że w pracy tej, powstałej przed 76-ciu laty, Autor oparł się na szeroko i wnikliwie przeprowadzonych badaniach źródłowych, dotyczących nie tylko faktografii historycznej, lecz także zagadnień socjologicznych. Badania obejmowały rozróżnienia grup etnicznych Polesia, zasiedlenia wsi, majątków i miast od XVI

wieku do lat 1930, stan posiadania dóbr ziemskich przez określonych właścicieli i zmian własności. Przy czym obok relacji opisowej Autor wprowadził, nowatorską wówczas metodę, danych statystycznych opracowanych w oparciu o dane procentowe i zestawienia tabelaryczne. Na końcu tekstu pod tytułem Dodatki (s.118-138) zamieszczony został aneks zawierający w całości przedrukowane akty przywilejów nadanych dla Prużany, Szereszewa, Rewiatycz z lat 1589, 1740, 1793, łącznie pięć aktów nadań. Są to obecnie dane bezcenne, gdyż większość tych dokumentów już nie istnieje.

Podjęta przez kwartalnik „Echa Polesia” inicjatywa prezentowania w każdym numerze, małych opracowań monograficznych poszczególnych miast i miejscowości o bogatej tradycji historycznej, stwarza okazję, aby książkę Mikołaja Rozanowa – „Powiat Prużański (Szkic historyczny)” wydać obecnie w formie reprintu i rozpowszechnić wśród krajanów poleskich w Polsce i za granicą.

Jedyni spadkobiercy praw autorskich po Ojcu Mikołaju Rozanow – córka mgr Historii Sztuki, Literat – Zofia Rozanow, syn mgr inżynier – Sławomir Rozanow, wyrazili zgodę na reprint oraz udostępnienie dla wykonania reprintu z własnego oryginału egzemplarza książki.

Mikołaj Rozanow należał do tego pokolenia ludzi, których dorosłe, aktywne życie kształtowało się i przebiegało pomiędzy dwoma wojnami światowymi lat 1914-1918 i 1939-1945.

Urodzony w Petersburgu w 1898 r. kształcił się w latach 1908-1915 w Korpusie Kadetów, a następnie w Wyższej Wojskowej Szkole Inżynierskiej w Petersburgu. W wieku lat 18 w 1916 r. został powołany do wojska w Gwardyjskim Pułku Saperów. W marcu 1918 r. przedostał się do Wilna, należał do Samoobrony Wileńskiej, był adiutantem płk. Jerzego Dąbrowskiego, a następnie od 1919 roku wstąpił do 13. pułku ułanów. W listopadzie tegoż roku brał udział w odbiciu Prużany z rąk bolszewików. Wówczas poznał doktora Augustyna Pacewicza wraz z całą rodziną, z którego córką Pauliną pobrali się w roku 1924. Mieszkając w Prużanie pracował jako urzędnik w Starostwie i w Sejmiku Powiatowym. Jako oficer rezerwy w roku 1939 został 27 sierpnia zmobilizowany i przydzielony do dowództwa fortyfikacji w Baranowiczach.

W trakcie działań wojennych w roku 1940 poprzez Litwę i Szwecję dostał się do Francji i Armii Polskiej, później był w Dywizji Warszawskiej, jako adiutant gen. Tadeusza Kossakowskiego. Po upadku Francji został ewakuowany do Wielkiej Brytanii z I Korpusem Polskim, gdzie w Szkocji stacjonował w Edynburgu. Od roku 1942 przebywał z II Korpusem Polskim w Iraku i Palestynie. W roku 1943 w stopniu kapitana uczestniczył w kampanii włoskiej. W 1946 roku wraz z Wojskiem Polskim powrócił do Wielkiej Brytanii, zgodnie z uprawnieniami dla polskich kombatantów w latach 1947-1948/9 ukończył anglistykę na Uniwersytecie w Cambridge.

Do Polski powrócił w 1949 r., zamieszkał w Częstochowie, gdzie po wojnie osiadła Jego Rodzina. Pracował jako inżynier budowlany w Zjednoczeniu Budownictwa Mieszkaniowego, równocześnie prowadził naukę języka angielskiego. Należał do inicjatorów utworzenia pierwszej Częstochowskiej Spółdzielni Mieszkaniowej.

Zmarł 31 grudnia 1977 roku w Częstochowie, został pochowany w grobie rodzinnym na Cmentarzu Kule.

Opracowali:
Zofia Rozanow
Sławomir Rozanow

Częstochowa, 14 marca 2011 r.

Słowo od Wydawcy

Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza wspólnie z Redakcją kwartalnika „Echa Polesia”, kontynuując wznawianie pozycji o tematyce poleskiej, wydawanych przed 1939 rokiem, proponują Czytelnikom kolejny reprint autorstwa Mikołaja Rozanowa pt. „Powiat Prużański (Szkic historyczny)”, wydany pierwotnie w 1935 r.

Wydanie tej książki zawdzięczamy także Córce Autora – Pani Mgr Zofii Rozanow oraz Synowi - Mgr Inż. Sławomirowi Rozanow, oboje zamieszkali w Częstochowie. Dzięki tej bezinteresownej współpracy otrzymaliśmy do reprodukcji unikalną książkę, w której zostało wymienione 90% fotografii, a których oryginały otrzymaliśmy również od Państwa Rozanow, za co najserdeczniej dziękujemy. Z dokonanych zmian należy wymienić dodane 8 stron na początku książki oraz 4 strony na końcu.

MIKOŁAJ ROZANÓW

POWIAT
PRUŻAŃSKI

(SZKIC HISTORYCZNY)

P R U Ż A Ń S K I — 1 9 3 5

Nakładem drukarni Prużańskiego
Powiatowego Związku Między-
komunalnego przy pomo-
cy finansowej Wy-
działu Powiatio-
wego w
Pruża-
nie.

*

SPIS TREŚCI:

Bibliografia	I
Przedmowa	V
ROZDZIAŁ I: Ogólny przegląd zdarzeń historycznych	1
ROZDZIAŁ II: Dobra królewskie, dzierżawy ziemskie i prywatne fortuny magnackie	32
ROZDZIAŁ III: Dobra szlacheckie i ziemiańskie	52
ROZDZIAŁ IV: Wieś i włościanie	84
ROZDZIAŁ V: Miasta	90
Dodatki	118
Skorowidz	139

BIBLIOGRAFJA i ŹRÓDŁA:

a) bibliografja

1. BALIŃSKI i LIPIŃSKI „Starożytna Polska” t. IV, 1886 r.
2. BOBROWSKIJ „Grodzieńska Gubernja”, zbiorowa praca oficerów b. ros. sztabu generalnego, 1863 r.
3. CHOMBAY „Histoire de l'expedition de Russie”.
4. DZIKÓW P. „Spisok ziemleładienij w Grodnieńskiej Gubernii”, Grodno, 1890.
5. JAKUBOWSKI JAN „Mapa W. Ks. Litewskiego w połowie XVI wieku, z objaśnieniami” Kraków, 1928 r.
6. KOŚCIAŁKOWSKI ST. „Ze studjów nad dziejami ekonomji królewskich na Litwie”, tom V, Rocznik T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1911—1914 r.
7. KUTRZEBA ST. „Historja ustroju Polski w zarysie, t. II, Litwa”, Lwów, 1921 r.
8. LUBAWSKI M. „Litwa i Słowianie”, t. III, Mińsk, 1929 r.
9. LACHNICKI EMANUEL „Statystyka gubernji Litewsko-Grodzieńskiej”, 1817 r.
10. MOŚCICKI „Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi”.
11. PUZYREWSKI „Wojna Polsko-Rosyjska”.
12. „Sapiehowie”, t. I, II i III, Petersburg, 1890 r.
13. SZMIDT WACŁAW „Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gubernjach Wileńskiej, Grodzieńskiej i Mińskiej”, Warszawa, 1923 r.
14. TALKO-HRYŃCEWICZ „Człowiek na ziemiach naszych”, Warszawa, 1913 r.
15. WOLF JÓZEF „O kniazach Kobryńskich”, Kraków, 1883 r.
16. WYSŁOUCH SEWERYN „Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku”, Wilno, 1930 r.
17. TENŻE „Dobra Szereszewskie”.

b) źródła drukiem wydane

18. „Akty Brzeskiego i Grodzieńskiego Sądów Grodzkich”, wydanie Wileńskiej Komisji do badania starożytnych dokumentów (kilka tomów), Wilno, 1871 r.
19. „Archiwalne materiały muzeum Murawjewa” cz. I, Wilno 1913 r.
20. „Ipatjewska Letopiś”, zbiory U. S. B. w Wilnie.
21. „Dzieje Unji”, dokumenty, wydane przez Wileńską Komisję Archeologiczną, Wilno, 1889 r.
22. „Kronika Macieja Strykowskiego”, t. II, Drukarnia J. K. M., 1766 r.
23. Ordynacja Puszczy Królewskich W. Ks. Litewskiego przez Białozora w 1641 r.
24. Popisy wojska W. Ks. Litewskiego w 1567 r., zbiory U. S. B. w Wilnie.
25. Rewizja Kobryńskiej Ekonomji, przez rewizora królewskiego Dymitra Sapiechę w 1563 r., zbiory U. S. B. w Wilnie.
26. Rewizja Kobryńskiego starostwa w 1597 r. przez rewizora Melchera Rayskiego; zbiory U. S. B. w Wilnie.
27. Rewizja Puszczy i Pierechodów Zwierinnych przez Grzegorza Wołowicza w 1559 r.; zbiory U. S. B. w Wilnie.
28. CHLEBOWSKI i WALEWSKI „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego”, 1889 r.

c. źródła rękopiśmienne.

29. Inwentarze Brzeskiego powiatu 1738 r.; zbiory U. S. B. w Wilnie.
30. Inwentarz starostwa Szereszewskiego, sporządzony przez ilustratora Hornowskiego w 1798 r.; własność prywatna.
31. Inwentarz starostwa Szereszewskiego 1798 r. zbiory U. S. B. w Wilnie.
32. ŚKOCZYŃSKI FELIKS — Wspomnienia powstańca z Prusańszczyzny o 1863 roku.
33. „Rewizja Traktów, Mostów i Grobel na polecenie Najjaśniejszej Komisji Skarbowej W. X. Lit.” w 1765 r. w województwie Brzeskiem, zbiory U. S. B. w Wilnie.

III

34. „Taryfa czopowego i szelężnego województwa Brzeskiego”, w 1765—66 r.; zbiory U. S. B. w Wilnie.
35. „Wyciągi z aktów uwłaszczeniowych osiedli powiatu Prużańskiego”, archiwum państwowe w Grodnie.

PRZEDMOWA AUTORA.

Opracowanie historyczne powiatu Prużańskiego natrafiało na poważne trudności. Składały się na nie nietylko szczupłość materiału historycznego, przynajmniej dostępnego nam, ale przede wszystkim fakt rozpatrywania historii powiatu, który, jako nowożytna jednostka administracyjna i to jak na stosunki polskie niewielka, bo o powierzchni zaledwie niespełna 3.000 km², niema przeszłości odrębnej od otaczających go obszarów. Dzieli on też z nimi wiele wspólnych cech geograficznych, gospodarczo-społecznych i innych. Mimo to powiat nasz nie jest pozbawiony pewnych odrębnych właściwości regionalnych. Dziś jeszcze zaznaczają się wyraźne granice fizjograficzne i osadnicze powiatu, który jest jakby wielką polaną wśród puszczy i bagien, a w przeszłości, gdy teren ten otoczony był zwartym pierścieniem puszczy, występowały te granice nierównie silniej. Również badania językoznawcze stwierdzają pewne charakterystyczne odrębności. Jest więc teren badany do pewnego stopnia jednostką regionalną

Nie mniej jednak, dla nakreślenia jego dziejów, trzeba było rozpatrywać jego przeszłość łącznie z sąsiadującymi z nim krainami, z którymi dzielił wspólne losy. Tak samo dla odtworzenia ogólnego obrazu niezbędne było narysowanie szerszego tła historycznego, które charakteryzuje daną epokę, a tem samem wiąże zdarzenia lokalne ze zdarzeniami całego państwa. Ta konieczność usprawiedliwia spotykane często w pracy wykroczenia poza obszar naszego terytorjum i przytaczanie wiadomości historycznych o znaczeniu częstokroć bardziej ogólnem.

Materiał do tej pracy zaczerpnięty został nie tylko z liter-

VI

ratury historycznej, ale przede wszystkim ze źródeł wydanych i rękopiśmiennych, zawartych w bogatych archiwach Wilna oraz w niektórych zbiorach prywatnych. Wśród rękopisów, znajdujących się w posiadaniu osób prywatnych, cenną a niewyzyskaną dotychczas zdobycz naukową stanowi inwentarz starostwa Szereszewskiego, sporządzony w r. 1793 przez lustratora Hornowskiego. Pozatem wiele wartościowego materiału zawierają wyciągi z akt uwłaszczeniowych oraz inwentarze majątków Brzeskiego powiatu. Wobec zupełnego braku materiałów dotyczących przebiegu w naszym powiecie powstania 1863 r., należy również podnieść znaczenie rękopisu weterana Feliksa Skoczyńskiego, zawierającego w streszczeniu wspomnienia z powstania 1863 r. Wśród źródeł drukiem wydanych podstawowe materiały zawierają: Rewizja Kobryńskiej ekonomji z r. 1563-go, Popisy wojska W. Ks. Litewskiego, oraz akty Brzeskiego i Grodzieńskiego Sądów Grodzkich.

Całość pracy podzielona została na pięć części.

Rozdział pierwszy, opisujący główne zdarzenia polityczne i rozwój terytorjalny powiatu, tworzy jakby osnowę dalszych rozdziałów, poświęconych z kolei wyświetleniu stosunków, w jakich rozwijało się na naszym terenie życie społeczne i gospodarcze. W rozdziale tym występuje na jaw geograficzna rola terenu powiatu Prużańskiego, który położony w znacznej części na europejskim dziale wodnym, tworzył pomost pomiędzy Litwą a Rusią, Podlasiem a Polesiem bagnistym. Pomost ten był terenem krzyżowania się licznych wpływów, przewalały się przezeń różne wojska i toczyły się walki we wszystkich epokach historycznych.

Rozdział drugi rozpatruje ewolucję, jakie zachodziły u nas w dobrach królewskich, dzierżawach ziemskich i fortunach magnackich.

Rozdział trzeci, poświęcony dziejom szlachty, zawiera najwięcej materiału z XIX wieku i uwypukla politykę rządu rosyjskiego w stosunku do właścicieli ziemskich — polaków.

Rozdział czwarty, traktujący o włościaństwie powiatu,

VII

uwzględnia warunki bytowania naszych włościan w różnych okresach.

W rozdziale piątym, poświęconym miastom, uwypuklone zostało znaczenie dróg w rozwoju miast powiatu.

Dzięki oparciu o ściśle materiały źródłowe, praca ta nie jest zwykłą kompilacją. Usiłuje ona dać, choćby szkicowo, pewien całokształt minionych dziejów naszego powiatu, przy wykorzystaniu tych materiałów i literatury, jakie były dostępne. Niewątpliwie w różnych archiwach i zbiorach jak również publikacjach historycznych znaleźć można jeszcze dużo materiału, któryby nasze skromne badania uzupełnił i może lepiej oświetlił różne dziedziny życia naszych obszarów, dodając niejeden ciekawy i istotny fakt historyczny. To też praca ta nie jest ściśle naukową monografią, ale też nie jest to tylko kronika, podająca luźne fakty niezwiązane i niezsytetyzowane. W formie bezpretensjonalnego szkicu historycznego, stara się ona uzupełnić częściowo wielką lukę w dziedzinie naszych historycznych badań regionalnych i dostarczyć materiału do dalszych prac.

W tem miejscu poczuwam się do niniejszego obowiązku złożenia serdecznego podziękowania Wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób dopomogli mi przy zrealizowaniu tej pracy.

Przedewszystkiem pragnę wyrazić swoją wdzięczność P. P. Starostom Prużańskim Romanowi Walewskiemu, Mieczysławowi Lissowskiemu i Stanisławowi Chmielowskiemu za życzliwe ustosunkowanie się do niniejszej pracy i udzielenie mi swego poparcia, co umożliwiło doprowadzenie jej do końca; Wydziałowi Powiatowemu w Prużanie dziękuję za udzieloną pomoc finansową, która umożliwiła wydanie pracy w druku.

Zkolei pragnę wyrazić szczerą wdzięczność tym Wszystkim, którzy ułatwili pracę przez udzielenie mi bądź to cennych i życzliwych wskazówek i porad, bądź też udostępnienie materiałów i źródeł, na których praca niniejsza została oparta: P. P. Dyrektorowi Muzeum X. X. Czartoryskich w Krakowie Doktorowi Marjanowi Kukielowi, Adjunktowi Uniwersytetu Stefa-

VIII

na Batorego w Wilnie Doktorowi Sewerynowi Wystouchowi, Księdzu Kanonikowi Bronisławowi Kiełbassie, Doktorowi Zofji Hołub-Pacewiczowej, weteranowi powstania 1863 roku Feliksowi Skoczyńskiemu, Dyrektorowi gimnazjum państw. w Prużanie Stanisławowi Mercikowi, Burmistrzowi m. Szereszewa Janowi Szłykiewiczowi i Józefowi Pisance.

ROZDZIAŁ I.

Ogólny przegląd zdarzeń historycznych.

Skreślenie dziejów naszego powiatu z czasów najwcześniejszych nastreżca duże trudności. W mglistej oddali minionych stuleci giną ślady pierwotnych Słowian, a nawet i czasy późniejsze, do XIV wieku, nie zostawiły nam bliższych i bardziej konkretnych wiadomości dziejowych. W tych odległych czasach powiat nasz, odgraniczony od zachodu nieprzebytymi kniejami puszczy Białowieskiej, od południa szerokim pasem puszczy Kobryńskiej¹⁾, a od wschodu i północy moczarami bagnistych i lesistych kotlin rzek Narwi i Jasiołdy, leżał na uboczu ówczesnych szlaków handlowych. Jeszcze dłuższy czas nie przedstawiał on terenu, o posiadanie którego rywalizowałyby sąsiednie mocarstwa. Miast, któreby zasługiwały na wzmianki kronikarzy nie było, więc dłuższy czas nie spotykamy w kronikach lub aktach żadnych śladów o naszym terenie. Zorientować się w różnych jego kolejach losu możemy tylko przez zobrazowanie większych zdarzeń dziejowych o bardziej ogólnem znaczeniu, które nieraz i o nasz powiat musiały zawadzać.

Teren naszego powiatu był zamieszkały oddawna, na długo przed pierwszemi wiadomościami historycznemi, które o nim mamy. W okresie słowian pierwotnych obszary do-

---

1) Grzegorz Wollowicz: „Rewizja puszczy i pierzechodów zwierinnych W. K. Lit. r. 1552” (puszcza ta ciągnęła się z południowego wschodu na północny zachód od Pińska do Białowieskiej puszczy, dotykając swym brzegiem północnym linii wsi Jastrząb—Petelewo—Sobole—Swadbicze—Obecz—Orańczyce—Czachec—Kociolki—Zarzecze).

rzeczy Niemna i Berezyny zamieszkiwało plemię Krywiczan zachodnich, które, zlewając się na południu również ze słowiańskim plemieniem Dregowiczów (w dorzeczu Prypeci), stało się „osnową współczesnego plemienia białoruskiego“²⁾. Mamy zarazem wiadomości, że, w zaraniu państw słowiańskich, obszar naszego powiatu był zamieszkiwany przez plemię Jadźwingów (prawdopodobnie pokrewne z grupą łotewsko-litewską³⁾, znane z latopisów ruskich już w X wieku. Prof. Lubawski³⁾ jest zdania, że Jadźwingowie zamieszkiwali cały obszar naszego powiatu (jak również powiaty Brzeski i Kobryński), a dopiero po wyprawach Włodzimierza Kijowskiego zmuszeni byli cofnąć się dalej na północ poza puszcę Białowieską. Nie mniej jednak pewna ich część miała pozostać na miejscu, by stopniowo złączyć się z napływającymi ze wschodu i południa plemionami słowiańskimi, Krywiczanami i Dregowiczami. Istotnie spotykamy nawet jeszcze teraz w rejonie tym wiele osiedli o nazwach pokrewnych wyrazom „Jadźwingowie“, „Jatwieziowie“, jak n. p. Jatwież, Jatwiesk, Jażwin, Jażwiny, Jażwinka, zaś dane z XVI wieku⁴⁾ podają jeszcze więcej nazw tego rodzaju.

Rzadkie i nieliczne były pierwotne osiedla ludzkie, rozmieszczone na naszym terenie w lesistych dorzeczach rzek Jasiolny, Wincwy, Ilny i Muchawca⁵⁾. Myślistwo, rybolówstwo, bartnictwo, później hodowla zwierząt domowych i uprawa roli, prowadzona początkowo w skromnych rozmiarach, dłuższy czas poddostatkami dostarczały pożywienia mieszkańcom.

W miarę wzrostu i zgęszczania się ludności te środki życia stawały się niewystarczające i stopniowo coraz więcej na pierwszy plan wysuwała się uprawa roli. Krok za krokiem trzebiono

---

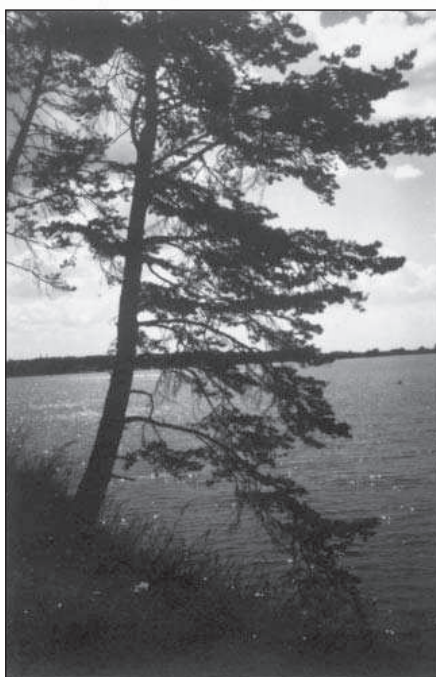
2) Talko—Hrynczewicz: „Człowiek na ziemiach naszych“, str. 73.

3) M. Lubawski: „Litwa i Słowianie“, Mińsk, 1929 r., str. 4.

4) Rewizja Kobryńskiej Ekonomji Dymitra Sapiehy, r. 1563, podaje w naszym powiecie nazwy: uroczysko Jażwiny nad rzeką Horodecznianką, tejsze nazwy uroczysko w rejonie Bludnia, błota Jażwińskie przy granicy wsi Kabaki i t. d.

5) Bardzo stare nazwy rzek Jasioldy, Wińca, Leśnej.

no puszcze, coraz nowe obszary zajmowała rola, której uprawa stała się odtąd głównym zajęciem naszych mieszkańców. Powstawać zaczęły liczniejsze i większe osiedla, zaczęła się akcja osadnicza, początkowo bezplanowa i samorzutna, później stopniowo ujmowana w normy prawne.

Fot. M. Rozanów.

Rzeka Jasiolda ok. wsi Zubacze.

W zaraniu dziejów państw słowiańskich nasz teren wchodził w orbitę wpływów politycznych Wielkiego Księstwa Kijowskiego. Wpływy te, zresztą nader luźne, ograniczały się do perjodycznego pobierania danin naturalnych na rzecz książąt ruskich. Chrześcijaństwo, ten ważny czynnik przy tworzeniu się organizmów państwowych w wiekach średnich, od-

działało bardzo nieznacznie. Pierwsze stałe parafje spotykamy w naszym powiecie dopiero w końcu XV wieku⁶⁾. Naprózno będziemy do XII wieku szukali na tym terenie śladów form państwowych. Jadźwingowie, którzy zamieszkiwali powiat a później z nim sąsiadowali i zapewne nieraz go w wyprawach łupieżczych odwiedzali, nie posiadali własnych, wyższych form państwowych, nie mogli więc przyczynić się do wytworzenia się trwalszych form ustroju społecznego. Formy te wytworzyły się znacznie później, zrazu pod wpływem księstw Rusi południowej, (ks. Włodzimiersko—Halickiego Romanowiczów), później Wielkiego Księstwa Litewskiego, wreszcie Polski. Aczkolwiek już od XII wieku te księstwa Ruskie prowadzą w naszych stronach stałe powtarzające się wyprawy wojenne (najpierw przeciwko Jadźwingom, później Litwie), nie mniej jednak, wyprawy te nie zostawiają u nas głębszych śladów. Istotny, trwały wpływ tych księstw występował znacznie wolniej, a zaledwie zaczął on docierać do naszych stron, już został zmuszony do ustąpienia miejsca wpływom Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Jak już na wstępie zaznaczyliśmy, latopisy aż do XIV w. nie dają nam żadnych wzmianek o miejscowościach naszego powiatu. W opisach walk, prowadzonych przez książąt Ruskich Włodzimiersko-Halickich z Litwą, Jadźwingami, Polską, wreszcie walk pomiędzy samymi książętami dzielnicowymi są wzmianki, najczęściej ogólnikowe, o tych lub innych wojnach, z wymienieniem gdzieś nazw: „Brześć”, „Słonim”, „Wołkowysk”, „Pińsk” i innych znaczniejszych miejscowości.

Latopisy dają nam krótkie relacje o następujących wyprawach: W r. 1113-m wyprawa Jarosława Światopełkowicza, księcia Włodzimiersko-Wołyńskiego, na Jadźwingów, którzy „mieszkali w lasach Litewskich, Polakom przyległych, którą krainę dziś Polesie albo Podlasie od przyległości lasów zowią”.⁷⁾

6) Sielec 1471 r. (kościół), Bereza 1477 r. (kościół), Prużana (Dobuczyny) 1473 r. (cerkiew), Szereszów 1517 r. (cerkiew).

7) Strykowski: „Kronika”, str. 180.

Stare krzyże przydrożne koło wsi Jakowicze. Fot. Ilnicka.

W r. 1205-m najazd Litwy pod wodzą Ziwinbunda i Montwiłła na ziemie Nowogrodzkie, Łuckie, Włodzimierskie, Pińskie, bitwa na „polach Słonimskich”, porażka Litwy.⁸⁾ Kronikarz o roku tym pisze: „Bieda bo bie w zemle Włodzimierściej ot wojowanja Litowskago i Jatwiaskago”.⁹⁾

W r. 1217 (?) najazd Litwy pod wodzą Erdziwiłła na Ruś, zajęcie Brześcia, Mielnika, Brańska, Bielska.

W r. 1220 (?) Litwa pod wodzą Skirmunta toczy z Rusią walkę na brzegu Jasioldy, uprzednio wojska ruskie znajdują się w rejonie Brześcia.

W r. 1252-m odbywa się wspólna wyprawa książąt ruskich Daniela i Wasylka Romanowiczów na Nowogrodzką rezydencję Mendoga, władcy Litwy, przyczem wyprawa idzie trzema szlakami na Wołkowysk—Mścibów, na Słonim i na Zdzitów.¹⁰⁾

W r. 1277-m wspólna wyprawa książąt ruskich Lwa, Mściława i Włodzimierza Wasylkowicza w posiadłości Litewskie pod Grodno przez Wołkowysk. Wyprawa wyrusza z pod Brześcia Lit.¹¹⁾

Z powyższych wzmianek najwyżej tylko wnioskujemy, że i nasz teren musiał być nieraz widownią tych zdarzeń, gdyż stanowił on dla wypraw wojennych dogodny obejście trudnych do przebycia bagien poleskich w obustronnych wypadach Litwy i Rusi.

Istotnie już od bardzo dawnych czasów istniał szlak, łączący Litwę z Rusią przez Kamieniec Litewski—Szereszów—Nowy Dwór.¹²⁾ O znaczeniu tego traktu świadczy fakt założenia już w końcu XIII wieku przez księcia Włodzimierskiego Włodzimierza, syna Wasylka Romanowicza, grodu obronnego Kamieńca (Litewskiego) leżącego na tym szlaku¹³⁾, w bezpośrednim sąsiedztwie obecnego naszego powiatu.

---

8) Tamże: str. 210.

9) „Ipatjewska Letopiś”: str. 157.

10) S. Wysłouch: „Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego”, str. 107.

11) „Ipatjewska Letopiś”, str. 206.

12) S. Wysłouch: „Dobra Szereszewskie”.

13) „Za Berestjem srubu gorod na pustom mieście naricajemom i narceze imia jemu Kamieniec, zanie byść kamiena ziemia. Szda że w niem stolp kamien wysotoja 17 saźniej” . . . „Ipatjewska Letopiś”: str. 222, t. II.

W końcu XIII wieku strony nasze wchodzą w skład posiadłości księcia Włodzimierskiego, Włodzimierza Wasylkowicza. Prawdopodobnie jeszcze w tym czasie obszar ten tylko nominalnie należał do księstwa; był to zapewne jeszcze kraj pusty (por. wzmiankę o założeniu Kamieńca), zamieszkały jedynie przez ludność tubylczą¹⁴⁾, narażony na częste najazdy Litwinów i Jadźwingów. Panowanie ruskie stawiało zaledwie pierwsze kroki dla utrwalenia swej, zresztą krótkotrwałej, państwowości. Wiemy tylko o istnieniu w tym czasie miasta Kobrynia z przyległymi włościami, położonego na południe puszczy Kobryńskiej¹⁵⁾.

W tym czasie zachodzi ważny wypadek, który otwiera drogę pokojowym wpływom Polski na nasze krainy. Mianowicie w r. 1264 Bolesław Wstydlivy a w r. 1282 Leszek Czarny wytępiają do reszty plemię Jadźwingów, a ziemie ich (obecne Podlasie) zajmują stopniowo koloniści z Polski. Podlasie staje się od tego czasu jakby pomostem, przez który wsiąka w nasze strony element polski. Coraz dalej na wschód idzie za chlebem nie tylko szlachcic ale i wieśniak polski, osiadając na tych obszarach i przynosząc ze sobą pierwiastki ówczesnej kultury zachodniej.

Definitywne opanowanie przez Litwę naszych krain, należących poprzednio do książąt ruskich, następuje podczas panowania W. Ks. Giedymina (1317—1341 r.), który, częściowo orężem, częściowo polityką pokojową i związkami dynastycznymi swych synów z różnymi dzielnicowymi książętami ruskimi, opanowuje olbrzymie obszary aż do morza Czarnego, w tym oczywiście Podlasie, Polesie, a więc i nasz teren. W okresie tym na obszarach księstwa Włodzimierskiego i Halickiego tworzą się liczne drobne księstwa potomków książąt Ruskich i W. Ks.

14) „... i posła Włodzimier s toziemci (t.j. tubylcami) w czołnoch wozwierch reki Łysny (t. j. Leśnej)...” dla wyboru miejsca pod założenie miasta Kamieńca. („Ipatjewskaia Letopiś”, str. 206).

15) W r. 1287 książę Włodzimierz zapisuje miasto Kobryń z włością żonie swojej. („Ipatjewskaia letopiś”).

Giedymina, podlegających bezpośrednio władzy Wielkiego Księcia Litwy.

Wnuk Giedymina (a syn Olgierda W. Ks. Litwy), Teodor Ratneński dzierży księstwo Ratneńskie, obejmujące i nasze terytorjum.¹⁶⁾ Po śmierci jego księstwo ulega podziałowi. Jeden z jego synów Roman otrzymuje w dziedziczne posiadanie Kobryń z przyległymi włościami (około r. 1404) i daje początek linii dzielnicowych książąt Kobryńskich, rządzących księstwem do początków XVI-go wieku. Przez cały ten czas (od r. 1404 do r. 1517) terytorjum naszego powiatu stanowi prawie w całości integralną część księstwa Kobryńskiego, z którym dzieli wspólne losy. Zaznaczyć jednak należy, że już wtenczas, w ogólnym składzie księstwa, teren nasz zachowuje pewną odrębność terytorjalną i określany jest mianem „Wołosy Pruszaney”¹⁷⁾; oddzielony bowiem od Kobryńszczyzny pasmem puszczy Kobryńskiej widocznie nie miał z resztą księstwa bliższego kontaktu gospodarczego.

Księstwo Kobryńskie przetrwało zaledwie sto kilka lat. W ogólnym procesie konsolidacji ustrojów państwowych i wytworzenia się w wieku XV i XVI jednolitych władz kraju, książęta dzielnicowi, jako samodzielni władcy swych obszarów, stopniowo zanikają. W wyniku konsekwentnej polityki władz wielko-książęcych Litwy, oraz rozkładu, który następował wskutek ciągłych, nowych podziałów księstw między potomkami kniaziów, księstwa te przestają istnieć, a kniaziowie i ich potomkowie schodzą coraz niżej w swym stanowisku społecznym i wreszcie stają się równi bojarom litewskim, przemieniając się z władców dzielnicowych na poddanych monarchy—nieograniczonego władcy całego kraju.

Ostatnia z rodu kniaziów Kobryńskich księżna Anna Se-

---

16) S. Wysłouch: „Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku”, str. 15, Wilno, 1930 r.

17) Tamże: str. 17 (list W. Ks. Zygmunta Kiejstutowicza z okresu walk ze Swidrygiellą w r. 1433).

menówna umiera bezpotomnie w r. 1517-ym, a większą część księstwa otrzymuje dożywotnio (do r. 1532) i tylko na prawach lennych jej mąż Waclaw Kostewicz, tytułujący się Starostą Kobryńskim. Po jego śmierci król polski Zygmunt Stary darowuje obszary dawnego księstwa (a właściwie już wtenczas tylko powiatu) swej żonie, królowej Bonie. Energiczna, przebiegła, ale zarazem zapobiegliwa i gospodarna Włozka potrafiła wkrótce objąć w swoje władanie, poza dobrami książąt Kobryńskich, również obszary dworu Sieleckiego i włości Szereszewskiej i w ten sposób zjednoczyła w swych rękach całość dzisiejszego powiatu Prużańskiego, za wyjątkiem niewielkiej części obecnej gminy Międzyleskiej, leżącej wówczas w starej włości Żdzitowskiej, a w dawnym powiecie Słonimskim. Już jednak w drugiej połowie XVI wieku obszary te rozpadają się na szereg włości, stanowiących albo dobra królewskie, albo większe, lub mniejsze dobra ziemskie. Okres władania Bony (do roku 1556-go) przyczynia się do podniesienia naszych stron pod względem gospodarczym, rozwija się akcja kolonizacyjna, liczne zastępy szlachty osiadają na naszym terenie (naprzykład szlachta sielecka), powstają nowe osiedla, nowe drogi i mosty, rozszerza się przestrzeń uprawna, tworzy się zarazem sprzężysty, jak na ówczesne stosunki, aparat administracyjny. Wreszcie przygotowuje się podstawy do rozwoju miast na zasadach autonomicznych.

Wiek XVI jest okresem najdonioślejszych reform w ustroju W. Ks. Litewskiego, reform, pozostających w ścisłym związku z unją Lubelską (1569 r.), która z Korony i W. Ks. Litewskiego uczyniła „jedno nierozdzielne i nieróżne ciało“, „jedną wspólną Rzeczpospolitą, która z dwu państw i narodów w jeden lud się zrosła i spoiła“. Nie jest naszym zadaniem wymieniać wszystkie te reformy, sięgające najrozmaitszych dziedzin życia W. Ks. Litewskiego, a zespalające obszary nasze z Koroną i zbliżające je do ustroju ówczesnej Polski. Stanowi to przedmiot specjalnych studjów nad ustrojem W. Ks. Lit., to też ograniczymy się tylko do podania zmian w podziale administracyjnym

które miały miejsce w związku z temi reformami a dotknęły interesującego nas terenu.

Początkowo teren ów wchodził w skład woj. Trockiego. W 1520 roku zostało utworzone województwo Podlaskie, obejmujące 6 powiatów, w tej liczbie powiat Kobryński¹⁸⁾. Wielka reforma podziału administracyjnego W. Ks. Lit. lat 1565-66 tworzy, zamiast dawnych powiatów Kobryńskiego, Kamienieckiego i Brzeskiego, jeden wielki powiat Brzeski, obejmujący również cały obszar obecnego naszego powiatu oraz puszcę Białowieską i wciela go do nowo utworzonego województwa Brzeskiego. Odtąd, aż do upadku Rzeczypospolitej dzieje naszego terenu ściśle się wiążą z losami powiatu i województwa Brzeskiego.

Wiek XVII stanowi okres ciągłych wojen i niepokojów. Wojny z Moskwą, z Chmielnickim, wojny szwedzkie, wręcz rozruchy wewnętrzne i częste bezkrólewia odbijają się głośnie echem i w powiecie Brzeskim. W r. 1655 wybuchła wojna szwedzka (jednym z jej epizodów jest bitwa pod Brześciem w 1656 roku). Nieco później, w r. 1660, pustoszy nasze strony „Moskwicin Chowański“, który, idąc z Grodna do Brześcia (przez Szereszów), „wprzód zapuścił swe czaty po okolicy“, siejąc najokrutniejsze zniszczenie, mord i rabunek¹⁹⁾. W r. 1665 król Jan Kazimierz ogłasza uniwersał o pospolitem ruszeniu z województwa Brzeskiego przeciwko Moskwie²⁰⁾.

Województwo i powiat Brzeski były w ciągu tego okresu (1660-1665) terenem przemarszów i postojów tak wojsk nieprzyjacielskich jak i wojsk naszych, ściąganych pod sztandary Rzeczypospolitej.

Ślady tego zachowały się w różnych aktach o ustaleniu

---

18) Jakubowski: „Mapa W. Ks. Lit. w połowie XVI w.“, Kraków, 1928 r., str. 14.

19) Zbiór aktów Wil. Kom. Archelog., t. III-ci, str. 361.

20) Tamże: str. 398. (akt dotyczący spustoszenia Kamieńca Litewskiego).

szkód wyrządzonych przez te wojska, naprzykład na terenie naszego powiatu szkód wyrządzonych przez tatarską kompanję Assanowicza i Abramowicza we wsiach królewskich Cichowoli, Babiej Górze i Rowbecku (Raubecku)²¹⁾. Że nie były to wypadki pojedyncze, a klęska ogólna, świadczy o tem list hetmana Stanisława Potockiego z r. 1666, który, uwzględniając „wielkie spustoszenia włości w województwie Brzesko-Litewskiem, tak przez nieprzyjaciela koronnego, jak też i częste wojsk przechody” zabrania „pod karą na gardło” wprowadzać wojska JKM do tego Województwa²²⁾. Już jednak w następnych dziesięcioleciach znowu rozlokowane są u nas oddziały wojskowe. W okresie panowania króla Jana Sobieskiego, dbającego o utrzymanie stałej siły wojskowej, wyznaczono w r. 1676-m Ekonomję Kobryńską (również i klucz Prużański), by dostarczały kwaterunku i wyżywienia w naturze 700 kozakom, zasłużonym w poprzednich wojnach, „aby wojska w służbie Rzeczypospolitej zostające, konserwowane być mogły”²³⁾. W 1694-m hetman wielki W. Ks. Lit. Jan Sapieha wyznacza „dach i stanowisko regimentowi pieszemu niemieckiemu” w dobrach Starostwa Szereszewskiego, tłumacząc, że to „po skończonych operacjach pułkowi temu słusznie się należy”²⁴⁾. Jednocześnie zabrania hetman temu pułkowi postoju w dobrach Linowo i zaznacza, że „te dobra całe mieć chce...” i „... stanowiska wolne”²⁵⁾. Obawy widocznie były uzasadnione, bo już w r. 1698 sporządza się rejestr nowych strat spowodowanych przez chorągiew pancerną, która była rozlokowana w okolicy, między innymi i w m. Prużanie.²⁶⁾

W okresie wojny północnej powiat Brzeski jest znowu

---

21) Tamże: t. IV, str. 7.

22) Tamże: str. 31.

23) Tamże: str. 159.

24) Tamże: str. 213.

25) Tamże: str. 224.

26) Tamże: str. 260.

terenem operacji wojennych. W roku 1702-m szlachta brzeska postanawia wystawić z województwa 4 chorągwie pancerne po 100 osób każda „dla ochrony króla J. M.“, którego „na polskim szczęśliwie lokowaliśmy tronie“. Chorągwie te mają być ściągnięte według traktów; nasza szlachta, mieszkająca przy trakcie Prużańskim, chorągwie te wystawia w Berezie, Linowej, Błudniu i Malczu, pod dowództwem Jana Komorowskiego, pisarza ziemskiego Mozyrskiego²⁷⁾. Dalszy los tych chorągwi nie jest znany, natomiast w następnych latach tej wojny spotykamy na naszym terenie grasujące oddziały wojsk rosyjskich i szwedzkich. W roku 1706-m ma miejsce bitwa wojsk szwedzkich z wojskami rosyjskimi pod Berezą-Kartuską. Po odparciu wojsk rosyjskich, wycofujących się na wschód, Szwedzi plądrują klasztor i okolice.

W roku 1736-m znowu ziemie nasze najeżdżają wojska rosyjskie, zwalczające stronników obranego przez Sejm króla Stanisława Leszczyńskiego; wojna podjazdowa trwa dwa lata. Jako pamiątka po niej z naszych obszarów zachowała się odezwa dowódcy wojsk rosyjskich Liwena z r. 1736-go do władz województwa Brzeskiego o „dobrowolnem“ dostarczaniu prowjantu dla wojska, wskazująca jako miejsca dostawy miasta Kobryń i Prużanę²⁸⁾.

W czasie wojny 1792 r., gdy wojska rosyjskie, popierane przez targowiczán, wtargnęły do Polski, znowu pochód odbywa się przez nasze tereny. Ślady tego pochodu znajdujemy w zanotowanych stratach, poniesionych przez Czartoryskich w ich dobrach, leżących wzdłuż traktu Szereszów—Kamieniec—Brześć.²⁹⁾

W czasie powstania Kościuszkowskiego w 1794 roku cały nasz powiat mieścił się jeszcze w granicach Rzeczypospolitej. Dzielny generał Karol Sierakowski, organizując na obszarach

---

27) Tamże: t. IV str. 327.

28) Tamże: t. IV str. 527.

29) Zniszczenia w m. Szereszewie i we wsi Wiszni. „Inwentarz Starostwa Szereszewskiego“ z r. 1793-go.

Litwy obronę przed najeźdźcą, staje w Berezie; tamże przybył z Warszawy 19. VIII. 1794 r. również gen. Mokronowski, żądając od generałów litewskich skupienia oddziałów celem przeciwstawienia się nieprzyjacielowi³⁰⁾. Pod naciskiem przeważających sił nieprzyjaciela korpus Sierakowskiego został jednak zmuszony do wycofania się na Brześć, staczając po drodze 7. IX. 1794 r. bitwę z Suworowem pod Krupczycami (pow. Kobyński), a później ponosząc ostateczną klęskę pod Terespołem (17—19. IX. 1794 r.).

Istnieją ciekawe dokumenty z rewizji grobel i mostów powiatu Brzeskiego, dokonanej w r. 1765-m przez Komisję Skarbową W. Ks. Lit. które dają pojęcie o sieci ówczesnych szlaków komunikacyjnych na terenie powiatu³¹⁾. Istniały w tym czasie:

1) trakt z Wysokiego do Litwy przez Zelwę na Kamieniec—Wisznię—Szereszów—Rudę (Rudnię?)³²⁾.

2) trakt z Kamieńca na Prużanę do Litwy idący w powiat Wołkowyski, na Rzeczycę Murowaną (t. zw. Pocijewska)—Kozi Bród—Prużanę—Bakuny³³⁾.

3) trakt z Kobrynia do powiatu Słonimskiego przez Kozi Bród Linowo—Winiec—Kabaki—Berezę.

4) trakt jak wyżej przez Kozi Bród — Prużanę — Połonne (Połońsk)—Winiec—Sielec³⁴⁾.

5) trakt z Brześcia do Szereszewa przez Bratyłowo — Turnę Rzeczyce Murowaną—Wisznię³⁵⁾.

6) trakt z Brześcia do Prużany przez Bratyłowo—Olizarów Staw—Kiwatycze—Kozi Bród.

W roku 1795-m następuje trzeci rozbiór Polski i teren naszego powiatu, który przez czterysta lat zgórą był pod berłem królów polskich, a prawie przez trzysta lat był ściśle zesp-

30) Mościcki: „Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi”, Tom I.

31) „Rewizja Traktów, Mostów i Grobel W. Ks. Lit. r. 1765-go”, rękopis, własność seminarjum prawa i nauk społecznych uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

32) Tamże: str. 38: W Szereszewie... „przez całe miasteczko mosty porządne”, „dla przejeżdżającego kupca dość wygodne”...

33) Tamże: „w mieście Prużanie mosty dobre, kupiec płaci po 2 grosze”.

34) Tamże: str. 40: ok. Semenczy i Połońska „droga straszna, mimo to biorą trzy grosze myta przy każdej karczmie”.

35) Tamże: str. 42.

lony z Rzeczpospolitą Polską, trafia pod zabór rosyjski. Dawny podział administracyjny zostaje zniesiony, utworzony zostaje powiat Prużański, wchodzący kolejno w skład gubernij Słonimskiej (1795 r.), Litewskiej (1796 r.), Grodzieńsko-Litewskiej (1801 r.) wreszcie Grodzieńskiej (1840 r.).³⁶⁾ Nowoutworzony powiat Prużański objął wtenczas cały obszar doby obecnej (prócz gminy Dworce) oraz rozległe obszary puszczy Białowieckiej wraz z Białowieżą i Narówką. Pozostał on w tych granicach bez zasadniczych zmian aż do wojny światowej.

Następująca rychło po tym rozbiorze śmierć Katarzyny II (1796 r.) chroni powiat na kilkadziesiąt lat (okres panowania Pawła I-go i pierwsza połowa panowania Aleksandra I-go), przedtemi poczynaniami rusyfikacyjnymi, które już zaczęto przeprowadzać z całą bezwzględnością na obszarze objętym I i II rozbiorem. Jedyne ulegają konfiskacie obszerne dobra królewskie (t. zw. Gubernja Prużańska), które Katarzyna darowuje swemu ulubieńcowi feldmarszałkowi Rumiancowowi (por. roz. II „Dobra królewskie”).

Wojna 1812 roku dotyka i nasz powiat. Aczkolwiek główne działania wojenne odbywały się dalej na północ, jednak i na naszym terenie, stanowiącym osłonę linii operacyjnej Napoleona przed wypadami wojsk rosyjskich, sytuowanych w rejonie Łucka, odbywają się przemarsze wojsk, potyczki i bitwy.

W roku 1812, podczas gdy Wielka Armja Napoleona posuwała się na Smoleńsk, książę Szwarzenberg z posiłkowym korpusem austriackim przekroczył Bug około Drohiczyna i podążył przez Prużanę do Słonima, wystawiając oddziały straży przedniej na linii rzek Piny i Muchawca i opanowując Pińsk i Drohiczyn. Wkrótce przyłącza się do Szwarzenberga gen. Reynier z korpusem Saskim. Wojska te miały za zadanie przeciwstawić się armji rosyjskiej, która pod wodzą gen. Tormasowa, wyruszyła z Łucka, aby zagrozić od południa tyłom armji Napoleona. Armja rosyjska w ciągu dwóch tygodni opanowała linię rzek Piny i Muchawca, zajęła Kobryń a następnie Prużanę, lecz nie na długo, bo już 10 sierpnia

---

36) W r. 1840 Mikołaj I-szy ze względów politycznych i rusyfikacyjnych zabronił dodawać do nazwy „Grodzieńska” nazwę „Litewska”.

Prużanę zajmują oddziały Szwarcenberga, dążące przez Malecz. W Prużanie do wojsk Szwarcenberga dołącza się korpus Reynier'a, przybywający z rejonu Wielkiego Siola. Połączone ich siły ruszają za armją rosyjską, która wycofuje się na Horodeczno, pozostawiając straż tylną nad błotem w Kozim Brodzie. Wojska francuskie straż tę jednak odrzucają i natrafiają na linji błot Horodeczno — Poddubne na główne siły rosyjskie. Lewego skrzydła wojsk rosyjskich około wsi Poddubne broniła kawalerja. Tędy właśnie skierowany zostaje wieczorem 11 sierpnia pierwszy atak wojsk Reynier'a, uwieńczony zdobyciem drogi przez bagno. Sukces ten jednak nie trwa długo, bo wojska francuskie zostają wyparte z powrotem. Rankiem dnia następnego Reynier oskrzydla wojska rosyjskie od zachodu, wychodząc przez lasy (na Szczerczewo ?) na skrzydło armji rosyjskiej, która jednak zmienia front, poczem wywiązuje się ogólna bitwa. Ponowny atak przez błota nie udaje się, wreszcie w nocy przerzuca Reynier przez bagno niedaleko Poddubnego (ok. Żabina ?) pułk z korpusu austriackiego, co zmusza wojska rosyjskie do cofnięcia się na Kobryń. Noc rozdziela walczących, lecz armja rosyjska po tej bitwie szybko cofa się na Wołyń. W bitwie tej brało udział ogółem 72.000 walczących³⁷⁾.

Straty, które dotknęły powiat w czasie tej wojny były znaczne. W samym inwentarzu żywym ludność nasza najpierw wskutek rekwizycji, a następnie (w 1813 r.) wskutek pomoru bydła, poniosła strat około 45% (ilość koni zmniejszyła się o 62%), zaś ogólne straty wojenne oszacowane zostały na 13 rubli srebrnych na głowę ludności, sumę, jak na ówczesne stosunki, bardzo znaczną³⁸⁾. Materjalne i społeczne położenie różnych warstw ludności po tej wojnie określa E. Łachnicki³⁹⁾ następującymi słowami: „klasą najwięcej wyniszczoną są naprzód rolnicy⁴⁰⁾, po nich mieszczaństwo, klasa szlachty zostaje w stanie jednostajnego spoczynku, klasa żydów w stanie ciągłego i silnego wzrostu“.

37) Chombay: „Histoire de l'expedition de Russie“.

38) E. Łachnicki: „Statystyka Gubernji Grodzieńsko-Litewskiej, rok 1817“, Wilno, str. 52.

39) Tamże: str. 33.

40) t. j. włościanie (przyp. autora).

Mamy z tego okresu (1817) następującą statystykę: powierzchnia powiatu 331,543 dziesięciny⁴¹⁾. Ludności ogółem⁴²⁾: mężczyzn 21,952, kobiet 21,532, w tem szlachty: 156 mężczyzn i 149 kobiet. Duchowieństwa: 59 mężczyzn i 24 kobiet. Żydów: 708 mężczyzn i 706 kobiet. Rolników poddanych (w majątkach prywatnych): 15,986 mężczyzn i 15,713 kobiet. Robotników (rolników) skarbowych: 4,768 mężczyzn i 4,666 kobiet. Rolników wolnych: 28 mężczyzn i 10 kobiet. Kolonistów (?): 45 mężczyzn i 51 kobiet. Miasteczek 5, wiosek i okolic szlacheckich 420, kościołów i klasztorów 32, dworów 96, karczem po wsiach 440, chat rolników 8.549⁴³⁾

SZKOLNICTWO:⁴⁴⁾ Szkoły utrzymywane przez kościół: w Prużanie 2 nauczycieli i 43 uczniów, w Sielcu 1 nauczyciel i 7 uczniów. Najbliższe zakłady naukowe wyższego typu: świeckie gimnazjum akademickie w Świsłoczy (281 uczniów) oraz szkoły powiatowe w Grodnie, Lyskowie, Brześciu, Szczuczynie, Lidzie, Żurawicach, Słonimie i Nowogródku (ogółem 1635 uczniów).

HANDEL:⁴⁵⁾ Jarmarków dorocznych: w Prużanie 4, Malczu 7, Sielcu 1, Berezie 8. Targi zwykłe co tydzień: w Prużanie w niedzielę i piątek, zaś w Berezie, Sielcu, Malczu i Szereszewie co niedziela.

PODATKI PAŃSTWOWE:⁴⁶⁾ przeciętnie dla całej gubernji na głowę ludności 3,7 rubla asygnacjami, z tego po opłaceniu kosztów agministracji czysty dochód skarbu państwa 2,8 rubla asygn. Ogólna charakterystyka podatków: „w podatkowaniu częstokroć nie tak bywała uciążliwe same podatki, jak sposób rozkładu i poboru onych”

Nastaje epoka reakcyjnych rządów Mikołaja I-go. Przyniosła ona ze sobą dla naszych stron wojskowo — policyjne metody rządzenia, ucisk wszelkiej wolnej myśli, oraz zapoczątkowała akcję, zmierzającą do wytepienia śladów polskości. Akcja ta wzrosła po powstaniu 1831 roku.

---

41) Tamże: str. 2 p. 21

42) Tamże: str. 32.

43) Tamże: str. 36.

44) Tamże: str. 76.

45) Tamże: str. 69.

46) Tamże: str. 87.

W roku 1831-m na czele ruchu powstańczego w gub. Grodzieńskiej stał Kraskowski, sekretarz osobisty gubernatora cywilnego. Oddziały powstańcze, oczekując przybycia wojsk polskich z Królestwa, skupiały się w lasach puszczy Białowieskiej, wchodzącej wówczas w skład naszego powiatu. Dowiedziawszy się o skupianiu się sił powstańców, zasilanych przez element polski z okolicy, dowódca rosyjski w Brześciu gen Rozen wysłał 10 czerwca do Szereszewa 2 szwadrony ułanów, które wzmocnione następnie przez dodanie piechoty zajęły Białowieżę. Jednym z powodów tej decyzji była wiadomość, że we wsi Krynicy (gm. Szereszewskiej) odbywają się spotkania Polaków, udających się do oddziałów powstańczych. Ten ruch powstańców stał zapewne w związku ze zbliżaniem się oddziału Chłapowskiego, który 23 maja stoczył w Hajnówce bitwę z wojskami rosyjskimi. Dowódca tych wojsk Liwen cofnął się, kryjąc się w lasach, na Szereszów; Chłapowski zaś ruszył na Narewkę-Rudnię-Krynki-Świsłocz, gdzie się połączył z Gielgudem, dążącym na Litwę. Również nie bez wpływu na udział naszego powiatu w powstaniu musiał pozostać słynny przemarsz oddziału gen. Dembińskiego, który, przedzierając się z Litwy do Królestwa, po przejściu Szczary i zasileniu w Stonimie swych szeregów powstańcami z puszczy Białowieskiej, ruszył 26 lipca na Zelwę—Izabelin, staczając walki z osaczającymi go oddziałami rosyjskimi. Z pomocą mu przyszedł oddział Karola Różyckiego, który 22 lipca przekroczył Bug pod Drohiczyńem, szerząc pogłoski o zbliżaniu się całego korpusu polskiego gen. Ramorino. Wiadomość ta rzuciła popłoch na oddziały rosyjskie, ścigające Dembińskiego. Generał rosyjski Rozen zajmuje z głównymi siłami linię obronną aż pod Kamieńcem Litewskim, skąd wysłał przez Szereszów na Nowy Dwór straż przednią, która, w obawie przed Dembińskim, niszczy mosty i groble pod Nowym Dworem (grobla Józefińska t. zw. „Żołobate mosty”, przyp. autora). Lecz Dembiński obiera inną drogę, z Izabelina na Berdniki, Rudnię, Narewkę, Orłę, poczem wkracza do Królestwa i łączy się z głównymi siłami wojska polskiego⁴⁸⁾.

Niezależnie od przytoczonych akcji, ruch powstańczy rozwijał się u nas również samodzielnie, nie zawsze szukając bezpośrednio oparcia na regularnych oddziałach Wojska Polskiego. Wiemy, że w Pińszczyźnie i Kobryńszczyźnie działał oddział Tytusa Pusłowskiego, zorganizowany w majątku Plancie i rekrutujący się częściowo z naszego powiatu.

---

48) Puzyrewski: „Wojna—Rosyjska 1831 r.”

Zaraz po powstaniu następuje kasacja wspaniałego klasztoru Kartuzów w Berezie i konfiskata ich rozległych dóbr⁴⁹⁾ oraz ostateczna konfiskata dóbr byłego Starostwa Szereszewskiego,⁵⁰⁾ (należących do Czartoryskiego), poprzedzona rabunkiem i zniszczeniem we dworze Szereszewskim pałacu książęcego wraz z archiwum i biblioteką. Skonfiskowane dobra przechodzą na własność skarbu rosyjskiego, zaś włościanie pańszczyźniani z tych dóbr zwiększają ilość tak zwanych „włościan skarbowych”⁵¹⁾, z których rząd rosyjski w roku 1863 utworzył specjalne oddziały ochronne, przeznaczone do tępienia ruchu powstańczego.

Rozpoczyna się prześladowanie kościoła katolickiego, niesłychane prześladowania spadają na unję, która zostaje w roku 1840-m przemocą⁵²⁾ zastąpiona prawosławiem. Dąży się do obniżenia kultury materialnej i umysłowej, niższe warstwy ludności utrzymuje się w ciemnocie, pogłębia się przepaść między ludem a warstwą szlachty przez danie tej ostatniej tych uprawnień, które w Rosji czyniły z chłopca rosyjskiego niewolnika swego pana. Zamiast poczynań oświatowych, wśród warstw włościańskich popiera się pijaństwo; cyfra spożycia napojów alkoholowych sięga wręcz fantastycznych rozmiarów: na głowę

---

49) Duchowieństwo tego klasztoru również brało udział w powstaniu.
50) Szczegóły znajdzie czytelnik w rozdziale II-m „Królewsczyzny, dobra ziemskie, fortuny magnackie”.

51) „Grodzińska Gubernja” r. 1863, zbiorowa praca oficerów b. ros. sztabu generalnego pod red. Bobrowskiego, t. I., str. 773.

52) a) Nastrój unitów charakteryzuje treść listu cesarza Pawła I-go ze Słonima do gubernatora w Mińsku w r. 1797. „Przejeżdżając my przez Mińską Gubernję — patrzyli, iż chociaż w rozlicznych osadach przeszłe unickie cerkwie przemienione w greckie i do onych naznaczeni kapłani, lecz obywatele do tych cerkwi chodzić i być uczestnikami onych nie chcą, przylem nie zaniedbują mówić, że większa ich część nigdy nie miała dobrowolnego żądania porzucić unję”.

b) Bobrowskij w pracy: „Grodzińska Gubernja” przy charakterystyce stosunków wyznaniowych jeszcze w roku 1860 pisze: „Prawosławni niechętnie odwiedzają prawosławne cerkwie, często wołają kościoły, do których przyzwyczaiła ich cerkwie unicka, znaczna ilość parafjan modli się jeszcze — że tak powiem — po katolicku” (rok 1860).

ludności 1,41 wiadra (około 17 litrów) wódki rocznie ⁵³⁾. Oświata natomiast wykazuje tylko 3 uczących się na 1000 ludności, mimo to jednak w roku 1843 zostaje zamknięta szkoła przy kościele w Berezie.

W r. 1860 na terenie powiatu istnieją: w m. Prużanie powiatowa szkoła ⁵⁴⁾, gdzie uczy się 25 chłopców (wtem 17 katolików, 7 prawosławnych i 1 luteranin), w powiecie zaś istnieje ogółem 5 szkół elementarnych, gdzie uczy się zaledwie 216 osób ⁵⁵⁾.

Włościanie skarbowi w tym czasie stanowią w naszym powiecie już 37% całego włościaństwa, zamiast 23% z roku 1817-go.

Zdrowotność stoi na bardzo niskim poziomie. Epidemie są zjawiskiem bardzo częstym ⁵⁶⁾, dziesiątkującym ludność (tylko w jednym roku 1858-m wymiera 16% ludności miasta Prużany ⁵⁷⁾).

Skłonność do epidemij potęgują lata nieurodzajów, (zdarzające się w dziesięcioleciu po 1—2 razy) kiedy klęska głodu nie może być zażegnana przez dowóz zboża z zewnątrz z powodu braku dróg komunikacyjnych. Brak tych dróg powoduje uzależnienie cen miejscowych od ilości zboża w okolicy. W latach nieurodzajnych ceny te przekraczają ceny normalne nieraz o 100%.

W związku z takim stanem zdrowotności przyrost naturalny jest znikomy; za dziesięciolecie 1850 — 1860 r. wynosi on przeciętnie rocznie zaledwie 0,06% ⁵⁸⁾. Wyjątek stanowi natomiast ludność żydowska, która silnie wzrasta, bo na 3,2% ogółu ludności powiatu w r. 1817-m, stanowi już 8,3% w r. 1860-m ⁵⁹⁾. Ludność katolicka wynosi 10,632

53) Bobrowskij: „Grodzieńska Gubernja”, t. II, str. 325. Wartość tego spożycia odpowiadała ówczesnej wartości 208 kgr. żyta.

54) Bobrowskij: „Grodzieńska Gubernja”, t. II, str. 474.

55) Tamże: t. II, str. 76 i 216.

56) W r. 1858-m epidemie duru brzuszego, czerwonki, cholery w r. 1866-m znów cholera.

57) Bobrowskij: tamże t. I, str. 480.

58) Bobrowskij: „Grodzieńska Gubernja”, t. I, str. 596.

59) Tamże str. 614. (w r. 1931 ludność żydowska stanowi w powiecie 8,6%)

osoby, prawosławnych 52,300⁶⁰). Katolicy mieszkają w powiecie w 224 osiedlach, na 548-m osiedli ogółem⁶¹).

W 1863-cim roku element polski powiatu bierze znowu czynny udział w powstaniu. Jak wiemy powstanie to rozpoczęło się 22 — 23 stycznia od napadu grup powstańczych na stacjonowane na prowincji garnizony rosyjskie. Już ten pierwszy odruch miał miejsce i u nas. Utworzony w miasteczku Siemiatyczach powiatu Bielskiego nieliczny oddział powstańczy pod dowództwem Romana Rogińskiego, zdążając bocznymi drogami przez lasy (przez Szereszów), niespodziewanie wpadł do Prużany i opanował miasto. Zdobyczą oddziału stała się duża, jak na owe czasy, suma 10,809 rubli, znajdująca się w kasie skarbowej⁶²). Po krótkim postoju oddział ten ruszył dalej, w stronę Pińska, szerząc hasło powstania i zwiększając swe szeregi elementem miejscowym⁶³).

Zuchwały napad powstańców na Prużanę wywołał wśród władz rosyjskich poruszenie i konsternację. Dla ścigania Rogińskiego wysłano silny oddział wojsk pod osobistym dowództwem komendanta twierdzy Brzeskiej gen. Nostica⁶⁴). Napadem tym zajęło się nawet ros. ministerstwo skarbu, żądając od Wileńskiego generał-gubernatora, by nie dopuścił do powtórzenia się „tak bezczelnego napadu, jakiego dokonali powstańcy na m. Prużanę“⁶⁵). Napad ten wywołuje dłuższą korespondencję pomiędzy władzami rosyjskimi. Pociąga się do odpowiedzialności „prystawa“ z Szereszewa, który nie tylko że nie stawiał oporu powstańcom, lecz nawet nie powiadomił o tem zawczasu władz miasta Prużany, mimo, że w Szereszewie mieli

60) Tamże: t. I str. 678.

61) Tamże: t. I str. 682.

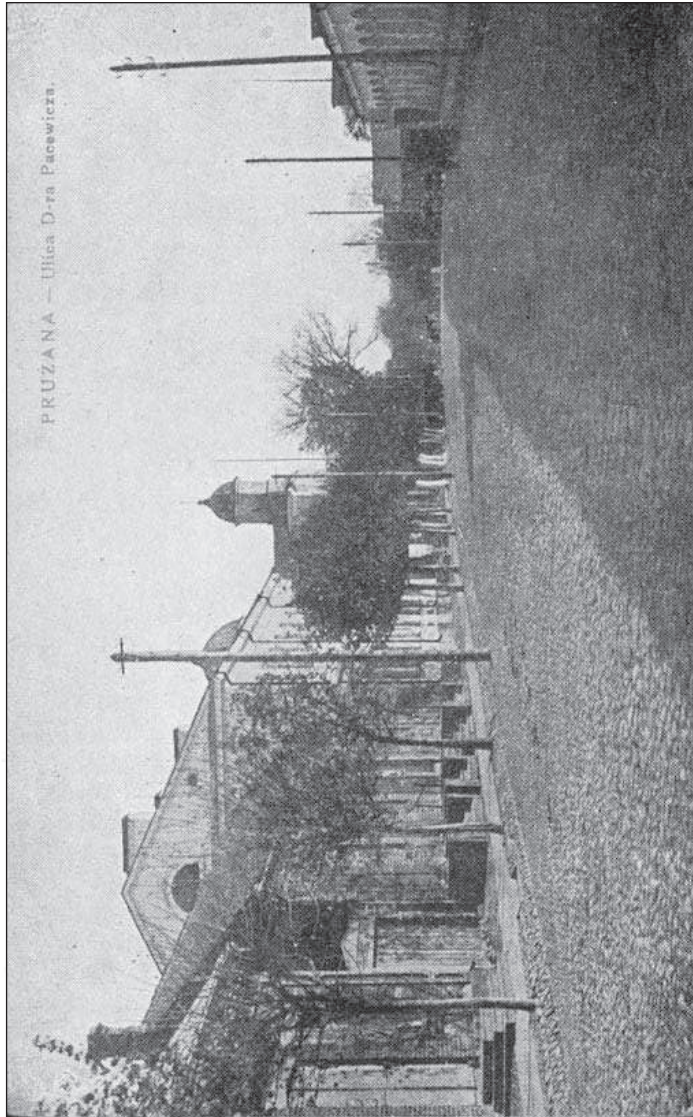
62) „Archiwalne materiały muzeum Murawjewskiego”, Wilno, t. I., akt Nr. 222 z dn. 6.II 1863 r.

63) Pamiętniki weterana powstania Feliksa Skoczyńskiego, rękopis z 1930 r.

64) Tamże.

65) „Archiwalne materiały muzeum Murawjewskiego”, T. I., akt Nr. 238.

Widok Pruzany, hale rynkowe i ul. D-ra Pacewicza.

powstańcy dłuższy postój⁶⁶⁾. Prowadzi się dochodzenie przeciwko obywatelowi ziemskiemu Szemiothowi z Iloska (Kobryńskiego powiatu); miał on zlecić swemu krewnemu Kiernożycyemu (właścicielowi maj. Czachca) przeprowadzenie bocznymi drogami oddziału powstańczego z Szereszewa do Prużany⁶⁷⁾.

Władze rosyjskie podejrzewają miejscowych obywateli ziemskich o współdziałanie z oddziałem Rogińskiego. O obywatelach tych wysłał gubernator Grodzieński 3/IV-1863 r. raport następującej treści: „Do wiadomości mej doszło, że przed napadem powstańców na m. Prużanę u tamtejszego marszałka szlachty odbył się zjazd ziemian... dla omówienia różnych spraw, w tej liczbie... (sprawy)...skłonienia żydów do ofiar pieniężnych na podtrzymanie powstania“⁶⁸⁾. W związku z rozwojem ruchu powstańczego, następuje masowe składanie urzędów przez powiatowych marszałków szlachty, w tem i Prużańskiego powiatu⁶⁹⁾.

Energiczna i zuchwała działalność powstańców zaskoczyła rząd rosyjski, który w pierwszym okresie zachowuje się dość biernie i ogranicza się narazie do ściągania wojsk do większych miast. Daje to powstańcom możliwość dalszego organizowania się i tworzenia nowych oddziałów.

Naczelnikiem powiatu Prużańskiego z ramienia Rządu Narodowego zostaje Michał Żukowski, właściciel majątku Łukomierz, mieszkający u Michela Birenbauma w Prużanie. Pomocnikiem Żukowskiego jest Medard Skoczyński, właściciel części majątku Haleny.

Młodzież polska idzie z bronią w rękę do partji; starsze pokolenie zajmuje się zaopatrzeniem oddziałów w broń, amunicję, prowiant oraz środki pieniężne, kobiety szyją dla powstańców bieliznę i ubrania; tworzy się w miejscach bezpiecznych

---

66) Tamże: akt. Nr. 264 z dn. 21.II.1863 r.

67) Tamże: akt. Nr. 264 z dn. 21.III.1863.

68) „Archiwalne materiały muzeum Murawjewskiego”, Wilno, t. I, akt. Nr. 321 z dn. 3.IV—1863 r.

69) Tamże: akt. Nr. 340 z dn. 27.III. 1863 r.

składy tych przedmiotów, przekazywanych następnie przy pomocy zaufanych łączników oddziałom operującym w lasach. W oddziałach obok ziemian spotykamy licznie szlachtę z okolic szlacheckich. Wybitne usługi oddają powstańcom gajowi lasów prywatnych; są oni przewodnikami powstańców, pełnią służbę wywiadowczą, informują powstańców o ruchu wojsk rosyjskich ⁷⁰⁾.

Powstańców obowiązuje przysięga według wzoru podanego przez Naczelnika Wojska Grodzieńskiego treści następującej: „Przysięgamy na Imię Przenajświętszej Trójcy i zaklinamy się na rany Chrystusa, że Ojczyźnie naszej Polsce wiernie służyć będziemy i wykonywać wszelkie rozkazy w Imieniu tejże Polskiej Ojczyzny przez naczelników wydane. Rozporządzeń zaborczego rządu Moskiewskiego słuchać nie będziemy i ile możliwości i sił naszych stanie, obowiązujemy się pomagać Polskiemu wojsku i Powstańcom, tak nam dopomóż Boże w Trójcy Świętej Jedyń, Matko Boska i Wszyscy Święci — Amen” ⁷¹⁾.

Okoliczności składały się początkowo pomyślnie dla naszych powstańców. W kwietniu 1863 r. w lasach nad Dzikim Błotem tworzy się w powiecie oddział pod dowództwem Smulskiego (z oddziału Rogińskiego). W kilka dni po zbiorce dołącza się do niego partja powiatu Wołkowyskiego pod dowództwem b. kapitana armji kaukazkiej Strawińskiego, występującego pod pseudonimem „Młot“. Ten dzielny i odważny żołnierz obejmuje dowództwo nad połączonemi partjami i prowadzi je do puszczy Różańskiej, gdzie one łączą się z kolei z innym oddziałem prużańskim, utworzonym przez Szczęsnego Włodka (właściciela majątku Gabrjelin, gminy Maleckiej).

Ówczesne raporty gubernatora Grodzieńskiego wspominają o tych ruchach naszych powstańców. Najpierw 20 kwietnia w nocy oddział powstańców w sile około 30 dobrze uzbro-

---

70) Feliks Skoczyński, weteran 1863 r: pamiętniki, rękopis, z 1930 r.

71) „Archiwalne materiały muzeum Murawjewskiego”, Wilno, t. I, akt Nr. 320.

jonych ludzi (oddział Włodka?) napada na Śwadbicką stację pocztową, zabiera 18 koni, 6 wozów i wszelką broń, poczem udaje się w stronę wsi Swadbicze. Następnego dnia 21/IV zjawia się oddział powstańczy złożony z 20~~0~~tu osób w Michalinie; do nich dołącza się jeszcze 6 osób z okolicy (w tem 1 mieszkaniec z Sielca) i wszyscy znikają w lasach. W nocy z 21 na 22 kwietnia operuje w rejonie Niwy-Piaski oddział ze 150 osób i również udaje się w stronę Michalina⁷²⁾.

Połączone siły naszych powstańców stawiają czoło oddziałowi rosyjskiemu w rejonie Michalina. Pierwsza potyczka była pomyślna; wojska rosyjskie pospiesznie wycofały się, lecz już wkrótce potem wrócili z dużymi posiłkami, ściągniętymi z Kobrynia i Prużany. Oddział powstańczy znowu stawia im czoło. Dochodzi do bitwy pod karczmą Michalińską. Powstańcy, mając dużo rannych, zmuszeni są cofać się włąb lasów, ścigani przez przeważające siły rosyjskie.

Po tej bitwie następuje okres działalności w lasach. Oddział zmienia ciągle miejsca postojów; to uchodzi przed wojskami rosyjskimi, to znowu czyni wypadki z lasów, stale niepokojąc nieprzyjaciela. Akcja ta musiała widocznie władzom rosyjskim przysporzyć wiele kłopotu, gdyż dla wytropienia powstańców w lasach Różańskich wycięto wówczas specjalne tryby, bronione przez posterunki wojskowe⁷³⁾.

Wreszcie obręcz ścigających wojsk coraz więcej się zacieśnia. Położenie powstańców staje się coraz trudniejsze. Szczęsny Włodek, z działających w tym rejonie powstańców, wybiera swoich prużaniaków, tworzy z nich odrębny oddział prużański, i rusza w stronę Pińska. Przez całe lato niepokoi on nieprzyjaciela ciągłymi wypadami z lasów i bagien poleskich.

---

72) Tamże: t. I, akty Nr. 366, 367, 368, z kwietnia 1863 r.

73) Spotykamy jeszcze i teraz w puszczy Różańskiej nazwę miejscową „lachów tryb”.

Zbliżająca się zima zmusza szukać innego schronienia. Oddział prużański wraz z niedobitkami oddziału Traugutta (ale już bez Włodka) wraca jesienią leśnymi ścieżkami na swój teren i kryje się dłużej czas w lasach folwarku „Głęboki Kąt”, (gm. Suchopolskiej), wspierany pokryjomu przez element polski powiatu. Lecz sytuacja staje się coraz więcej beznadziejna. Tropieni przez oddziały rosyjskie i miejscowych włościan, narażeni na głód i chłód, powstańcy stopniowo rozpraszają się, dążą do swych domów, lecz i tam są oni śledzeni, to też wielu wpada w ręce rosyjskie. Zapelnia się powstańcami więzienie w Prużanie, gdzie już czynna jest komisja wojskowa do badań powstańców, urzędująca w zarekwirowanym na ten cel domu Kiersnowskiego, (obecnie p. Nowosieleckiej). Wkrótce z braku miejsc w więzieniu przeznacza się na więzienia dla powstańców 3 domy prywatne. Między innymi w Prużanie więzieni są: Medard Skoczyński z Halen z synami Aleksandrem i Feliksem, ziemianie Dziekoński z majątku Krynicy i Lucjan Kraszewski z Dolhego, pisarz gminy Szereszewskiej Szuścicki, Michel Birenbaum z Prużany i wielu innych, nie wyłączając kobiet, a nawet i dzieci.

Po pewnym czasie część uwięzionych zostaje zwolniona, część przewieziona do Grodna, i oddana w r. 1864-m pod sąd wojenny. Większość skazuje sąd na wieloletnie zesłanie na Sybir, skąd nieliczni pozostali przy życiu wracają do kraju dopiero w r. 1882 (po manifeście cara Aleksandra III-go), jako bezdomni tułacze, gdyż w międzyczasie

Fot. M. Rozanów.

Wizerunek N. M. Panny, wykonany z chleba i pajęczyny przez powstańców, więzionych w Prużanie w r. 1863-m.

Siedziby ich i majątki uległy już konfiskacie ⁷⁴⁾.

Prócz przytoczonych wyżej nazwisk wiemy o udziale w powstaniu innych osób z naszego powiatu, mianowicie obywatela ziem-

Fot. M. Rozanów.
Stara kaplica cmentarna w Szerezwie.

74) Feliks Skoczyński, b. właściciel majątku Haleny powiatu Prużańskiego, weteran 1863 roku, pamiętniki 1930 r.

skiego z Połonnego Hrudu, Władysława Leśkiewicza, Józefa Wiszniewskiego, Józefa Pośledniego. Udział powiatu w powstaniu był znacznie liczniejszy, lecz brak danych źródłowych uniemożliwia wyszczególnienie wszystkich nazwisk.

Powstanie narodowe, podjęte bez należytego przygotowania i oparte na nielicznym odłamie społeczeństwa, upadło. Następuje ponury okres rządów Murawjewa, Kaufmana, Potapowa.

Rządy te poza tępieniem uczestników powstania, prowadzą systematyczną akcję tępienia katolicyzmu, uważanego za ostoję polskości. W roku 1865 powstaje „Tymczasowy Prużański Komitet“ dla wznoszenia i urządzenia cerkwi prawosławnych w powiecie, który, nie szczędząc środków, wznosi cerkwie w wielu nowych miejscowościach, a na miejsce starych drewnianych świątyń unickich wznosi nowe okazałe cerkwie murowane. Zarazem ogranicza się liczbę kościołów katolickich, w roku 1865 zamyka się kościół w Sielcu, w rok później w Berezie, zmuszając parafjan do uczęszczania do dalekiego kościoła Siechniewickiego.

Rząd rosyjski, identyfikujący wyznanie z narodowością, dąży różnymi sposobami do przejścia katolików na prawosławie. Popiera się małżeństwa mieszane, zaś wszelkie objawy oporu księży przeciwko tym małżeństwom są bezlitośnie tępione. W naszym powiecie w roku 1864-m ksiądz Hilary Byczykiewicz za samą tylko odmowę spowiedzi przedślubnej w małżeństwie mieszanym zostaje zesłany do Tomsku na Sybir.

Akty kościelne po 1864 roku przez kilka lat podają setki nazwisk włościan i mieszczan, którzy przeszli na prawosławie⁷⁵⁾.

W samej Prużanie stosunek katolików do prawosławnych wyrażał się liczbami:

w r. 1860-m 1:1,16 (katolików 1187)

w r. 1870-m 1:2,5 (katolików 404)

---

75) Akty kościelne Dziekanatu Rz.-Katolickiego w Prużanie lata 1860 — 1880.

w r. 1897-m 1:4,1 (katolików 473)
w r. 1921-m 1:2,1 (katolików 716)
w r. 1931-m 1:1,29 (katolików 1625).

Opierając się na danych dziekanatu prużańskiego przyjąć możemy że po 1863 roku przeszło na prawosławie w przybliżeniu 4 800 osób. Były one odtąd przez władze rosyjskie zaliczane w statystykach do narodowości rosyjskiej, wraz z całą bierną i narodowo nieświadomioną masą ludności wiejskiej i miejskiej. Byli to do niedawna unicy, którzy jeszcze w r. 1860-m, według dosłownego brzmienia urzędowych statystyk rosyjskich „niechętnie odwiedzają prawosławne cerkwie, często wolą kościoły, do których przyzwyczają cerkiew unicka“ i w „znacznej części modlą się w cerkwi raczej po katolicku“⁷⁶⁾.

Nad całością spraw polityczno-wyznaniowych czuwa w powiecie jeszcze przez dłuższy czas specjalny oficer żandarmów z 20 podoficerami żandarmerji, ulokowanymi w Prużanie i hojnie wynagradzanymi za gorliwe spełnianie swych obowiązków przy „pacyfikacji“ powiatu⁷⁷⁾.

W końcu XIX wieku po zawarciu przymierza z Francją rozpoczyna rząd rosyjski energiczną rozbudowę strategicznych kołowych dróg bitych, które w 4-ch kierunkach przecinają nasz powiat. Drogi te, jako arterje komunikacyjne, wówczas większego znaczenia dla życia gospodarczego jeszcze nie odgrywały, natomiast mają one ogromne znaczenie wojskowe, co zostało stwierdzone w czasie wojny światowej. Wogóle względy ekonomiczne przy budowie u nas linii komunikacyjnych miały u rządu rosyjskiego drugorzędną rolę. Zbudowana wcześniej od szos kolej Brześć — Baranowicze jakby naumyślnie pomija nasze miasta, pozostające na uboczu i prze-

76) Bobrowskij: „Grodzieńska Gubernja“, t. I, str. 691.

77) W 1870 r. komendant posterunku żandarmerji w Prużanie otrzymywał rocznie 1611 rubli, sędzia śledczy tylko 988 rubli, podoficer żandarmerji rocznie 180 rubli, mierniczy powiatowy tylko 196 rubli (Dane Arch. Państw. w Wilnie Nr. akt 198/8/1840, akty kancelarji był. gen. gubernatora Wileńskiego).

Ponure wspomnienie z lat okupacji niemieckiej.
Egzekucja osób posądzonych o szpiegowstwo.

to nie odnoszące w pełni korzyści jakiejby kolej żelazna dać im mogła.

Pierwszy powszechny spis ludności, dokonany przez władze rosyjskie w 1897 r. dał o powiecie następujący materiał statystyczny:

OBSZAR POWIATU: 21 gmina wiejska, 381,187 dziesięcin (415.000 ha) w tem obszar puszczy Białowieskiej i Świsłockiej 114,144 dzies. (126.000 ha), z czego 96.813 dziesięcin (około 101.000 ha) pod lasem.

LUDNOŚĆ: ogółem 132.245, w tem katolików 8%, prawosławnych 79%, żydów 12%; ludności miejskiej: Bereza 4461, Małecz 2004, Sielec 2533, Szereszów 5474, Prużana 7634, (w Prużanie katolików 6,2%, prawosławnych 25,6%, żydów 67,5%).

GOSPODARSTWA ROLNE: w posiadaniu większej własności 82.584 dzieś. (90.000 ha), w posiadaniu włościan 125,941 dzies. (około 137.000 ha), na „duszę” ludności włościańskiej przypada 1.21 dzies. (około 1.30 ha). W r. 1896 zasiewy wyniosły: żyta ozimego 34.113 dzies. (około 37.000 ha), jarego 24,413 (około 26.000 ha), kartofle 9.363 dzieś. (około 10.000 ha), zbior-y (w stosunku do zasianego ziarna): żyto ozime 4,9; żyto jare 3,4; kartofle 4,7.

INWENTARZ: koni 13 860, bydła rogatego 50.918, owce zwykłe 45.363, owce cienkorunne 2.525, świń 31.726.

OŚWIATA: w Prużanie 1 szkoła powiatowa i 2 kl. szkoła cerkiewna, w powiecie: szkół ludowych 32, szkół cerkiewnych 6, i szkółek początkowych t. zw. „gramoty” 8.

HANDEL: wydano świadectw handlowych 541.

PREMYŚL: 14 gorzelnii o produkcji rocznej wartości 124,929 rubli. pozatem 217 wiatraków, 9 terpentyniarni i smolarni, 2 garbarni, 5 fabryk kleju, 4 wapniarnie i 17 cegielni o ogólnej produkcji wartości około 26.000 rubli rocznie.

POCZTOWO-TELEGRAFICZNYCH ODDZIAŁÓW 8.

Rewolucja roku 1905—6 przynosi pewne złagodzenie polityki rządu rosyjskiego w stosunku do polskośći. Wprawdzie już w parę lat potem znowu reakcja przybiera na sile, lecz nie nadługo, gdyż wybucha wojna światowa. Całe dawne życie rozpada się w gruzy. Wartości przedwojenne stają się jedynie

wspomnieniem przeszłości. Na gruzach tych powstaje dla po-
wiatu nowe, odmienne życie na łonie odzyskanej Macierzy —
Odrodzonej Polski.

ROZDZIAŁ II.

Dobra Królewskie, dzierżawy ziemskie i prywatne fortuny magnackie.

Dochody z tak zwanych dóbr „hospodarskich“ stanowiły na Litwie już od XV wieku jedną z głównych podstaw wpływu skarbu wielkoksiążęcego. Do połowy XVI wieku nie było wyraźnego podziału tych dóbr na dobra „hospodarskie“ w ściślejszym znaczeniu tego słowa (czyli królewsko-stołowe) i na ziemskie, należące do państwa. Dochody z nich nie były wyraźnie rozgraniczane i musiały pokrywać potrzeby tak ogólnopństwowe, jak i osobiste Wielkiego Księcia i Króla. Pierwsze pojęcie odrębności stołowych dóbr królewskich od dóbr państwowych (publicznych) wprowadził Zygmunt August dopiero w roku 1569-m; ostateczne zaś wydzielenie dóbr królewskich z ogółu dóbr „hospodarskich“ ustalił Sejm dopiero w r. 1589 („Ordinatio o prowentach królewskich“). Dobra te były rozrzucone w różnych częściach Wielkiego Księstwa Litewskiego i w ciągu XV i XVI stulecia wciąż jeszcze zwiększały się, bądź to w drodze przyłączania księstw dzielnicowych, bądź też jako „odumarszczyzny“ w razie wygaśnięcia tego lub innego rodu kniaziów i bojarów (jak na przykład księstwo Kobryńskie), wreszcie (ale rzadziej), w drodze konfiskat lub kupna ziemi przez króla od osób prywatnych¹⁾.

W pierwszej połowie XVI wieku w okresie panowania Zygmunta Starego powstały na Polesiu rozległe dobra osobiste

---

1) S. Kutrzeba: Historia ustroju polski, t. II, str. 131.

królowej Bony, traktowane odrębnie od pozostałych dóbr królewskich. Dobra te później albo powiększyły dobra stołowe królewskie, albo przeszły w ręce prywatne, czy to w drodze nadania, czy sprzedaży lub wreszcie zastawu.

Jak już zaznaczyliśmy przy ogólnym przeglądzie dziejów terytorjum powiatu, w końcu pierwszej połowy XVI stulecia w rękach Bony zostały skupione olbrzymie przestrzenie, zajmujące większą część naszego powiatu; a więc włość Dobuczyńska (t. j. Prużańska), włość Szereszewska i rozległe dobra okręgu Sieleckiego. Okręg Sielecki około 1533 roku przypadł królowi prawem spadkowym po wygaśnięciu rodu Wiesztortowiczów Homszejów, król zaś darował go Bonie²⁾). Włość Szereszewską nabyła Bona w roku 1536 od „wójta Berestyckiego“ Jana Abramowicza³⁾), zaś włość Dobuczyńska wchodziła w skład dóbr książąt Kobryńskich, które Bona zawładnęła w r. 1532-m po śmierci Stanisława Kostewicza, męża ostatniej księżny Kobryńskiej³⁾).

Już jednak w końcu XVI wieku całość tych dóbr rozpada się znowu na trzy, a później na cztery różnorodne grupy. Szereszów z okręgiem tworzy starostwo niegrodowe; dobra Sieleckie przechodzą w prywatne ręce, powiększając później fortunę Sapieżyńską; włość Prużańska zostaje włączona do dóbr stołowych królewskiej ekonomji kobryńskiej, a z części jej później wyeliminowany zostaje dwór Bludeński z przyległymi obszarami, dzięki czemu powstaje jeszcze jedno starostwo niegrodowe.

Rozpatrzmy losy każdej z tych grup z osobna.

DOBRA KRÓLEWSKIE

Pierwszym aktem, w którym włość Prużańska (powstała z dawnych obszarów księstwa Kobryńskiego) traktowana jest jako obszar ekonomiczny, jest „Rewizja Kobryńskiej eko-

2) S. Wysłouch: „Dobra Szereszewskie”, str. 19.

3) S. Wysłouch: „Rozwój granic i terytorjum powiatu Kobryńskiego do połowy XVI wieku”, str. 55.

nomji przez królewskiego rewizora Dymitra Sapiehę w 1563 roku⁴⁾. Z terenu obecnego naszego powiatu należało wówczas do ekonomji miasto Dobuczyńskie (obecna Prużana), mieszczące zarząd całej włości Dobuczyńskiej, oraz cały szereg okolicznych wsi:

OBSZAR DWORU DOBUCZYŃSKIEGO

Folwark dworny „na Białosowszczyźnie” grunt dobry.
(Białosowszczyźnie),

WÓJTOSTWO MIKITYCKIE:

Wsie Dołhe	gospodarzy	18
Zahorze	„	52
Smolniki (Smolany)	„	47
Mikitycze (Zadworzany)	„	54

WÓJTOSTWO LINOWSKIE:

Wsie Słonimce	gospodarzy	39
Horodniany	„	?
Linowo	„	43
Olszanica (Olszany)	„	44
Moszczona (Zaniewicze)	„	7
Obczoje (Obecz)	„	20

WÓJTOSTWO CZACHECKIE:

Wsie Czachczy (Czachec)	gospodarzy	41	grunt	„podły”
Osowaja (Kociołki?)	„	33	„	?
Szubicze	„	29	„	„podły”
Orabniki	„	61	„	średni
Lśniane (Zarzecze?)	„	22	„	„podły”

WÓJTOSTWO JAKOWCZYCKIE:

Wsie Jakowczicze (Jakowicze)	gospodarzy	46	„	„podły”
Poroślany	„	53	„	średni
Żadzieny	„	27	„	„
Leżajsko (Leżajka)	„	30	„	„
Dobuczyn ⁵⁾	„	39	„	„podły”

4) Akty wydane przez Wil. Kom. Archeologiczną.

5) Wieś Dobuczyn została przeniesiona na obecne miejsce około roku 1562-go; przedtem znajdowała się na miejscu folwarku Białosowszczyzna. (Rewizja Kobryńskiej ekonomji).

OBSZAR DWORU BŁUDENSKIEGO

WÓJTOSTWO MALECKIE:

Wsie Malecz	grunt	średni
Podogorodcy (?)	"	"podły"
Pawłowicze	"	"
Załuże	"	"
Podkrajce	"	"arcypodły"
Hrycewicze	"	"podły"
Postołowo	"	średni
Podolszaniec (?)	"	"podły"
Woszczanka	"	"arcypodły"
Stryjewicze (?)	"	"podły"

WÓJTOSTWO KOBACKIE:

Wsie Kobaki	"	średni
Sozonowicze (?)	"	"arcypodły"
Dubowy Chlew (?)	"	średni
Parchwenowicze (Rewejki?)	"	"arcypodły"
Łukomierz	"	"podły"
Sosnówka	"	"
Olechnowicze	"	"
Pieszczanka	"	"arcypodły"

WÓJTOSTWO BŁUDENSKIE:

Wsie Ukołki (Kołki)	"	"
Błudeń Wielki	"	średni
Błudeń Mały	"	"podły"
Tichnowicze (Tychny)	"	"
Horcze	"	średni
Rewiatycze	"	"podły"
Sobole	"	"arcypodły"
Holice	"	"
Barmutowicze (Barmuty)	"	"
Karpiescy (Karpiesz)	"	"

Ponadto na terenie obecnego powiatu leżały wsie ekonomiczne dworu kobryńskiego, wójtostwa Szczerczejewskiego:

Wieś Szczerczejewo (Szczerczewo)⁶⁾ oraz wieś Kobciewo (Poddubne?) nad-błotem „Podupieńskim”.

Poza obrębem miasta Dobuczyńskiego istniały królewskie młyny wodne: w Jacach, na Wincwie (Wińcu) na trakcie Śieleckim (gdzie obecnie Winiec), około wsi Postołowo i w Rewiatyczach.

6) Wieś „osadzona” w dawnej puszczy Kobryńskiej około 1560-go r.

Dalej na południe leżała obszerna królewska puszcza Kobryńska, która ciągnęła się z południowego wschodu na północny zachód; jej granica północna biegła wzdłuż linii wsi Helenowo—Jastrzab—Sobole—Horsk—Obecz—Zaniewicze—Orańczyce—Czachec—Kociolki—Zarzecze—Hydry. Na terenie tej puszczy akcja osadnicza była dopiero w ząąąąąąą.

Królowa Anna Jagiellonka, córka Bony, nadała m. Prużanie prawo magdeburgskie w r. 1588-m.

Już w okresie 1563-1597 skład ekonomji ulega znacznym zmianom. W roku 1597 ⁷⁾ nie należy już do ekonomji cały kompleks

7) „Inwentarz Starostwa Kobryńskiego” sporządzony przez rewizorów Melchera Rayskiego i innych, Akty Wileńskiej Kom. Archeologicznej, „Inwentarze majątków z XVI wieku”, t. XIV, str. 579 — 585. Inwentarz ten sporządzony jest widocznie z uwzględnieniem „Ordnatio o prowentach królewskich” z r. 1589-go i zapewne podaje ostateczny skład włości (przyp. autora).

wsi dworu błudeńskiego, z którego utworzona zostaje osobna dzierżawa Błudeńska, nazywana starostwem Błudeńskim. Nadane ono zostaje w roku 1590-m przez królową Annę Jagiellonkę kanclerzowi Wielkiemu Litewskiemu Lwu Sapieże⁸⁾. Ponadto z poprzednich wsi nie figurują w składzie ekonomji wioski Dołhe, Szubicze, Kociołki i Czachec; te dwie ostatnie jako wsie ekonomiczne powtarzają się znowu w aktach rewizji Ekonomji w 1783 roku. Natomiast powstają nowe osiedla: wieś Białosowszczyzna (Ogrodniki?) i wieś Żabin, osadzona w puszczy Kobryńskiej. Zostaje ponadto utworzony nowy folwark Czachecki 3 włókowy „na leśnictwo” i „wychowanie urzędników”. Do dóbr królewskich należy również puszcza Kobryńska i puszcza Białowieska⁹⁾, zaś przy tej ostatniej powstały t. zw. wsie „osoczne”. Wsie te szczegółowo wymienia w r. 1641 ordynacja puszczy królewskich¹⁰⁾. Są to Fałowo (Chwałowo), Kletne, oraz wsie przeznaczone do prac na roli i sianożęciach w obrębie puszczy: Hala (Haleny), Radecka Wola (Radeck)¹¹⁾. W tymże czasie poraz pierwszy spotykamy w składzie ekonomji nowoutworzony folwark „Suchopolje” (20 włók.).

Dalsze szczegółowe dane o dobrach królewskich na naszym terenie daje nam rewizja ekonomji Brzesko-Kobryńskiej z roku 1783-go¹²⁾. W tym czasie figuruje już podział na gubernje i klucze zamiast dawnego podziału ekonomji na włości i wójtostwa.

Dawna włość Prużańska nosi nazwę gubernji Prużańskiej. W skład jej wchodzi:

KLUCZ PRUŻAŃSKI z awulsem Białosowszczyzną: miasto Prużana, wsie Jakowicze, Arabniki, Poroślany, Dobuczyn, O-

8) „Sapiehowie”, Petersburg, 1890 r., t. I.

9) Akty Wileńskiej Komisji Archeologicznej, t. II, Wilno, str. 136. List Stefana Batorego z r. 1581.

10) „Ordynacja Puszczy Królewskich w W. Ks. Lit.”, Białozór, r. 1641. Akty Wileńskiej Komisji Archeologicznej, Wilno, 1871 r., str. 182 — 183.

11) Tamże: str. 205 — 206.

12) Kościalkowski: „Ze studjów nad dziejami Ekonomji królewskich na Litwie”, Wilno, 1914 r., str. 98.

głodniki, Buczuny (Buzuny?), Żadzienny i Leżajka.

KLUCZ LINOWSKI z awulsami Mikitycze i Horodniany (Izabelin?):
wsie Linowo, Horodniany, Słonimce, Worotne, Zaniewicze,
Obecz, Smolany, Zachorze, Podwińcze (Winiec?), Olszany,
Michałki, Borki, Pieski.

KLUCZ CZACHECKI: wsie Czachec, Kletne, Szenie, Zasimy, Szakuny, Kociołki, Podelsna (Zarzecze?).

KLUCZ SUCHOPOLSKI z awulsem Niemierzą: wsie Suchopol,
Chwałowo, Krynica, Raubeck, Przykolesie, Haleny, Kletne,
Radeck, Borki i położone poza obecną granicą powiatu wsie
Cichowola, Tuszomla, Babia Góra, Jałowiki.

KLUCZ HORODECZNIĄSKI z awulsem Zarzeczce (?), wsie Sosnówka, Charki, Żabin, Zamłynie (Libja?), Poddubne z wioską Koladami (?), Szczerczewo z wioską Klukami i Piskorami (?) oraz wieś łowiecka Szczerby.

Pozatem z gubernji Milejczyckiej, klucza Dąbrowickiego leżały na terenie obecnego naszego powiatu wsie królewskie Dworce, Hydry, Dziadówka i folwark Załawje z wioską Hrudowikami.

Zamiast początkowego bezpośredniego zarządu dobrami ekonomicznymi przez administratorów królewskich, poczynając już od końca XVI wieku zaczyna być stosowany stopniowo coraz szerzej system dzierżawny. System ten wpływał jak najbardziej ujemnie na stan gospodarczy ekonomiji. W dobrach królewskich na naszym terenie również spotykamy cały szereg często zmieniających się dzierżawców: w roku 1622 Jarosz Wołłowicz starosta Żmudzki¹³⁾, w roku 1655 Józef Bogusław Słuszko kasztelan Wileński¹⁴⁾, nieco później Karol Graff-Siedlnicki wojewoda Podlaski, w r. 1742 Jerzy Dehtlof hr. Flemming¹⁵⁾ gen. art. Lit. i starosta Szereszewski, który jeszcze potem do roku 1763-go występuje kilkakrotnie jako dzierżawca dóbr stołowych¹⁵⁾. Wreszcie w końcu

13) Tamże, str. 121.

14) Tamże; str. 122.

15) Akty zamiany gruntów cerkwi Suchopolskiej, zbiór aktów Wileńskiej Komisji Archeologicznej, t. II, str. 112 (należy przypuszczać, że Tyzenhauz dzierżawił całą ekonomję).

XVIII w. w kluczu Suchopolskim występuje jako dzierżawca słynny Tyzenhauz. Podajemy wyżej tylko znane nam osoby; musiało ich być znacznie więcej, albowiem dzierżawy były zawierane na terminy nieraz bardzo krótkie, często zaledwie na 3 lata, co jeszcze więcej przyczyniało się do ruiny gospodarstw rolnych.

Nie tylko kwestja dogodności dla króla mogła być przyczyną tego systemu dzierżawnego. Wywołany mógł on być również przez spustoszenie i zniszczenie dóbr królewskich w XVII wieku wskutek prawie ciągle trwających przemarszów i postojów wojsk nieprzyjacielskich i własnych, oraz wojen toczących się na tym terenie. Zagospodarowywanie spustoszonych dóbr na nowo, na własną rękę, wymagało od skarbu królewskiego większego nakładu pieniężnego; najczęściej było to wogóle niemożliwe; system dzierżawy był prostszy i dogodniejszy.

Obok systemu oddawania w dzierżawę całości obszarów ekonomicznych spotykamy wypadki (częste zapewne; wydawania przez króla różnym osobom („donatarjuszom”) różnych przywilejów na korzystanie z pojedynczych obiektów gospodarczych, położonych w obrębie ekonomji¹⁶⁾). Poza tem od najdawniejszych czasów praktykuje się dawanie szlachcie miejscowej przywilejów na t. zw. „wstępy” i „wchody” do puszczy królewskich Kobryńskiej i Białowieskiej.

Dobra królewskie przestały istnieć razem z III-m rozbiorem Polski. Zostały one przez rząd rosyjski skonfiskowane. Część dóbr gubernji Prużańskiej podarowała Katarzyna II swemu ulubieńcowi Rumiancowowi, który wkrótce sprzedał je w polskie ręce prywatne. Ograniczeń bowiem co do

16) a) „Ordynacja puszczy królewskich w W. Ks. Lit.,” Białozór r. 1641, str. 182 — 183, podaje że „dożywocie mają pany”: Machwicowa w Suchopolju 20 włók, Wojciech Zieliński i Tomasz Wilkowiec — ogółem 18 włók w Babińcu.

b) Instrukcja posłom Województwa Brzeskiego na Sejm w r. 1670, akty wileńskiej Komisji Archeologicznej, T. IV, str. 106. Na dobra Czachec

kupna ziemi przez osoby narodowości polskiej jeszcze wówczas nie było. Klucz Linowski nabył Trębicki wraz z wsiami Horodniany, Słonimcami, Olszanami, Zachorzem, Smolanami, Worotnem, Zaniewiczami i Obczem. Klucz Prużański (wykaz wsi nieznaną) wraz z „Gubernją“ (ośrodkiem) nabył Jagmin. Późniejsze dane pozwalają przypuszczać, że wszystkie felwarki dawnej ekonomji zostały rozkupione przez osoby prywatne. Dalsze losy ich wiążą się już z dziejami prywatnego polskiego posiadania. Inne objekty dóbr ekonomicznych, a przede wszystkim lasy i niektóre wsie, przeszły do skarbu rosyjskiego. Wsie te figurują w późniejszych aktach XIX wieku jako „wsie skarbowe“.

Starostwa niegrodowe i dzierżawy ziemskie

Pod nazwą starostw występowały u nas w powiecie w różnych okresach dobra Szereszewskie, Błudeńskie i Rewiatyckie. Najwcześniej, bo już w połowie XVI wieku, nazwę tę spotykamy w odniesieniu do dóbr Szereszewskich¹⁷⁾. Terytorjum włości Szereszewskiej, jako położone przy jednym z najdawniejszych szlaków handlowych, łączących Litwę z Rusią (Brześć — Kamieniec — Szereszów — W. Siolo — Nowy Dwór — Wołkowysk — Wilno) występuje na widownię historyczną wcześniej od innych części powiatu.

Pierwszą wzmiankę o włości Szereszewskiej, jako o pewnym odrębnym obszarze, spotykamy już w roku 1380, kiedy W. Ks. Witold nadał „wieś Szereszewo w dzierżawie Kamienieckiej leżąca, ze wszystkimi pożytkami“ Mikołajowi Nassu-

---

otrzymuje przywilej Bazylei Krasieński;

c) Przywilej królewski z r. 1752-go donatarzuszowi Czulkiewiczowi na 24 morgi t. zw. Jacewicze z klucza Czacheckiego, Grodzieński Sąd Grodzki, Akty Wileńskiej Komisji Archeologicznej, Wilno 1871 r., str. 430—32.

17) Powołanie się na list upominalny (data nie podana) króla Zygmunta III-go do Radziwiłła — „Starosty Szereszewskiego“ (Inwentarz Starostwa Szereszewskiego z r. 1793-go).

cie-Szempartowi¹⁸⁾. W końcu XV wieku otrzymuje Szereszów Jan Jurjewicz Zabereziński, wojewoda Trocki przez poślubienie Jadwigi Nassutówny; córkę z tego małżeństwa poślubia Jurij Ilinicz. Po śmierci Ilinicza Szereszów przypada kilku sukcesorom, pomiędzy którymi toczą się spory o posiadanie włości; włość ta zostaje podzielona na kilka części. Części te usiłuje połączyć w jedną ręką Jan Abramowicz „Wójt Berestycki“ (Brzeski), żonaty z córką Ilinicza. Udaje mu się to, lecz nienadługo. Obciążony długami sprzedaje w r. 1536 dobra królowej Bonie, która w r. 1537 wyznacza swym namiestnikiem w Szereszewie Pawła Szymkowicza Giedroycia¹⁹⁾. W latach 1565—67 Szereszów puszczone w dzierżawę Kalenickiemu—Tyszkiewiczowi, zaś w roku 1569 król Zygmunt August wydaje przywilej na Szereszów Jaroszowi Krzeczowskiemu, zapisując mu na Starostwie sumę 15.000 zł., a więc puszczać Starostwo w zastaw za tę sumę. Od tego czasu suma ta decyduje o dalszych losach dóbr Szereszewskich, które stają się prawie dziedzicznymi posiadłościami poszczególnych starostów.

Jako dalsi starostowie Szereszewscy znani są: w r. 1574-m Mikołaj Dorohostajski stolnik Litewski, później syn jego Krzysztof Monwid Dorohostajski wojewoda Połocki i marszałek wielki Litewski (1611)²⁰⁾. W r. 1615-m, po Dorohostajskim, Starostwo nadaje Zygmunt III-ci Lwu Sapieże, kanclerzowi W. Ks. Lit.²¹⁾ W r. 1668-m Teodora Sapieżanka Naruszewiczowa ceduje swoje dożywocie na starostwie na podkomorzego koronnego Jerzego Doenhoffa²²⁾, późniejszego kanclerza W. Kor. W roku 1679-m spotykamy na starostwie Krzysztofa Kirszensztejna; po nim, w sposób nam bliżej nieznan, otrzymuje starostwo około 1744 roku słynny Jerzy Flemming, generał artylerji i podskarbi W. Lit. Drogaż zamążpójścia córki Flemminga Izabelli, starostwo przechodzi w posiadanie

18) Wysłouch: „Rozwój granic i terytorjum powiatu kobryńskiego do połowy XVI wieku”, Wilno, 1930 r., str. 16.

19) S. Wysłouch: „Dobra Szereszewskie”, str. 2—9 i 19.

20) Inwentarz starostwa Szereszewskiego z r. 1793-go.

21) „Sapiehowie”, Petersburg, 1890, t. I, str. 171.

22) Tamże: t. II.

ks. Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich; syn jego ks. Adam jest ostatnim starostą Szereszewskim.

Dokładne pojęcie o obszarze Starostwa daje nam inwentarz starostwa, sporządzony w r. 1793-m przez lustratora Hornowskiego. Granica Starostwa biegnie od Lichosielców przez Oberzę na południe, na Starowolę — Obręb — Waški, rzeką Leśną do wsi Hołosiatyn, dalej skręca na północny zachód i obejmuje wsie Staruny, Wisznię, Abramy, puszcę Szereszewską, oraz wieś Czapele. Od wsi Czapele skręca na północny wschód, obejmując Murawę i Nowosiołki

Inwentarz z roku 1793 wymienia następujące osiedla:

DWÓR SZERESZEWSKI (gubernator Łopatto, pisarz prowentowy Witkiewicz).

FOLWARK SZERESZEWSKI (namiestnik Śnieżko) wsie Waški, Pacynicze, Kupicze, Czapele, Jałowa, Starowola, Mańce.

FOLWARK MURAWSKI (namiestnik Bulharyn) wsie Murawa i Nowosiołki.

FOLWARK DOŁŻAŃSKI (namiestnik Mańkowski) wsie Dołhe i Suchowszczyzna.

FOLWARK WIELKOWIEJSKI (namiestnik Gieysztor) wsie W. Siolo i Juchnowicze.

FOLWARK LICHOSIELECKI wraz z wsią Lichosielce znajduje się w dzierżawie u niejakiego Zdzitowieckiego.

WÓJTOSTWO ZAPUSZCZAŃSKIE: wsie Mysowszczyzna (Chitowszczyzna), Wisznia, Abramy, Hołosiatyn, Czabachy, Tarasy, Stójły, Brody.

Do starostwa należała cała puszcza Szereszewska z kompleksami Smugą i Bakunami.

Karczmy (oddawane warendę) znajdują się we wsiach Kupicze, Czapele, Jałowa, Starowola, Wisznia, Czabachy, Brody, Sukowszczyzna, Murawa, Nowosiołki, Wielka Wieś, Lichosielce.

Ogółem ludności wiejskiej w starostwie było 3.862 głów.

Obszar gruntów folwarczych starostwa wynosił 5.257 morgów ziemi ornej i 376 morgów łąk. W samym Szereszewie w końcu ulicy Lipowej znajdowały się zabudowania "gubernji" oraz pałac księcia.

Wydaje się prawdopodobnym, że starostwo Szereszewskie przetrwało jeszcze trzeci rozbiór Polski i pozostało w posia-

daniu (lub przynajmniej w użytkowaniu) księcia Adama Czartoryskiego do powstania 1831 roku. Po powstaniu ulega ono konfiskacie na rzecz skarbu rosyjskiego, wsie starostwa stają się wioskami skarbowymi²³⁾, zaś puszcza Szereszewska lasem państwowym.

Drugie starostwo, Błudeńskie, powstało w okresie lat 1563 — 1590 z obszaru dawnego dworu Błudeńskiego (włości ekonomicznej Prużańskiej), obejmując początkowo ten obszar prawdopodobnie w całości. Pierwszą wzmiankę o Błudniu jako o odrębnej dzierżawie posiadamy z r. 1590-go, gdy królowa Anna Jagiellonka (wdowa po Stefanie Batorym) dzierżawę tę nadaje kanclerzowi Lwu Sapieżowi²⁴⁾. W roku 1594-m królowa Anna zapisuje Sapieża na starostwie Błudeńskim sumę 4.000 zł.²⁵⁾, co czyni z Błudnia (tak jak i z Szereszewa) dobra zastawne. W r. 1600-m tenże Sapieha wyrabia na starostwie dożywocie dla swej żony²⁶⁾. Wprawdzie w r. 1635-m starostwo Błudeńskie przypada Mikołajowi Tryznie, lecz już w r. 1636-m zapada wyrok o zwrot starostwa Kazimierzowi Sapieżowi²⁷⁾. W roku 1716-m²⁸⁾ Cecylja Sapieżanka poślubia Jana Karola Chodkiewicza i starostwo przechodzi w posiadanie Chodkiewiczów²⁹⁾. W roku 1738-m dzierżawa Błudeńska znajduje się „w posesji“ Adama Chodkiewicza, wojewody Brzeskiego. Inwentarz z tego roku wyszczególnia ówczesny

23) Akty Państwowego Archiwum w Grodnie, rejestr ziemi nadzłowej w r. 1864, wykaz wsi skarbowych.

24) „Sapiehowie”; t. I, str. 151.

25) Tamże: t. I, str. 150.

26) Tamże: t. I, str. 164.

27) Tamże: t. II, str. 11.

28) Są pewne wątpliwości, czy datę tę należy uważać za początek władania Chodkiewiczów, bowiem już w r. 1668 król Jan Kazimierz, interwenjując w sprawie krzywd, doznanych przez mieszkańców miasteczka Malecz, zwraca się do Izabelli Chodkiewiczowej tytułując ją starościna Błudeńską.

29) „Sapiehowie”, t. II, str. 162.

skład tej dzierżawy, przyczem wieś Rewiatycze z przyległymi wsiami w inwentarzu tym już nie figuruje.

Dzierżawa Błudeńska obejmuje w tym czasie wójtostwo Kabackie z wsiami Załuże, Podkrajcze, Podohorodce (?), Dubówka (dawniej Dubowy Chlew, przyp. autora), Rewejki i miastem Malecz, oraz wójtostwo Błudeńskie z wsiami Błudeń, Dworzec (?), Porosłowo, Horcze, Pieszczanka, Olechnowicze, Sosnówka i Łukomierz³⁰⁾. Całość nazywana jest starostwem Błudeńskim³¹⁾.

Ostatnią wzmiankę o władaniu Chodkiewiczów starostwem mamy z r. 1765-go³²⁾. O późniejszych losach tego starostwa brak konkretnych danych; należy jednak sądzić, że w ręku Choćkiewiczów przetrwało ono do III rozbioru, po którym zapewne narówni z innymi dobrami ziemskimi albo uległo konfiskacie na rzecz skarbu państwa rosyjskiego, albo zostało darowane komukolwiek z wielmożów rosyjskich, skąd później przeszło w polskie ręce prywatne.

O trzecim, najmniejszym zresztą, starostwie Rewiatyckim posiadamy najmniej danych. Pierwszą wzmiankę o niem mamy z r. 1720-go, z której dowiadujemy się, że znajduje się ono „w posesji” Zygmunta Chrzanowskiego, „Starosty J. K. MCI Rewiatyckiego“³³⁾. Starostwo to powstało zapewne wcześniej, bo już w r. 1701-m natrafiamy w tymże rejonie na osobę tegoż Chrzanowskiego³⁴⁾. Całe Starostwo znajduje się w r. 1738 w posiadaniu Ludwika Chrzanowskiego, liczy zaledwie 60 poddanych (w tem 12 „cudzych pohożych“), to też rozmiary jego musiały być bardzo skromne, może obejmowało zaledwie

---

30) Inwentarz Brzeskiego powiatu, rękopis Wil. Centr. Arch. Nr 11498, str. 268.

31) Tamże: str. 272.

32) „Rewizja Traktów, Mostów i Grobel na polecenie Najaśniejszej Komisji Skarbowej W. Ks. Lit. w r. 1765”, rękopis Wil. Centralnego Archiwum pod Nr. 3810, str. 40.

33) Zbiór Aktów Wileńskiej Komisji Archeologicznej, tom III, Nr. 149 i 200.

34) Tamże: t. IV, str. 316.

kilka wsi, a nawet może i samą tylko wieś Rewiatycze. Ostatnią wzmiankę o starostwie Rewiatyckim znajdujemy w r. 1740-m w instrukcji delegatów szlachty Brzeskiej na Sejm³⁵). W tymże roku dał król przywilej na starostwo Rewiatyckie Janowi Horainowi, podczaszemu Wileńskiemu. Przywilej ten w całości przytaczamy w dodatkach.

O dalszych losach starostwa Rewiatyckiego danych nie mamy; po rozbiorach losy te musiały być identyczne z losami starostwa Błudeńskiego.

Poza dzierżawieniem z dóbr ziemskich całych kompleksów, nazywanych starostwami, miały miejsce wypadki dzierżawy pojedynczych folwarków i wsi, które jednym razem stanowią całość ze starostwem i wypuszczone są w dzierżawę prywatnie przez danego starostę, innym razem stanowią odrębne dzierżawy, wydzielane przy rewizjach w oddzielne jednostki. Tego rodzaju dzierżawy tak w dobrach ekonomicznych królewskich jak i w ziemskich zdarzały się bardzo często, to też wszystkich nie możemy wymienić i ograniczamy się do wzmianki o dzierżawie Bakunowskiej i Lichosieleckiej, uwzględnionej w inwentarzach roku 1738-go³⁶). Dzierżawa Bakunowska znajduje się „w posesji“ pułkownika De Lamar'a, Lichosielecka „w posesji“ cześnika Pińskiego Mikołaja Tura.

Fortuny magnackie.

Do tej kategorii dóbr zaliczamy w powiecie dobra Sieleckie wraz z miasteczkiem Berezą, oraz dobra hrabstwa Rzeczyckiego.

O hrabstwie Rzeczyckim z rezydencją w Rzeczycu (obecna wieś Rzeczyca około wsi Wola) wiadomości są nader ską-

---

35) Tamże: t. IV, str. 533 (chodziło o wyjednanie, by rodzinie Chrzanowskiego wypłacono sumę 1600 talarów, które Ludwik Chrzanowski zapłacił Chodkiewiczowi za to starostwo. Wynikałoby z tego, że starostwo Rewiatyckie zostało wydzielone ze starostwa Błudeńskiego).

36) Inwentarz powiatu Brzeskiego, rękopis Wileńskiego Centralnego Archiwum, Nr. 11.498, str. 262.

pe. Niegdyś sama Rzeczyca, prawdopodobnie już wówczas centralny punkt przyległych dóbr, należała do rodziny Bałabanów; później w roku 1648-m figuruje ona jako własność Piotra Pocięja. W połowie XVIII-go wieku (1765 r.) znajduje się w ręku hrabiów Flemmingów, od których w drodze związku małżeńskiego Izabelli Flemming z Adamem Czartoryskim

Fot. M. Rzanów.

Resztki bramy wjazdowej pałacu w Rzeczycy Murowanej.

przechodzi w posiadanie rodu Czartoryskich. W okresie tym występuje Rzeczyca pod nazwą „Rzeczyca Murowanej“, a to ze względu na wzniesioną tam wspaniałą murowaną rezydencję, zburzoną przez wojska podczas wojny 1812-go roku. Dalsze losy hrabstwa nie są bliżej znane. Ulega ono prawdopo-

dobnie konfiskacie po powstaniu 1831 roku wraz z dobrami Starostwa Szereszewskiego.

W początkach XIX wieku obejmowało hrabstwo 33 wsi: Rzezycę, Sieliszczę, Siechniewicze, Dremlów, Kozaki, Weremicze, Nurowszczyznę, Wasinki (Osinki?), Krywlany, Bojary, Siemienówkę, Bereźniaki, Hrycewicze, Horyłki, Stepanki, Szpitale, Wieżnę, Mielniki, Leonki, Dubieniczki, Siedruż, Antony, Zające, Mużyki, Należniki, Konotopy, Podrzecze, Błażki, Mamusy (?), Huryny i Imienin. Była to olbrzymia fortuna oszacowana w roku 1812-m na 743.933 zł. polskich³⁷⁾.

Dzieje dóbr Sieleckich, poczynając od XVII wieku, są zarazem dziejami całej północno-wschodniej części naszego powiatu. Okręg Sielecki „występuje bardzo późno na horyzont historyczny” i „terytorjum to prawdopodobnie najpóźniej zostało wydarte puszczy”³⁸⁾. Na początku XVI wieku cały obszar, poczynając od ujścia rzeki Temry po prawym i lewym brzegu Jasiołdy, wzdłuż granicy ekonomji Kobryńskiej (za wyjątkiem dworu Sieleckiego, a włączając wsie Zamosze, Rudniki, dobra Chorewskie, Berezę, Zdzitów nad Wińcem i część majątku Siechniewicze), należał do potomków możnej i wpływowej rodziny Homszejów-Wiesztorców z powiatu Słonimskiego³⁹⁾. Najdawniejszym (bo już od połowy XV wieku) dziedzictwem tej rodziny były na naszym terytorjum prawdopodobnie dobra Chorewskie⁴⁰⁾. Protoplastą tego rodu był Miszko Wiesztorc-wicz, namiestnik i starosta słonimski, hojnie obdarowany przez króla Kazimierza Jagiellończyka.

Pomiędzy dobra te, jakby klinem, wchodził dwór Sielecki z włością, należący do składu księstwa Kobryńskiego. Prawdopodobnie już zaraz po śmierci kniahini Anny Semenówny włość Sielecka zostaje wyłączona z pozostałego obszaru księ-

37) Na podstawie informacji, łaskawie udzielonych przez P. D-ra Marjana Kukiela, Dyrektora Muzeum Czartoryskich w Krakowie.

38) S. Wysłouch: „Rozwój granic i terytorjum pow. Kobryńskiego” str. 53.

39) Tamże: str. 56, 67, 81.

40) Tamże: str. 79, 80.

stwa Kobryńskiego i nadana „nie na wieczność“⁴¹⁾ tylko na dożywocie Stanisławowi Wiesztorowiczowi Homszejowi, któ-

Fot. St. Paewicz.

Rzeka Jasiolda pod wsią Chorewo.

remu udaje się uzyskać dożywocie i dla swej żony Zofji. Prawdopodobnie w tym czasie (1517—1533) Sielec z okręgiem należy do powiatu Słonimskiego. Po śmierci Stanisława Wiesz-

---

41) Tamże: str. 53.

tortowicza, który umiera bezpotomnie, około roku 1521-go⁴²⁾ Sielec drogą spadku przechodzi na króla, a król darowuje go Bona. Bona wchodzi w pełne władanie dopiero po śmierci Zofji i jej drugiego męża Szczęsnego Hrimajły około r. 1533-go⁴³⁾. W roku 1555 Bona daje dożywocie na Sielec Stanisławowi Falczewskiemu, staroście Kobryńskiemu.

Po tej dacie powstaje pewna luka w dziejach Sieleczczyzny. Rewizja Kobryńskiej Ekonomji wskazuje w roku 1563-m jako obszar Sielecki całą połąć od północy, od ujścia rzeki Temry, pod samą Berezę, należącą do Homszejów, przyczem obejmuje on już i dobra Chorewskie⁴⁴⁾ oraz puszcę Sielecką po obu stronach Jasiołdy.

W końcu XVI lub początkach XVII wieku w sposób bliżej nieznanym powstają na naszym terenie olbrzymie dobra Sapiehów. Sielec z okręgiem trafia w skład tych dóbr, które ponadto obejmują majątność Berezę⁴⁵⁾ i starostwo Błudeńskie⁴⁶⁾. Kilkuset włókové majątności, przyległe do miasteczka Berezy (między innymi wsie Uhlany, Nowosiółki, Zdzitowo, Samójłowicze, Kruhle, Chomicze), zostają darowane mniej więcej w połowie XVIII wieku przez kanclerza Lwa (Leona) Sapiehę klasztorowi Kartuzów w Berezie. We władaniu klasztoru pozostają one do roku 1831-go, poczem po powstaniu ulegają konfiskacie na rzecz skarbu rosyjskiego. Natomiast pozostała część dóbr Sieleckich, a więc cały obszar na północny zachód od granicy bereskiej, pozostaje we władaniu Sapiehów do połowy XIX wieku. Przez cały ten czas obszar Sielca zachowuje bez zmian swój skład terytorjalny, natomiast bardzo często znajduje się w zastawie u różnych osób.

---

42) Tamże: str. 54.

43) Tamże: str. 55.

44) Tamże: str. 56, 58.

45) List Leona Sapiehy z roku 1629 w sprawie przywilejów dla żydów miasteczka Berezy (Akty Brzeskiego i Grodzieńskiego sądów grodzkich, wydane przez Wil. Kom. Arch. — Wilno, 1871 r.)

46) Sapiehowie, t. I, str. 151.

W roku 1717-m wobec spustoszeń wskutek wojen i rozruchów krajowych Aleksander Sapieha puszcza Sielec w zastaw klasztorowi Kartuzów w Berezie⁴⁷⁾. Tak samo 1730-m r. Sielec wraz z kluczem Bogusławieckim znajduje się w zastawie⁴⁸⁾. W roku 1749 znowu natrafiamy na fakt zastawienia przez Sapiehę, wojewodę Brzeskiego, folw. Kurowszczyzny i wiosek Plachowszczyzny, Ogrodników (?), Zubaczów, Mormożewa, Narutowicz i Woróżbitów⁴⁹⁾. W roku 1759-m puszczonej został w zastaw miecznikowi Starodubskiemu Bispingowi klucz Bogusławiecki z wioskami Rossochy, Cho-

Fot. M. Rozanów.

Sapieżyński pałac w klasztorze Kartuzów w Berezie Kartuskiej.

rewo, Koladyczne, Woszczynicze, Rożkowicze i Szydłowszczyzna(?)⁵⁰⁾ Dla uporządkowania zaniedbanych spraw majątkowych daje Aleksandra Sapieżyna po śmierci męża generalne pełnomocnictwo Ze-

47) Tamże: t. III, Nr. 99.

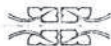
48) Tamże: t. III, str. 102.

49) Tamże: t. III, str. 304.

50) Tamże: t. III, str. 317.

nonowi Wysłouchowi, miecznikowi Brzeskiemu⁵¹⁾, ziemianinowi naszego powiatu, na zarządzanie Sielcem na 3 lata.

W roku 1793-m miasteczkiem Sielec włada Franciszek Sapieha, generał art. lit.⁵²⁾. Syn jego Franciszek bierze udział w powstaniu 1831-go roku i emigruje zagranicę. Córka jego Aniela wychodzi za mąż za Konstantego hr. Zamojskiego i widocznie w ten sposób Sielec uniknął konfiskaty, przechodząc w ręce Zamojskich. Sieleckie dobra Zamojskich obejmują m-ko Sielec, wsie Lisice, Skorce, Panasewicze, Plachowszczyzna, Zubacze, Soszyca, Onicewicze, Narutowicze, Woróżbity, Osowce, Sejłowszczyzna, Dawidowicze, Jasiewicze, Piniany, Rohacze, Żohaty, Połonny Hrud, Czerniczne, Łogisy, Noski, Rosochy, Smolanica, Zamosze, Nesterki, Bortnowicze, Chorewo, Nowosiółki, Koladycze, Truchanowicze, Borowiki, Rudniki, Różkowicze, Bielczyce i Woszczynicze⁵³⁾. W roku 1879-m dobra Sieleckie nabywa od Zamojskich niejaki Zygrunt Golcz⁵⁴⁾, poczem przechodzą one dalej przez ręce kilku innych często zmieniających się właścicieli, a wreszcie zostają rozsprzedane różnym osobom.

---

51) Tamże: t. III, str. 32.

52) Tamże: t. III, str. 427.

53) Sielcem włada Józef Zamojski (wyciąg ze stanu posiadania Ziemskiego w r. 1864 w chwili uwłaszczenia włościan; Akty państwowego Archiwum w Grodnie).

54) Nawet i w tym jeszcze momencie dobra Sieleckie mają olbrzymi obszar około 16,5 tysięcy ha (przeważnie lasów), i obejmują poza majątkiem Sielcem folwarki i futory Ogrodniki, Mormożewo, Jasiewicze, Bogusławce, Bortnowicze, Osielnicę i Kraśnik (Spis stanu posiadania ziemskiego w Grodzieńskiej Gubernji, Dzików, Grodno, 1890 r.)

ROZDZIAŁ III.

Dobra szlacheckie i ziemiańskie.

Wśród obszernych włości królewskich, dzierżaw ziemskich i fortun magnackich, które, jak już zaznaczyliśmy, zajmowały większą część naszego powiatu, oddawna istniały różnej wielkości dobra prywatne szlachty. Szlachta ta wywodziła się na naszym terenie z bojarów księstwa Kobryńskiego. Poza obrębem księstwa zaczyna się już w końcu XIV wieku napływ szlachty z poza powiatu, początkowo przeważnie litewskiej, później polskiej. Prawdopodobnie dopiero po upadku księstwa Kobryńskiego napływ ten zwiększa się i obejmuje całość obecnego naszego powiatu.

Prawa posiadania tej szlachty były oparte w tym najwcześniejszym okresie prawie wyłącznie na aktach nadania. Akty kupna spotykamy początkowo bardzo rzadko. Posiadłości ziemskie nadawał z dóbr gospodarskich wielki książę, później król, wreszcie nadań dokonywali i panowie z obszarów przez nich posiadanych. Nadania te stanowiły często wynagrodzenie za okazane usługi, zaś w każdym wypadku zobowiązywały obdarowanego do pełnienia służby wojskowej.

Szereg przywilejów z wieku XV i XVI-go stopniowo przyrównywał prawa bojarów litewskich do praw szlachty polskiej. Przywileje te najpierw dotyczyły uzyskania pełnej własności ziemi, posiadanej przedtem z łaski wielkiego księcia, następnie dotyczyły zabezpieczenia swobód osobistych, wreszcie zwolnienia szlachty od rozmaitych świadczeń. Przywileje te obejmowały wyłącznie bojarów, podlegających bezpośrednio władzy wielkiego księcia, a więc, biorąc rzecz prawnie, nie dotyczyły

bojarów na obszarach kniaziów dzielnicowych. Wskutek tego powstała w połowie XVI wieku taka sytuacja, że stare rody bojarów kobryńskich (autochtoni miejscowi) po upadku księstwa zostały w porównaniu z elementem napływowym upośledzone. Ten anormalny stan został usunięty przywilejem króla Zygmunta III-go, nadającym „księżętom, panom, szlachcie, rycerstwu...” „Kobryńskiego okręgu” takie same prawa szlacheckie, jakie były już nadane szlachcie województwa Brzeskiego przez Zygmunta Augusta

Pierwsze a zarazem najbardziej wyczerpujące źródłowe dane o stanie ziemian i szlachty uzyskujemy dopiero w pierwszej połowie XVI wieku, głównie z popisów wojska W. Ks. Litewskiego w latach 1565 i 1567; pozatem niektórych informacji dostarcza nam „Rewizja Puszczy i Pierechodów zwierinnych W. Ks. Lit.” z roku 1552-go, oraz Rewizja Kobryńskiej Ekonomji przez Dymitra Sapiehę z r. 1563-go. W świetle tych danych liczba szlachty na naszym terenie była dość znaczna. Trudno jest teraz na podstawie tych danych ustalić wielkość ówczesnego stanu posiadania poszczególnych osób. Stan ten wahał się w bardzo dużych granicach, poczynając od panów litewskich, stawiających na wyprawy wojenne własne poczty (na przykład panów Homszejów), a kończąc na szlachcie „zaściankowej” lub „okolicznej”, głównie z okręgu Sieleckiego, gdzie była ona „liczna i uboga” i składała się po kilku na jednego konia w chorągwi powiatowej¹⁾.

Poniżej podajemy znane nam z przytoczonych źródeł nazwiska ówczesnej szlachty mieszkającej na naszym terenie w XVI wieku:

Jakim i Mikołaj Homszejowie w r. 1528 posiadają dobra: — Berezę, Chorewo, Jastrzębl, Zdzitów²⁾ nad Wińcem, oraz część Siechniewicz.

Pociej Jelec — w r. 1587 — włada majątnościami Maciejewicze, Sudziłowicze i Laskowicze³⁾.

1) Wysłouch: „Rozwój granic”.

2) Tamże: str. 82.

3) Tamże: str. 83.

Hanna Wiżeńska	— w r. 1565 —	władza dobrami Siechniewicze ⁴⁾ .
Naum Goleniszewicz	— bojarzyn Kobryński posiada w r. 1566	dobra Kuplin.
Michał Jeskowicz	(w r. 1567	z Kuplina ¹⁾ .
Sieheń Stakorski	"	z Nowosiótek i Zdzitowa ¹⁾ .
Mikołaj Chwojncki	"	z pod Malcza (Chwojniki?) ¹⁾ .
Stefan Czanowicki	"	dobra Bajkowskie ¹⁾ .
Paweł Homszej	"	maj. Berezoje (Bereza) ¹⁾ .
Wojciech Drożdża	— w r. 1563 —	maj. Chmieliszcze (około Czarnych Łóz).
Aleksander i Fabjan Wyslouchowie	— w r. 1567 —	z Leżajki (Zenowila) ¹⁾ .
Jarosław Zdanowicz	— w r. 1567 —	z Bajek ¹⁾ .
Semen Juszkowicz	"	z Bogusławiców ¹⁾ (Bogusławców)
Sebastjan Kuźmicz	"	"
Waśko Sadowski	"	z Moszkowicz ¹⁾ .
Andrzej Skinder	"	z Życzyna ¹⁾ .
Abram Bukraba	"	z Kluków i Nurca ¹⁾ .
Iwan i Wojciech Zbiccy	"	z Murawy ¹⁾ .
Grin Zbicki	"	z Leżajki ¹⁾
Rafał Żuk	"	ze Zdzitowa ¹⁾
Jakób Janowicz	"	ziemianin Sielecki ¹⁾
Stanisław Kosilo	"	ze Zdzitowa ¹⁾
Jury Nowogoński	"	ziemianin Sielecki
Piotr Cholunowski	"	" " "
Mikołaj Radczicz	"	" " "
Stećko Borysowicz	"	" " "
Kuźma Andrejewicz	"	z Bortnowicz ¹⁾
Stefan Mikulik	"	z Zahorza ¹⁾
Jakób Zakrzewski	"	z Czernicznego ¹⁾
Prokop Silicz	"	z Zababja ¹⁾
Zdan Gawryłowicz i	"	"
Seńko Pietrowicz	"	z Bortnowicz ¹⁾
Maciej Zdanowicz	"	z Bajek ¹⁾
Szczęśny Gryszkiewicz	"	z Leżajki ¹⁾

4) Popis wojsk z roku 1567-go.

5) „Rewizja Kobryńskiej Ekonomiji”.

Jakób Sawicki	ziemianin Sielecki ⁴⁾
Tur Kosiłowicz Zubacki	z maj. Zubacze ¹⁾
Seweryn Wasilewicz	z Ossowców ¹⁾
Maciej i Andrzej Żołobowicze	z Postołowa i Niwiszcz ⁶⁾
Bajko Kozłowicz	„ „ „ ⁶⁾
Kościuszko	z Berez ⁶⁾
Sieńko, Dementy i Kornuło	
Kulniewicze	z Tychnów i Horcza ⁶⁾
Dańko, Prońko, Teodor i Paweł	
	Bielcewicze z Semenczy ⁶⁾
Stanisław i Maciej Zbiccy	z Linowa ⁶⁾
Marcin Kosiło	ziemianin Sielecki ⁶⁾
Maciej, Drużko i Mikołaj Maciejewicze	„ „ ⁶⁾
Dorota Waškowa	„ „ ⁶⁾
Juchno Jurewicz	„ „ ⁶⁾
Andrzej Jasiewicz	„ „ ⁶⁾
Rozczewicze	„ „ ⁶⁾
Fedkowicze	„ „ ⁶⁾
Juszkowicze	„ „ ⁶⁾
Waško Prokuda	„ „ ⁶⁾
Lachowicze (z Lachów) ⁶⁾	
Gabrjałowicze (z rejonu Mokrego) ⁶⁾	
Zubrzyccy z rejonu Zahorza ⁶⁾	
Woroszyłowicze	z Połonnego ⁶⁾
Orańscy (z Orańczyc?) ⁶⁾	
Swadbiccy (ze Swadbicz?) ⁶⁾	
Maciej Sawicki — kasztelan Podlaski,	z Czarnych Łóz ⁷⁾

W dalszych okresach w XVII i XVIII wieku i pierwszej połowie XIX-go wieku brak danych bardziej ogólnych nie pozwalała na odtworzenie całokształtu posiadania szlachty i ziemian w powiecie. Wprawdzie, niektóre dokumenty sądów grodzkich oraz metryki kościelne mogą dostarczyć wzmianek o tym lub owym majątku, folwarku i osadzie, lecz są to dane oderwane, pochodzące z różnych okresów. Mogą one służyć

6) „Rewizja Puszczy i Pierechodów zwierinnych”, str. 155.

7) List króla Stefana Batorego z r. 1581-go dotyczy „wchodów” do puszczy Białowieskiej, nadanych Sawickiemu (akty Wil. Arch. Kom., t. II, str. 136).

jedynie do ustalenia historii pojedynczych rodów szlacheckich i ziemiańskich (co nie jest naszym zadaniem), nie naświetlają jednak zagadnienia z ogólnego punktu widzenia. Z tej racji wszystkich tych danych nie wykorzystaliśmy. Ograniczamy się do przytoczenia poniżej spisu niektórych tylko majątków z tego okresu, wymienionych w wykazach „Taryfy Czopowego i Szeleżnego” województwa Brzeskiego z roku 1765 — 66-go.

Iwanowski	w Maciejowiczach
Orański	w Woszczance
Matuszewicz	w Rogaczach
Wysłouch	w Zenowilu
Nietyxa	w Bajkach
Reszko	w Zahorzu
Połośki	w Zahorzu i Glinkach (?)
Monkiewiczowie	w Dołhem
Narkuski	w Niwiszczach
Zaniewski	w Linowie
Bułharyn	w Przedzielsku i Mokrem
Borejsza	w Międzylesiu
Gliński	w Orańczycach

Łachnicki w „Statystyce Gubernji Litewsko-Grodzieńskiej⁸⁾ oblicza, że na terenie powiatu w r. 1817-m było szlachty tylko 205 osób. Liczba ta wydaje się zbyt małą, tembardziej że już w roku 1860-m⁹⁾ dane statystyczne wykazują 1321 osób. Według tychże danych w roku 1857-m¹⁰⁾ w powiecie znajdowało się w posiadaniu większej własności 186 majątków o ogólnym obszarze 188.880 dziesięcin (około 203 000 ha); z tego ornej ziemi 106,117 dziesięcin, łąk 44 593 dziesięcin. Według wielkości majątków, do 100 dziesięcin było 60 majątków, od 100 do 500 dziesięcin — 63, od 500 do 2000 dziesięcin — 42, i ponad 2 000 dziesięcin — 20. Włościan poddanych właścicieli ziemskich było 4,756 rodzin¹¹⁾.

8) Statystyka Gubernji Litewsko-Grodzieńskiej z r. 1817, str. 32.

9) „Grodzieńska Gubernja”, Bobrowskij 1863, t. I, str. 719.

10) Tamże: dodatki do t. II, str. 94.

11) Tamże: t. I, str. 773.

Dzieje porozbiorowe polskiej własności ziemskiej na Litwie i Rusi podzielić można na następujące okresy¹²⁾: a) okres tak zwanych nadań od 1795-go roku do 1801-go, b) okres względnej bierności władz rosyjskich w stosunku do prywatnej polskiej własności ziemskiej i wreszcie c) okres po powstaniu 1863 roku.

W pierwszym okresie na terenie naszego powiatu nastąpiła likwidacja królewskich dóbr ekonomicznych, darowanych przez Katarzynę II-gą feldmarszałkowi Rumiancowowi. Okres ten, wbrew interwencjom rządu rosyjskiego, spowodował zwiększenie się polskiego prywatnego stanu posiadania ziemskiego. Już bowiem w bardzo krótkim czasie po obdarowaniu, olbrzymie dobra dawnej Gubernji Prużańskiej rozsprzedał Rumiańcow w ręce polskie, zjawił się cały szereg nowych majątków, a w rezultacie element polski na terenie powiatu wzmocnił się.

Okres drugi (1801 — 1863), który nazwaćby można okresem względnej bierności władz rosyjskich, nie przynosi zasadniczych zmian w stanie polskiego posiadania. Pierwsze poczynania rusyfikacyjne Mikołaja I-go nie godziły bezpośrednio w stan posiadania polskich ziemian i szlachty. Szły one raczej w kierunku rusyfikacji i kooptowania mas włościańskich, wytępienia wśród nich unji, oraz pogłębienia różnic między włościanstwem, a polskimi dworami.

Zasadnicza zmiana w ustosunkowaniu się rządu rosyjskiego następuje po roku 1863-m, po powstaniu, kiedy rząd rosyjski mówiąc o właścicielach ziemskich Polakach, zamieszkałych na terenach Litwy i Rusi, przychodzi do wniosku, że „ten stan społeczny, tak nikły liczebnie w stosunku do pozostałej ludności, przedstawia jednak siłę paraliżującą wszystkie zamierzenia rządu, mające na celu rusyfikację kraju“. Ten stan społeczny nadaje krajowi charakter polski, a więc, zdaniem władz

---

12) W. Schmidt: „Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gub. Wil. Grodzieńskiej“, wydawn. Gł. Urz. Stat., r. 1923.

rosyjskich „nastąpiła chwila rozstrzygnięcia tej sprawy nie gwoli tryumfu polskiego stanu posiadania, lecz unicestwienia go“, przyczem „nie można będzie, rzecz jasna, uniknąć kroków“, któ-

Fot. St. Pacewicz.

Rzeźbiona w drzewie figura Chrystusa na krzyżu przydrożnym koło majątku Widne.

re będą „niezgodne z ogólnem pojęciem prawa“¹³⁾.

Ukazuje się cały szereg zarządzeń, mających na celu re-

---

13) Urywki z postanowień tak zwanej „komisji czterech (bracia Milutinowie, Zielonyj i Kaufman), r. 1865, Schmidt: „Geneza rosyjskiej prywatnej własności“ str.37.

alizację tych zapowiedzi. Przedewszystkiem ulega konfiskacie szereg majątków osób, biorących udział w powstaniu. Na terenie naszego powiatu (w granicach przedwojennych) ulegają konfiskacie następujące majątki: ¹⁴⁾

Tewle — Jundziłła	96	dziesięcin	[obecnie powiat Kobryński]
Mokre — Zienkowicza Feliksa	584	„	
Mace — Małachowskiego	444	„	[obecnie powiat Kobryński]
Gabrjelin — Szczęsnego Włodka	1841	„	
Haleny — Skoczyńskiego Me- darda	344	„	
Kolady i Rudawiec — Kozieradzkiego Władysława	1328	„	
Bereza-Kartuska	6	„	[dawny obszar klasztorny]

Razem: 4643 dziesięcin

Konfiskaty dotyczą również drobnej szlachty, która „osiedlona na gruntach skarbowych, obywatelskich i swoich własnych”, stanowi, zdaniem rządu rosyjskiego, stan społeczny szkodliwy dla spokoju kraju i zawsze wrogi dla rządu ¹⁵⁾. Grunty drobnej szlachty przeznaczają się na kolonizację chłopów rosyjskich. Na ten cel, za udział w powstaniu zostają m. in. skonfiskowane grunty w okolicy Pieniażki:

Mieleszukowi Konstantemu	28,31	dziesięcin
Buraczewskiemu Andrzejowi	13,21	„
Cebreżyńskiemu Franciszkowi	45,44	„

Razem: 86,96 dziesięcin

Ponadto ulegają konfiskacie niektóre posiadłości szlachty Sieleckiej; nie mogąc jednak sporządzić wykazu opartego na danych źródłowych opuszczamy nazwiska.

Równocześnie zostaje nałożony sekwestr na majątki wszystkich właścicieli ziemskich Polaków, znajdujących się pod śledz-

14) Tamże: str. 92.

15) Urywki z listu Murawjewa z dn. 23.IX-1863 roku. Tamże: str. 13.

twem, lub przebywających zagranicą dłużej niż to podawał termin w paszporcie.

„Ukazem“ z dnia 10/XII—1865 r. zarządzono przymusową sprzedaż w ręce osób pochodzenia rosyjskiego wszystkich tych zasekwestrowanych majątków, których właściciele zostali wydaleny z kraju lub zesłani. Przymus ten rozciągnięto i na te majątki, które zostały odziedziczone przez zesłańców już po ich zesłaniu. W ten sposób sprzedany został majątek Wieżki (obecnie w powiecie Kobryńskim) o obszarze 207 dziesięcin, dawna własność Domańskiego Aleksandra, nowonabywca Chersoński Mikołaj. Tenże „ukaz“ z dnia 10/XII—1865 r. zawiera zakaz nabywania przez Polaków majątków w 9 guberniach Litewsko-Ruskich; odtąd miały prawo nabywać majątki tylko osoby pochodzenia rosyjskiego.

Równocześnie poczyniono kroki, by zasadniczo ogół polskiej własności ziemskiej postawić wobec konieczności wyzbycia się swych majątków w drodze „dobrowolnej“ sprzedaży. Już w roku 1863 „ukazem“ z dnia 15-go marca wszystkie ziemie uprawne polskiej własności ziemskiej obłożone zostały podatkiem 10% od czystego dochodu. Podatek ten wymierzali początkowo wojenni naczelnicy powiatów; płatny był on w ciągu 7 dni. W razie niewpłacenia mógł naczelnik powiatu na własną rękę sprzedać cały ruchomy majątek osoby opodatkowanej, zaś kary za zwłokę mogły być nakładane do 50% wymiaru. Z terenu naszego powiatu pobrano w latach 1863 — 1869 ogółem tego podatku 191.000 rubli, czyli rocznie przeciętnie około 26.000 rubli.

Również i polityka uwłaszczeniowa rządu rosyjskiego na terenach naszych miała na celu osłabienie żywiołu polskiego. Ziemię nadziałową, spłacaną przez włościan, zaczęto po powstaniu 1863 roku szacować najpierw o 20%, później zaś o 55% — 70% poniżej ceny określonej ukazem z 19/II — 1861 r. Pobrane w międzyczasie nadwyżki musieli właściciele natychmiast wpłacić do skarbu na rachunek przyszłych wpłat włościańskich. Zwalniało to włościan na kilka lat od spłat wy-

kupnych, zaś właściciele ziemscy zostali pozbawieni jednocześnie i pieniędzy i możliwości znalezienia najemnego robotnika wśród włościan, którzy chwilowo nie potrzebowali zarobków. Wreście ustalono serwituty, które wytworzyły niegasnące ognisko nieporozumień między dworem a wsią.

Rząd rosyjski we wszystkich swych popowstaniowych poczynaniach względem polskiej własności ziemskiej miał cel dwojaki: z jednej strony chodziło o osłabienie, względnie unicestwienie tej własności, z drugiej, o stworzenie na naszych terenach kolonizacji rosyjskiej. O ile należy uznać, że pierwsza część zamierzeń została w znacznym stopniu osiągnięta, o tyle w drugiej części, mimo nadzwyczajnych ułatwień, zachęcających żywioł rosyjski do osiedlania się w naszych stronach, wyniki były nieznaczne. Wprawdzie cały szereg majątków już w latach 1866 — 1873 został nabyty przez rosjan (Vide tabela II-ga), nie mniej jednak nie stworzyło to dostatecznie silnego pierwiastka rosyjskiej inteligencji, któryby był w stanie przeciwstawić się odwiecznym wpływom inteligencji polskiej. Prawie wszystkie nabyte w ten sposób majątki stopniowo uległy podziałowi i przeszły w ręce dalszych nowonabywców, głównie z pośród włościan miejscowych. Stałej rosyjskiej ludności miejscowej polityka ta nie wytworzyła, zaś inteligencję rosyjską reprezentował nadal tylko napływowy i zmienny stan urzędniczy, który żadnych głębszych śladów na terenie nie pozostawił.

Próba osiedlenia chłopów rosyjskich na wsi w majątkach skarbowych i na obszarach skonfiskowanych drobnej szlachcie również nie powiodła się. W dziesięcioleciu 1864 — 1873 osiedlono w naszym powiecie zaledwie 56 „dusz“ na przestrzeni tylko 98 dziesięcin¹⁶⁾.

Konfiskaty i przymusowa sprzedaż pozbawiają polską

---

16) Schmidt: op. cit., str. 47.

własność ziemską dalszych 4.850-ciu dziesięcin, a wreszcie sprzedaż „dobrowolna“, będąca wynikiem polityki rządu rosyjskiego, uszczupla ją ostatecznie. Tak w jednym tylko okresie lat 1866 — 1873 rozsprzedano 26.026 dziesięcin (około 28.400 ha) (vide tabela IV-ta).

Proces kurczenia się własności ziemskiej, przyspiesza utworzony przez rząd rosyjski bank włościański, który w krótkim stosunkowo czasie oddaje w ręce 3564 nabywców-włościan 20,348 dziesięcin (około 22,600). (vide tabela V-ta).

Pozatem szereg majątków przechodzi w ręce innych narodowości (białoruskiej i żydowskiej), lub rozdrobniony przez działy majątkowe przestaje istnieć jako większa własność.

Liczba szlachty zaściankowej według danych administracyjnych wynosi obecnie (w 1930 roku) 862 osoby, w 209-ciu gospodarstwach, posiadających 2445 hektarów. W tej liczbie wyznania rzymsko-katolickiego 801 osób, reszta są to prawosławni. Szlachta nasza mieszka w 23 miejscowościach: we wsi Przyłuczczynie, Podosiu, Wininie, Bortnowiczach, Lisicach, Szeniawcach, Kosińszczyźnie, Leżajce, Izbicy, Hryniewiczach, Lachach, Smolanach, Szlacheckiej Puszczy, w folwarkach Szlachecka Puszcza, Rukawiec, Siewiec, Osieka i w okolicach Kruki, Połonny Hrud, Czeczki, Czerniczne, Buhale, Radczyce, Hawrylkowicze.

Całokształt zmian w stanie posiadania własności ziemskiej naszego powiatu w okresie 1860 — 1930 r. ilustruje tabela I.

17) Schmidt: op. cyt., str. 46. Dane Schmidta z r. 1863 różnią się co do ilości majątków od danych Bobrowskiego z r. 1857 (269 i 187); rozbieżność tę częściowo tłumaczyć można działami majątkowymi w okresie lat 57—63. O ile chodzi o obszar, należy mieć na względzie, że granice przedwojenne powiatu obejmowały również gminy Matjasowską, Masiewską i Białowieską, na terenie których w latach 1878—86 własność ziemską posiadała około 12.000 ha.

18) Dane pierwszego rosyjskiego spisu ludności z r. 1896.

19) Dane spisu ludności z 1921 roku.

20) Dane administracyjne.

*) Przyjęto w tabeli ten podział na narodowości, jaki stosował główny Urząd Statystyczny w r. 1921-m.

TABELA I.

Rok	Ilość majątków według narodowości właściciela:*)					Obszar majątków [hektary] według narodowości właściciela:*)				
	Białoruska i Ru-sinska	Rosyjska	Żydowska	Razem		Polska	Białoruska i Ru-sinska	Rosyjska	Żydowska	Razem
	Polska	Białoruska i Ru-sinska	Rosyjska	Żydowska	Razem	Polska	Białoruska i Ru-sinska	Rosyjska	Żydowska	Razem
Rok 1863 ⁽¹⁾ . Liczby bezwzgl.	268	—	1	—	269	200400	—	1600	—	202000
Odsetki	99,6 ^o / _o	—	0,4 ^o / _o	—	100 ^o / _o	99,2 ^o / _o	—	0,8 ^o / _o	—	100 ^o / _o
Rok 1896 ⁽²⁾ . Liczby bezwzgl.	?	?	?	?	?	?	?	?	?	90.000
Rok 1921 ⁽³⁾ . Liczby bezwzgl.	67	27	2	2	98	36.756	7624	2746	312	47.438
Odsetki	68,5 ^o / _o	27,5 ^o / _o	2 ^o / _o	2 ^o / _o	100 ^o / _o	77,5 ^o / _o	16,2 ^o / _o	5,8 ^o / _o	0,5 ^o / _o	100 ^o / _o
Rok 1930 ⁽⁴⁾ . Liczby bezwzgl.	68	37	4	6	115	22.587	4227	701	1159	28674
Odsetki	59 ^o / _o	32 ^o / _o	3,5 ^o / _o	5,5 ^o / _o	100 ^o / _o	78,9 ^o / _o	14,7 ^o / _o	2,4 ^o / _o	4 ^o / _o	100 ^o / _o
Rok 1930 ⁽⁴⁾ . Liczby bezwzgl.	57	34	4	6	101	22.057	4193	751	2284	29.285
Odsetki	56,5 ^o / _o	33,5 ^o / _o	4 ^o / _o	6 ^o / _o	100 ^o / _o	75,3 ^o / _o	14,3 ^o / _o	2,6 ^o / _o	7,8 ^o / _o	100 ^o / _o

Granice przedwojenne powiatu.

Granice obecne powiatu.

TABELA II.

Wykaz majątków, zakupionych przez rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. Lata 1866 — 1873. (Schmidt: „Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej“).

Nazwisko i Imię nabywcy.	Nazwa majątku.	Powierzchnia w dziesięcinach.	Cena kupna w rublach.	Data aktu kupna.
Kantorow Paweł	Kolki	315	2 997	1867 rok
Kryłow Gabrjel	Bakuny	313	2.120	„ „
Bersonow Konstanty	Dymniki	330	1.703	1868 „
Winogradow Włodz	Przesmyki	534	3.656	„ „
Bażanow Aleksander	Gabrjelin	1816	18.188	1869 „
Aleksejew Aleksander	Rzeczycyca	123	1.122	„ „
„ „	Tewle			
Winogradowa	Bereza Kartuska	6	1.100	1871 „
Kużmin	Narewka	108	649	1872 „
	Razem:	3.545	31.535	

21) Akta uwłaszczeniowe nie podają obszaru majątku, tylko wskazują ilość dziesięcin gruntów (przeważnie nie zawierających lasów), które były przymusowo wydzielone na rzecz włościan. Wychodząc z założenia, że ilość tych przymusowo wydzielonych gruntów była zapewne w znacznym stopniu uzależniona od obszaru danego majątku, możemy w drodze porównania wnioskować i o obszarach samych majątków. Wsie, którym grunty przydzielono, wskazują w przybliżeniu położenie lub granice majątków. Ponadto należy mieć na uwadze, że dane statystyczne Łachnickiego i Borowskiego obejmują obszar powiatu przedwojenny wraz z gminą Maljasowską, Białowieską i Masiewską (bez części gminy dworcowskiej), natomiast akty uwłaszczeniowe z lat 1864 — 1869, oraz dane o wykupie majątków przez bank włościański odnoszą się tylko do obszaru obecnego powiatu (2.712 klm. kw.). Stąd też liczba ziemian według wykazu uwłaszczeniowego nie dosięga liczby 185-ciu (jak podaje Bobrowski); pozatem możliwym jest, że niektóre, szczególnie drobne posiadłości, wykazem

TABELA III.

Posiadłości ziemskie w powiecie Prużańskim w latach 1864 — 1869 na podstawie aktów uwłaszczeniowych, bez uwzględnienia konfiskat po powstaniu 1863 roku, według danych archiwum państwowego w Grodnie, w obecnych granicach powiatu²¹⁾.

L. p.	Nazwisko właściciela	Nazwa majątku (m) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych gruntów (dzies.)
1	Andrzejkowicz Erazm	m. Zamosze	Zadworzany	78
2	Andrzejkowicz (?)	„ Syczówka	Kotra-Pieski	368
3	Andrzejkowicz Józef	„ Widne	Postołowo	111
4	Andrzejkowicz Wład	„ Radeck	Radeck, Lichacze	584
5	Andrzejkowicz Felicja	m. Felicjanów	Krasne, Lichacze	237
6	Andrzejkowicz (?)	m. Czarnołozy	Klepacze, Pieski, Krasne.	409
7	Białobłoccy	m. Semencza	Oliszewicze, Kuplin, Zabłocie.	38
8	Bohuszewicz (?)	„ Dorożyn	Pieski	72
9	Borejszowie (?)	„ Krzywobłoty	Czerniczne, Wiszniewicze, Łohisy, Koty.	200
10	Borejsza Michał	„ Międzylesie	Sudziłowicze, Międzylesie, Kościuszki, Helenowo, Stawki, Siżyca.	2292
11	Borejsza Konstanty	m. W. Laskowicze	Laskowice	146
12	Borejsza Ildefons	„	„	149
13	Brandt Karol	f. Stalowszczyzna	Koncyki	28
14	Błocka Marjanna	f. Chwoszczowate	Winin	24

uwłaszczeniowym nie były objęte. Obszar prywatnej własności ziemskiej na terenie gminy Matjasowskiej, Białowieskiej i Masiewskiej (nie wchodzących obecnie w skład powiatu) wynosił w latach 1878—1886 około 12.000 ha.

L.p.	Nazwisko właściciela.	Nazwa majątku (m) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych gruntów.(dzies.)
15	Ciechanowscy (?)	m.Planta	Sosnówka	270
16	Chmielewska Franciszka	f. Buchale	Buchale	8
17	Czechowscy (?)	f. Jasiewicz	Jasiewicz	44
18	Czudowski Tadeusz	m.Podlesna-Zarzecz	Średnie, Zarzecz, Łozówka.	444
19	Dołobowski Michał	f. Hawryłowicze.	Żohały	74
20	Dziekoński (?)	m.Krynica.	Krynica	308
21	Fedorowicz Józef	f. Petelowo	Winin	16
22	Grodzki Edward	"	Podosie, Winin	78
23	Hajkowiczowa	f. Głuszc	Głuszc	31
24	Iżycki Marcin	" Dąbrówka	Orańczyce	56
25	Isakiewicz Ferdynand	" Bortnowicze.	Rakowicze	128
26	Izbiccy (?) i Kuncewiczowie	" Osieka	Osieka	40
27	Jahołkowski Jan	m.Semencza	Połonne i Semencza	381
28	Jastrzębscy (?)	m.Leoski-Łozowo	Łozowo-Leoski	453
29	Janiszewscy (?)	m.Kurowszczyzna	Kurowszczyzna	108
30	Joung Karol	f. Silicze	Silicze	22
31	Joung Maksymiljan	"	"	44
32	Januskiewiczowa (?)	" Biała	Moszkowicze	44
33	Jelec Hilary	" Podosie	Podosie	14
34	Kuniccy (?)	" Zahorze	Tułowszczyzna	10
35	Kraszewscy (?)	m.Dolhe	Dołhe	262
36	Kiernożycki Alojzy	m.Annopol	Raubek, Lewki, Prykolesie.	1744
37	Kiernożycki Alojzy	m.Czachec	Szenie, Szakuny, Czachec, Kociołki	3046

L. p.	Nazwisko właściciela	Nazwa majątku (m.) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych gruntów.(dzies.)
38	Korsak Jan	m. Nowy Kuplin.	Olśzewicze, Kuplin.	298
39	Korf (?)	f. Mokre (Mostowo).	Kuszle	50
40	Konowniczn Marja	m. Dąbrowa	Wielkolas, Hrudowiki, Działówka Wielka, Chydry.	1762
41	Kozłowsy (?)	m. Planta	Sosnówka	63
42	Kosopolański Juljan	f. Szydłowszczyzna.	Silicze	30
43	Krzywobłocki Cyprjan	f. Staje	Staje	39
44	Kozieradcy (?)	m. Rudawiec	Kleino, Głęboki Kąt.	859
45	Korybut-Dankiewiczowie (?)	m. Chwojniki	Chwojniki	303
46	Kosmowsy (?)	m. Bajki	Kutniewicze	15
47	de Larsak Edward	f. Zahorze	Tułowszczyzna	70
48	Leżeński Ferdynand	m. Orańczyce	Orańczyce	350
49	Lewkowiczowie (?)	m. Bajki, Bukrabowszczyzna	Arabie, Tkacze, Mikołajewicze, Bakuny.	765
50	Łozowsy (?)	f. Dobrowola	Klepacze	17
51	Lipkowie (?)	„ Kozakowo	Sosnówka	62
52	Leškiewicz Mikołaj	„ Połonny Hrud	Połonny Hrud, Stasiuki.	161
53	Leškiewicz Ferdynand	„ Osowieckie	Osowieckie	52
54	Łukaszewiczowa Kamilla	„ Jarówka	Laskowicze	130
55	Moraczewscy (?)	m. Stary Kuplin	Kruhle	401
56	Majewscy (?)	„ Rukawiec	Klepacze	132

L. p.	Nazwisko właściciela	Nazwa majątku (m.) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych grunt. (dzies.)
57	Moraczewski Jan	m. Joalin	Przedzielsk	480
58	Mikulski January	„ Zdzitów	Zdzitów, Szylin, Dziahelec, Szylinek, Jastrząb.	2220
59	Nadolscy	f. Semencza	Semencza, Kuplin	133
60	Neuhoff Ley (?) Jan	m. Szubicze	Szubicze	353
61	Neuhoff Ley Romuald	m. Siechniewicze	Moszkowicze, Marjanowo, Zarzecze, Siechniewicze, Podosie, Winin.	2100
62	Okińczyc (?)	f. Niemkowicze	Niemkowicze	62
63	Osuchowski Aleksander	m. Helenin (Szczerczewo)	Szczerczewo i Zosin	1474
64	Osuchowski Aleksander	m. Zosin	„	408
65	Orzechowski (?)	m. Suchopol	Chwałowo-Suchopol	763
66	Okulicz (?)	f. Niwiszcze	Niwiszcze	101
67	Pietkiewicz (?)	„ Marjampol	Klepacze, Pieski	25
68	Pacewicz (?) i Giedrojciowa (?)	„ Niemkowicze	Niemkowicze	31
69	Przyłuccy (?)	m. Planta	Sosnówka	110
70	Pisankowie	f. Hawryłkowicze	Żohały, Hawryłkowicze	92
71	Reszko Wincenty	„ Zahorze	Tułowszczyzna	30
72	de Romer Józefa	„ Linówka	Linówka	34
73	Stepowski Romuald	„ Szulakowszczyzna.	Oliszewicze	77
74	Szaniawski Alojzy	„ Lachy	Lachy	22

L. p.	Nazwisko właściciela	Nazwa majątku (m.) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych grunt.(dzies.)
75	Sawicki Mikołaj	f. Zalesie	Klepacze, Pieski	134
76	Sawicka Józefa	„ Józefin	Klepacze	36
77	Stocki Franciszek	„ Osieka	Osieka	42
78	Skoczyński (?)	m. Haleny	Haleny	357
79	Siedleccy	m. Janow-szczyzna.	Izbice	75
80	Szemioth Ignacy	„ Czerniaków	Pieski, Borki, Horsk	985
81	Szemioth Brunon	„ Horodeczno	Kozi Bród, Char-ki, Czerniczne.	1252
82	Spinek (?)	f. Silicze	Silicze	8
83	Sobolewscy (?)	f. Połonny Hrud	Połonny Hrud	13
84	Sipajłowie	f. Krzywobloty.	Krzywobloty	76
85	Stankiewiczowie (?)	f. Kosiń-szczyzna.	Szaniawce	16
86	Stocki Kazimierz	f. Sakow-szczyzna.	„	18
87	Sienkowski Alojzy	m. Hryniewicze.	Hryniewicze	122
88	Turscy (?)	f. Zahorze	Tułow-szczyzna	64
89	Telszewscy (?)	f. Zahorze	Tułow-szczyzna i Zadworzany	29
90	Trębicki Bogusław	m. Mikitycze	Zahorze, Smolany, Olszany, Podwińcze, (Winiac?)	2402
91	Trębicki Bogusław	m. Linowo	Slonimce, Horodniany, Linowo.	2059
92	Trębicki Bogusław	m. Linówka	Worotne, Obec	1433
93	Telatycki (?)	f. Kluki	Szczerby	512

L.p.	Nazwisko właściciela	Nazwa majątku (m) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych gruntów [dz.]
94	Tarasiewicz (?)	m. Kosiłowice.	Kosiłowice	108
95	Werowkin—Szeluta	m. Zasimowice.	Zasimowice, Starowola.	229
96	Wołoncewicz (?)	f. Lachy	Lachy	65
97	Wysłouch Stanisław	m. Zenowil	Janowce	209
98	Wierusz-Kowalski	f. Jamno	Dziadówka Mała	44
99	Wesołowscy	„ Dawidowice.	Dawidowice	15
100	Woszczyłowiczowa (?)	„ Kurowszczyzna	Kurowszczyzna	53
101	Wołoncewicz Feliks	„ Szydłowszczyzna	Silicze	18
102	Wołoncewicz Karol	m. Podelsna	Zarzece	295
103	Wredt Karol	f. Starowola	Starowola	258
104	Wołk (?)	m. Niepomucenów	Niepomucenówka.	247
105	Włodek Kamil	f. Kraśnik	Kraśnik	52
106	Włodek Kamil	m. Kabaki	Řewejki, Pieszcanka, Olechnowice, Kabaki, Sosnówka.	2361
107	Wysocki Karol	m. Bajki	Repechy, Kutniewice.	394
108	Włodek Szczęsny	m. Gabrjelin	Hryccwice, Pawłowice, Podkajcze, Rygale, Załuże.	1810
109	Zienkowicz (?)	m. Mokre	Kuszele, Mokre.	438
110	Zawadzki Julian	m. Malecz	Malecz	889
111	Zamojski Józef	m. Sielec	Lisice, Skorce, Panasewice, Płachowszczyz-	20.410

L. p.	Nazwisko właściciela	Nazwa majątku (m.) lub folwarku (f.)	Wsie, na rzecz których zostały grunty wydzielone.	Obszar wydzielonych grunt. (dzies.)
			na, Sielec, Zubacze, Soszyca, Onicewicze, Narutowicze, Michnowicze, Woróżbity, Osowce, Sejłowszczyzna, Dawidowicze, Borowiki, Rożkowicze, Bielczyce, Zalesie, Jasiewicze, Piniany, Rogacze, Noski, Rosochy, Smolanica, Zamosze, Nesterki, Bortnowicze, Chorewo, Komliszcze, Nowosiółki, Koladycze, Truchonowicze, Rudniki, Nowodworce, Woszczyńskie.	
112	Żółkowscy (?)	m. Równe	Żabin	931
113	Żajkowscy (?)	m. Wieżna	Błażki, Kozaki, Huryny, Kotyły	332
114	Żdziechowski Józef	m. Błudeń	Tychny, Błudeń, Po. osłowo, Karpiesz, Horecz.	2655
115	Żdziechowski Józef	m. Łukomierz	Łukomierz, Sosnówka.	282
		Ogółem:	dziesięcin hektarów ok.	68163 74.400

TABELA IV.

Wykaz majątków sprzedanych „dobrowolnie”. Lata 1864—1873.

Nazwa majątku.	Obszar w dziesięci- nach.	Cena sprze- dażna w ru- blach.	Data aktu kupna.
a) z wolnej tranzakcji.			
Sielec	16.578	401.264	1866
Kraśnik	597	3 000	1868
Dorożyn	443	3.000	"
Stawy	300	4.700	1869
Suchopol	929	13 500	"
Swadbicze	208	2 550	1870
Zahorze	120	4.500	"
Międzylesie	4 550	75.600	1873
b) z licytacji.			
Miernica	103	3 614	1871
Razem:	23.828	511.728	

TABELA V.

Wykaz majątków, rozparcelowanych przed wojną światową za pośrednictwem Banku Włociańskiego (obejmuje obecny obszar powiatu).

L. p.	Nazwa majątku.	Ilość na- bywców.	Obszar w dziesię- cinach.
1	m. Błudeń wraz z f. Łukomierz	346	2338
2	m. Bakuny	48	287
	do przeniesienia:	394	2625

L. p.	Nazwa majątku.	Ilość nabywców.	Obszar w dziesięcinach.
	z przeniesienia:	394	2625
3	m. Bajki	33	220
4	m. Bogusławce	7	34
5	m. Czerniaków	70	436
6	m. Czachec	2	45
7	f. Dobrowoia	6	139
8	m. Dorożyn	23	318
9	m. Felicjanów	117	691
10	m. Horsk (z m-ku Czerniaków)	157	665
11	m. Jastrząb	4	14
12	f. Jasiewiczze(z m-ku Sielec)	62	254
13	m. Gabrjelin	203	675
14	f. Kurowszczyzna	3	48
15	f. Koszelewo (m-ku Czerniaków)	259	772
16	f. Kluki	137	1309
17	f. Komarowo	5	65
18	f. Kobyłowska	13	117
19	f. Leoszki	14	26
20	m. Linowo	16	128
21	m. Łukomierz (zob. Błudeń)	—	—
22	Michalin (?)	4	407
23	m. Maciejewicze	137	1286
24	m. Międzylesie	147	1666
25	m. Mikitycze	69	267
26	f. Marynki (należał do Sielca)	123	367
27	f. Niwiszcze	35	238
28	f. Osietnica	6	96
29	f. Paulinowo	9	78
30	f. Petelewo	26	298
31	f. Planta Zahapanka	12	86
	do przeniesienia:	2.093	13 370

L. p.	Nazwa majątku.	Ilość nabywców.	Obszar w dziesięcinach.
	z przeniesienia:	2 093	13.370
32	m. Przedzielsk	4	133
33	m. Podelsna—Zarzecze	30	517
34	m. Równe	9	142
35	m. Rukawiec	4	22
36	f. Sejlowszczyzna	85	378
37	m. Siechniewicze	16	168
38	m. Swadbicze	47	104
39	m. Stawki	14	75
40	m. Sudziłowicze	65	413
41	m. Szczerczewo	101	558
42	f. Sycówka	73	235
43	f. Silicze	12	66
44	f. Sakowszczyzna	5	68
45	f. Teofilówka (z Czerniakowa)	52	269
46	m. Sielec	308	2523
47	f. Starowola	105	148
48	f. Winin	31	138
49	m. Wieżna	53	294
50	f. Wyderka	2	66
51	m. Zdzitów	12	49
52	f. Zalesie	42	19
53	m. Zasimowicze	40	54
54	m. Zahorze	12	111
55	m. Zababje	49	228
	Ogółem:	3264	20.148 t. j. ok. 22 000 ha.

TABELA VI.

Wykaz stanu posiadania większej własności ziemskiej (ponad 50 ha) na terenie powiatu w latach 1878—86, obejmujący posiadłości ziemskie w obecnych granicach powiatu (t. j. bez gmin Matjasowskiej, Białowiejskiej, Masiewskiej, a z dołączeniem części dawnej gminy Dworcowskiej).

Źródło: Dzików: „Spisok ziemleładzienij w grodnienskoj gubernii“ r. 1890, wydawnictwo Gubernjalnego Komitetu Statystycznego w Grodnie.

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk i pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nieużytków	Razem
1	Andrzejkówicz Józef	maj. Widne i uroczysko Chmieliszcz.	138	407	40	65	650
2	Andrzejkówicz Zygmunt	folw. Zahorze-Tułow-szczyzna.	73	29	—	1	103
3	Aleksiejewa Julja	folw. Kotki	146	80	68	10	304
4	Antopolski Enoch	folw. Buczewlanka	7	8	25	30	70
5	Borysowski Adam	folw. Buchale	55	33	8	1	97
6	Borysowski Franciszek	maj. Połonny Hrud	142	18	—	18	178
7	Białobłocki Wincenty	maj. Semencza	79	20	3	4	106
8	Bażanow Aleksy	maj. Gabrjelin i folw. Pawłowicze, Anielin i Szeplugi.	704	560	531	20	1815
9	Bicz Jan	maj. Wielkie i Małe Laskowicze, fut. Łazy i Jerówka.	250	520	300	—	1070
10	Borejsza Eugenja	maj. Paulinowo	125	25	182	10	342
11	Bet Teodor	fut. Zasimy	243	20	—	—	263
12	Bezsonowa Marja	maj. Dymniki	70	40	43	9	162

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łak pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nieużytków.	Razem
13	Czechowski Juljan	maj. Jasiewiczze	67	8	13	59	147
14	Czerska Zofja	maj. Czarne Łozy	217	487	27	388	1119
15	Cabel Katarzyna	maj. Dąbrowo, Abramy, Hydry.	672	395	370	554	1991
16	Dońców Jefim	maj. Krzywobloty	90	30	5	5	130
17	Denizo Wincenty	folw. Borek	61	17	12	5	95
18	Dementiuk Maciej	maj. Stanisławowo	63	10	—	10	83
19	Downarowicz Henryk	maj. Wieźnianka	35	20	21	3	79
20	Dziekońska Marja	maj. Czachec, folw. Kletno, Trusowica, Kazimierzowo. urocz. Czadziel (Głuszec).	900	902	2142	1157	5101
21	Jak wyżej	maj. Annopol, folw. Raubeck i urocz. Kołkowo.	325	174	78	1006	1583
22	Fedorowicz Janina	maj. Petelewo	20	19	10	10	59
23	Fedziuszko Franciszek	maj. Kraśnik	237	55	250	118	660
24	Golcz Zygmunt	maj. Sielec, Osieka, folw. Ogrodniki, Bogusławce, Bortnowicze, Kobylówka, Zababje, Konstantinowo, fut. Mormozewo, Jasiewiczze, Osietnica, urocz. Leśniczówka, Kraśnik.	1184	3520	9090	2907	16702

L. p.	Nazwisko i imię właściciela [li]	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk i pastwisk	Lasów użytków leśn.	Nieużytków	Razem
25	Golcz Zygmunt	maj Boguszewcy [?]	575	225	—	102	902
26	Grodzińska Julja	maj. Józefin-Bór	76	18	20	26	140
27	Gąsowski Jan	maj. Zarzece-Podleśna.	208	120	200	2	530
28	Górska Anna	os. Siewiec	22	31	1	6	60
29	Janiszewski Romuald	maj. Kurowszczyzna	38	62	—	24	124
30	Jastrzębski Augustyn	maj. Leoszki	117	144	—	9	270
31	Jung Maksymiljan	folw. Silicze	34	60	—	3	97
32	Jahołkowski Ryszard	maj. Połońsk, Semencza.	207	127	73	11	418
33	Kornacewicz Aleksander	Kurowszczyzna	24	36	—	4	64
34	Kurniewicz Józef	maj Osieka	28	16	—	13	57
35	Kraszewski Kajetan	folw. Dothe	130	172	—	5	307
36	Krzywobłocki Konstanty	maj. Staje	53	24	—	34	111
37	Kosopolański Juljan	folw. Silicze i Szydłowszczyzna	145	29	3	—	177
38	Kłoczkowski Jan	maj. Bakuny	218	—	68	26	312
39	Korsak Jan	maj. Nowy-Kuplin	229	110	84	1	424
40	Korybutt-Daszkiwicz Ryszard	maj. Chwojniki i urocz. Rudka	216	369	100	15	700

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obciążenie całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk i Pastwisk.	Lasów i użytków leśn.	Nieużytków.	Razem
41	Kantorow Paweł	maj. Ko ki	228	—	68	8	304
42	Kraszewski Bronisław	maj. Petelewo	19	19	12	9	59
43	Kozakiewicz Marja	folw. Michalinek, Zosin, Sudziłowicze	881	196	740	494	2311
44	Konarski Michał	maj. Planta	33	95	28	4	160
45	Kozłowska Ewelina	maj. Planta	50	90	20	—	160
46	Koźmin Michał	maj. Andrjanka, urocz. Wybrody i Bielany.	552	549	113	140	1354
47	Kol Stefan i Zaniewski	maj. Rudawiec	52	77	20	18	167
48	Kuczyńska Antonina	os. Siewiec	17	16	25	2	60
49	Leśkiewicz Władysław	os. Leśkiewiczze i Połonny Hrud	58	27	6	1	92
50	Lichaczewska Stefanja	maj. Rukawiec	41	40	29	4	114
51	Lewkowicz Kazimierz	maj. Bajki, Bukrabortowszczyzna, folw. Bakuny, Kosewsczczyzna, Skrybortowszczyzna, Kostryszczyzna i urocz. Dziurdziewo.	278	152	59	40	529
52	Lichaczewski Jan	maj. Sznury Zasimowicze.	162	88	—	2	252
53	Leżeński Bolesław	maj. Linowo-Orańczyce, urocz. Szyszkowicze i Wyderka.	222	267	180	229	898

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk i pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nieużytków	Rezerw
54	Lipko Marja	maj. Kozakowo	45	80	12	23	160
55	Łukaszewicz Kamilla	maj. Jarówka	13	23	44	—	80
56	Myszenkow Nikodem	maj. Przesmyki	121	69	339	4	533
57	Martens Ferdynand	fut. Rybniki	197	95	101	3	396
58	Moraczewski Stanisław	folw. Kuliki	291	—	84	5	380
59	Moraczewski Tadeusz	maj. Stary Kuplin	252	67	52	11	382
60	Mierkuszowa Marja	maj. Marjino Doróżyn	54	224	78	27	383
61	Majewska Genowefa	maj. Rukawiec	98	18	25	51	192
62	Mikulski January	maj. Stary Żdzitów, fut. Zagaje	592	195	20	89	896
63	Mikulska Anna	maj. Czerniaków, maj. Jastrząb, folw. Szylinek	627	—	666	185	1478
64	Nowicki Stefan	maj. Bortnowicze	63	20	12	25	120
65	Nadolska Faustyna	maj. Semencza	120	38	20	73	251
66	Neuhoff Ley Romuald	maj. Siechniewicze, folw. Moszkowicze, Marywil, Malinik, Podjabłoń, Petelewo, urocz. Woźne i Dołhe	732	448	1384	1018	3582
67	Neuhoff-Ley Jan	maj. Szubicze, urocz. Zabłocie.	240	252	157	23	672

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk i pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nieużytków	Razem
68	Ossuchowski Aleksander	maj. Terenin fut. Teklin	431	349	189	118	1087
69	Okuniew Hilary	maj. Kolady	165	450	446	35	1096
70	Pisanko Ludomir	folw. Hawrylkowicze	50	28	—	15	93
71	Pierepiotka Ludwik	maj. Dąbrówka	93	25	69	8	195
72	Pauk Stefan	urocz. Chomne	2	16	32	—	50
73	Przyłuski	maj. Planta	135	—	—	3	138
74	Remer Piotr	fut. Sejłowszczyzna	163	78	127	10	378
75	Rostowski Bazyli	maj. Stawy	136	92	48	30	306
76	de Romer	maj. Linówka	67	—	—	26	93
77	Rudomino Stanisław, Bychowiec Wanda i Zofja Suchocka (po Moraczewskiej)	maj. Joalin, folw. Zulinec, Rytwińszczyzna, fut. Jadzinek, Moraczewszczyzna, urocz. Glińsk, Jahołkowszczyzna, Pohulanka.	511	259	70	131	971
78	Rogosiński Karp	folw. Głuszec	43	48	8	10	109
79	Szylewicz Grzegorz	fut. Dymniki-Osinki	97	—	—	—	97
80	Stocki Kazimierz	maj. Osieka	33	16	12	11	72
81	Szemetillo Olga	folw. Hawrylkowicze	70	46	14	18	148
82	Sawicki Mikołaj	maj. Zalesie	73	224	55	18	370
83	Szyrajew Władysław	maj. Radeck	123	184	167	45	519

L. p.	Nazwisko i imię właściciela [li]	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łak i pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nie-użytków	Razem
84	Szwykowski Walenty	folw. Czadel	67	—	—	—	67
85	Jak wyżej	maj. Prużana (Gubernja)Szydłowszczyzna.	652	431	228	443	1754
86	Szwykowski Konstanty	maj. Białosowszczyzna i folw. Karolin	1296	249	50	30	1625
87	Jak wyżej	maj. Czadziel	288	—	200	500	988
88	Stępkowski Konstanty	maj. Szulakowszczyzna	49	40	43	3	135
89	Skaballanowicz Michał	maj. Niwiszcze	186	92	87	4	369
90	Sadowski (?)	urocz. Malecz	26	—	35	1	62
91	Szemetillo Zygmunt	maj. Swadbicze i urocz. Nietrzebka	158	99	122	59	438
92	Szemioth Ignacy	maj. Czerniaków, foiw. Horsk, Koszelewo.	365	400	500	1156	2421
93	Szaniawska Adela	folw. Lachy	25	11	2	17	55
94	Szemioth Stanisław	maj. Horodeczno, fut. Pieski	280	449	839	307	1875
95	Skoczyński Witold	maj. Haleny	69	286	40	134	529
96	Szperling Olga	maj. Haleny	208	—	53	31	292
97	Sienkowski Alojzy	maj. Hryniewiczze	87	47	3	3	140
98	Sawczuk Paweł	fut. Krynica	53	52	56	14	175

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nie-użytków	Razem
99	Satyr Samuel	urocz Czarny Hrud, Kryniczka, Pieniazki, Buczewlanka.	119	200	450	195	964
100	Spinek Kazimierz	maj. Suchopol i urocz.Narewka.	327	200	350	207	1084
101	Siedlecka Sabina	maj. Janowszczyzna, folw. Izbica i Kaleniki	183	75	2	2	262
102	Tarasiewicz Marja	folw. Kosiłowicze	64	36	25	14	139
103	Trębicki Bogusław	maj. Linowo, folw. Izabelin, urocz.Pereciosy i Buda.	722	610	436	202	1970
104	Jak wyżej	maj. Mikitycze, folw. Skopówka i Bałabanówka.	639	607	307	151	1704
105	Turski Edward	folw. Zahorze-Błotczyzna.	41	19	—	5	65
106	Tokarzewska Natalja	maj. Międzylesie, Wielkie i Małe Maciejewicze, folw. Krasny Bór.	317	402	1300	228	2247
107	Tabolicki Josel	pos. Linówka	35	38	20	—	93
108	Telatycki Michał	maj. Kluki	95	100	200	327	722
109	Tenenbaum Mejer	maj. Czadziel	26	60	65	53	204
110	Uthof Leon	maj. Linówka	312	165	67	325	869
111	Wysłouch Jan i Stanisław	maj. Zenowil i fut. Gozdziółki.	214	60	—	—	274

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nie-użytków.	Razem
112	Wosiński Aleksander	maj. Syczówka	144	165	31	30	370
113	Wielowiejska Henrjeta	maj. Felicjanów	463	90	15	393	961
114	Włodek Kamil	maj. Kabaki i folw. Kamienica	246	191	573	389	1399
115	Wołoncewicz Witold	maj. Lachy	49	14	4	13	80
116	Wołoncewicz Leon	maj. Podelsna, urocz. Śmieciuchow- szczyzna i Kraśnik	103	97	229	29	458
117	Wredt Włodzimierz	maj. Starowola, folw. Suchowola.	228	130	205	10	573
118	Wołk Adolf	maj. Niepomuce- nówka.	79	14	125	140	358
119	Zubowowa Zofja	folw. Krzywobloty	103	48	33	10	194
120	Zaleska Bronisława	maj. Ustron	22	16	22	36	96
121	Zdziechowska Zofja	maj. Błudeń, Tychny, fut. Telażyn, Zie- lonka, Słomka	1048	300	600	382	2330
122	Jak wyżej	maj. Łukomierz	170	100	32	44	346
123	Zawadzki Józef	maj. Malecz, folw. Jamnik i Sama- rówka.	307	258	7	168	740
124	Zabludowski (?)	maj. Chwojniki	74	—	60	13	147
125	Zdzitowiecki Franciszek	maj. Szlachecka Puszcza	34	33	15	2	84

L. p.	Nazwisko i imię właściciela (li)	Nazwy majątków, folwarków, futorów i uroczysk.	Obszar całej posiadłości dziesięcin.				
			Ornej	Łąk i pastwisk	Lasów i użytków leśn.	Nie-użytków	Razem
126	Zdańska Józefina	maj. Plan'a, folw. Zaraj.	324	240	220	50	834
127	Zdzitowiecki Józef	folw. Zdzitow-szczyzna.	30	35	6	4	75
128	Łabudowski Nachman	fut. Czadziel, Buczewlanka, Chwojniki.	16	40	70	74	200
129	Żelazowski Jan	naj. Mokre i folw. Agatowo.	293	185	—	105	583
130	Żajkowski Józef	naj. Wieżna	152	80	103	51	386
131	Spadkobiercy Żajkowskiego, Żitowa i Kryłowa.	maj. Równe i urocz. Żabin.	196	500	150	251	1097
Ogółem dziesięcin			27.437	21.164	27.278	16.242	92.121

U W A G A: wykaz powyższy obejmuje stan posiadania w obecnych granicach powiatu, w granicach zaś przedwojennych (wraz z gminami Matjasowską, Masiewską, i Białowieską) stan posiadania w latach 1878—1886 r. wynosił 101.924 dziesięcin. Dodając do tej liczby obszary, które utraciła większa własność przy uwłaszczeniu włościan (68.163 dziesięcin), wskutek konfiskat (4.850 dziesięcin) i t. zw. „dobrowolnej sprzedaży” w latach 1866—73 (26.026 dziesięcin) uzyskamy liczbę 200.975 dziesięcin (przed powstaniem 1863 roku) co prawie odpowiada danym statystyki Bobrowskiego z 1862 roku.

ROZDZIAŁ IV.

Wieś i włościanie.

Pierwotne osadnictwo, stanowiące początek dziejów naszego włościanstwa, nie jest na naszym terenie bliżej znane. Bardzo to dawno, kiedy ludność tubylcza, przechodząc stopniowo do gospodarki rolnej i życia osiadłego, skupiała się najczęściej samorzutnie w miejscowościach najbardziej dogodnych i przystępowała do rozszerzenia przestrzeni uprawnych. Bliskość wody, najmniejszy stopień zalesienia, dostateczne wzniesienie nad przyległymi bagnami, wreszcie jakość gruntu, były to czynniki, które decydowały o dogodności danego terenu dla osadnictwa. Kwestja łączności obranego terenu z innymi obszarami i kwestja komunikacji nazewnątrz w tych odległych czasach nie miała jeszcze tego znaczenia, jakie uzyskuje później, przy akcji kolonizacji terenów elementem napływowym, przybywającym bądź to samorzutnie, bądź też sprowadzonym przez stopniowo wytwarzających się władców danego obszaru (kniaziów, bojarów, panów).

W tych pierwotnych czasach oczywiście nie mogło być mowy o jakimkolwiek bądź planowem trzebieniu puszczy. Rolnik ówczesny wdzierał się w puszcę stopniowo, walczył z nią siekierą i ogniem i szedł tam, gdzie była ona najłatwiejszą do zwalczania. Ta praca jego ustalała prawo władania wydartym puszczy obszarem, prawo, które było szanowane na naszych terenach jeszcze w początkach XVI wieku.

Zwolna pierścień nieprzerwanych puszczy, otaczający wielką polanę, jaką była część środkową obecnego powiatu, coraz więcej się rozszerzał, ustępując miejsca przestrzeniom uprawnym. W początkach XVI wieku pierścień ten zamykał się

w linii Zamósze — rz. Jasiołda — rz. Winiec — Sobole — Obec — Czachec — Kociołki — Zarzecze — Szereszów — Chwałowo — Radeck — Kotra — Czarnołozy. Proces wdzierania się w puszcę rozwijał się u nas widocznie powoli: na przykład jeszcze w połowie XVII wieku nazwy obecnych osiedli Buczewlanka, Czadziel, Popielew, Okólnik, Krynica, Rowbickie, Prykolesie, Lubaniec, Siewiec, Kraśnik, Hłuszec, Pieniażki, nadal oznaczały jedynie ostępy puszczy Białowieskiej.

Od wieków trwające bezplanowe i samorzutne wdzieranie się w puszcę wytworzyło tak dziką gospodarkę rolną i taką zagmatwaną szachownicę gruntów, że już w XVI wieku radykalna reforma agrarna stała się koniecznością.

Reforma ta, znana pod nazwą „pomiarów włóczęj”, została przeprowadzona na Litwie w połowie XVI wieku z niezwykłą energią w ciągu zaledwie kilkunastu lat. Aczkolwiek początkowo objęła tylko dobra królewskie, wywarła ona później zdecydowany wpływ i na ustrój agrarny dóbr prywatnych. Zmierzano do podniesienia wytwórczości rolnej; wymagał tego rozwój eksportu zboża zagranicę, który zaczął sięgać naszych stron w początkach XVI wieku. Polegała zaś ta reforma na:

1) dokładnym pomiarze gruntów i zasadniczym ich przekształceniu na jednolite jednostki gospodarcze, co zamiast dawnej dzikiej gospodarki odłogowej (połączonej z szachownicą pól) stwarzało system gospodarki trójpolowej,

2) wyrównaniu ciężarów ponoszonych przez ludność włościańską, przez dostosowanie tychże do pewnej wysokości, zależnej od wielkości i jakości użytkowych gruntów; pozostawiało to całą nadwyżkę gospodarstwa do dyspozycji włościanina,

3) ujednostajnieniu zajęć włościan, co ograniczało bardzo liczbę ludności, obowiązanej do posług na dworze lub świadczeń rzemieślniczych, a skierowało masę włościańską do pracy prawie wyłącznie na roli.

Całość reformy, stanowiącej na obszarach dawnego W. Ks. Lit. pierwszy wypadek szeroko przeprowadzonej komasacji, połączonej w pewnych wypadkach nawet z przeniesieniem całych osiedli¹⁾, wytworzyła szeroką jednolitą masę włościańską o coraz wzmacniającem się stanowisku gospodarzem, podniosła niezmiernie wydajność roli i stworzyła warunki, w których mógł już powstać folwark, jako warsztat masowej produkcji rolnej.

„Rewizja Kobryńskiej Ekonomji” z r. 1563 (nazywana również „Rejestrem pomiaru włócznej”) dostarcza nam pierwszych konkretnych danych, umożliwiających bliższe zaznajomienie się z włościanstwem ówczesnem naszego powiatu.

W świetle tych danych ustrój wsi ekonomicznej i warunki bytowania naszych włościan przedstawiały się w ogólnych zarysach następująco:

Dobra królewskie na naszym terenie nosiły nazwę „włości Dobuczyńskiej”, która dzieliła się na dwory Dobuczyński i Błudeński²⁾, a dwory z kolei na kilka wójtostw: Mikityckie, Linowskie, Czacheckie, Jakowczyckie, Maleckie, Kabackie, Błudeńskie i Szczerczejewskie (Szczerczewskie). Każde wójtostwo posiadało wójta z włościan, wójt zaś miał dodanych ławników (z każdej wsi po 1—2-ch).

Był to rzadki naogół na Litwie zaczątek samorządu wiejskiego, oparty na wzorach niemieckich. Samorząd ten nie zdołał jednak rozwinąć się. Dalszy bieg dziejów spowodował albo jego usunięcie, albo też poddanie wpływom pana lub namiestnika królewskiego. Natomiast w tym okresie znanej u nas w późniejszych czasach organizacji dziesiętów po wsiach jeszcze nie spotykamy.

Grunty wiejskie dzieliły się na „włóki”, które od chwili przeprowadzenia „pomiaru włócznej” stanowić zaczęły nową

---

1) Naprzykład u nas wieś Dobuczyn.

2) Wykaz osiedli wówczas istniejących podany jest w rozdziale II-m niniejszej pracy.

jednostkę gospodarczą (wielkość włóki ściśle ustalona nie była, wahała się od 30 do 36 mórg). Wszelkie obliczenia należności od włościan odnoszono do tej jednostki. Wielkość gospodarstw była różna; jeden i ten sam gospodarz mógł trzymać kilka włók i odwrotnie jedna włóka mogła być w posiadaniu kilku gospodarzy. We wsiach dworu Dobuczyńskiego, gdzie przeważał grunt średniej jakości (zob. str. 34-35), jeden gospodarz dzierżył przeciętnie 0,7 włóki. Należy przypuszczać, że włóki obejmowały tylko grunty sadybne i orne, bowiem za siano pobierano oddzielne opłaty po 5 groszy od włóki, a w wójtostwie Mikityckim pobierano ponadto „postożne”. We włókach włościańskich przeważał jednak grunt zły; według ówczesnej klasyfikacji dobry grunt miał tylko folwark Białosowski, resztę określono jako grunt średni, „podły” a często nawet „arcypodły”.

Obowiązki ludności włościańskiej wobec dworu były różnorodne. Różnorodność ta wynikała z jednej strony przede wszystkim z różnej jakości użytkowanych gruntów, co wpływało na wysokość świadczeń, z drugiej — z różnorodności obowiązków, ciężących jeszcze nieraz na poszczególnych włościanach.

W pierwszym okresie po reformie włócznej włościanie nasi byli obowiązani uiszczać na rzecz dworu od włóki: 1) czynsz — od 6 do 12 groszy, 2) 1—2 beczki owsa, 3) opłatę za siano 5 gr., 4) za drób, sieci i t. p. 8—9 gr., 5) za osadę — albo opłatę 30 gr., albo 2 dni pańszczyzny tygodniowo, 6) za „tłoki”³⁾ — po 12 gr. lub w naturze 4 razy latem, 7) za „gwałty”³⁾ — 1 beczkę żyta, lub 10 groszy. Robociznę w naturze w/g poz. 5), 6), 7), dawały tylko wsie Orabniki, Jakowicze, Poroślany, Żadzieny i Dobuczyn; pozostałe wsie uiszczały należność w gotówce lub „naturaljach”.

---

3) „Gwałty” było to wykonanie dla dworu pewnej naglej, pilnej roboty, poprzednio nie przewidzianej, „tłoki” praca całej rodziny gospodarza przy zbiorze siana, żniwach i t. p.

Suma tych świadczeń wynosiła w przeliczeniu na pieniądze od włóki od 66 do 96 groszy (co odpowiada przypuszczalnie 50 do 80 złotych według wartości obecnej). Jak widzimy, tylko nieznaczna część musiała odbywać świadczenia pańszczyźniane na gruntach dworskich koniecznie w naturze. Nic dziwnego — bo „folwark“, jako pierwszy etap do masowej produkcji rolniczej na większą skalę, dopiero powstawał. Natomiast znajdujemy jeszcze u nas w pierwszym okresie po reformie włócznej pewną liczbę włók użytkowanych za niesienie naturalnych posług na rzecz dworu według szerokiej specjalizacji. A więc istnieją włóki dane na „ciesielstwo, oszczelnictwo, podłaznictwo, bondarstwo, rybołówstwo, służkowstwo, gumienictwo, mularstwo“, wreszcie istnieją włóki oddane t. zw. „bojarom putnym“, włóki „na miernictwo“ i „na wójtostwo“.

„Bojary putni“, aczkolwiek pochodzili z włościan, nie mniej jednak stanowili warstwę w ogólnym układzie włościańskim do pewnego stopnia uprzywilejowaną; zdarzało się przytem niejednokrotnie przejście ludności z warstwy „bojarów“ do warstwy szlacheckiej, choć „bojarami“ (szlachtą) we właściwym znaczeniu tego słowa nie byli. Zasadniczym obowiązkiem bojarów była służba wojskowa. Pozatem posługiwano się nimi do rozwożenia listów, pieniędzy, zarządzeń i t. p. Na naszych obszarach spotykamy pełnienie tylko tych ostatnich obowiązków. „Bojarów putnych“ spotykamy tylko w trzech wsiach: w Dobuczynie w liczbie 10-ciu, w Horczu w liczbie 5 ciu i w Małym Błudniu jeden. Włóki „na miernictwo“ stanowiły wynagrodzenie mierników za pracę przy „pomierze włócznej“; włóki „na wójtostwo“ dawano wójtom za sprawowane przez nich obowiązki.

Przeglądając nazwiska (a raczej przezwiska) ówczesnych naszych wieśniaków, spotykamy nazwiska istniejące i obecnie: Małychów, Gricewiczów, Szabuniów, Demidowiczów, Kuryłowiczów, Żukowiczów, Sawczyców, Reczyców, Chomiczów, Zaniewiczów i innych. Widzimy zatem, że obecni włościanie ma-

ją rodowody sięgające wstecz na setki lat, tak samo jak i ich sadyby, które z dziada pradiada stanowią niejako ich dziedziczną własność. Fakt ten może w znacznym stopniu objaśniać to niezwykle silnie rozwinięte przywiązanie naszego włościanstwa do użytkowanego gruntu, do rodzinnej wsi, przywiązanie może nie tyle rozumowe, co wprost dziedziczne i tkwiące we

Fot. M. Rezanów.

Typy włościan z powiatu Prużańskiego.

krwi. A przecież naogół biorąc, okoliczność ta nie jest doceniana. Prostu nie jest ona nam bliżej znana, bo zwykli jesteśmy poszukiwać zabytków przeszłości gdzieindziej, nie wiedząc, że większość naszych wiosek ma swoją odrębną kilkusetletnią historję, kilkusetletnie zwyczaje, tradycje, narosłe

w ciągu setek lat bytowania w danej miejscowości jednej i tej samej gromady. Gromada ta stanowi jeszcze dotychczas w znacznym stopniu zamknięty w sobie organizm społeczny.

Następne dane o włościanach naszych mamy dopiero z końca XVIII wieku. Włościanie ekonomiczni dzielili się na „ciągłych“ t. j. pańszczyźnianych, obowiązanych do robocizn tygodniowych i świadczeń naturalnych na rzecz dworu, oraz „wolnych“ od tychże robocizn, uiszczających zamiast tego opłaty pieniężne.

Włościanie ciągli odrabiać musieli średnio po 2 dni pańszczyzny tygodniowo od $\frac{1}{4}$ włóki (wieś Linowo — tylko 1 dzień), szli 4 razy do roku całą rodziną na „tłoki“, odbywali raz do roku tygodniowo stróżowszczyznę we dworze lub folwarku, pozatem obowiązani byli odbyć 14 dni szarwarku „na komunalne potrzeby włościańskie“. Prócz robocizn tych płacili dodatkowy podatek pieniężny od 16 zł. p. do 53 zł. p. za włokę użytkowanego gruntu, czynsze za grunty dodatkowe, oraz uiszczali podymne wahające się od 3 zł. p. do 9 zł. p. (zależnie od zamożności). Wreszcie uiszczali oni w różnej wysokości składki na potrzeby własne, a więc do „kas komunalnych włościańskich“, zsyпки zbożowe na magazyny włościańskie i t. d.

Niektóre wsie miały zamiast pańszczyzy obowiązki specjalne, jak dostarczanie zwierzyny, ptactwa (wsie łowieckie), pilnowanie puszczy i t. d. Zdarzały się też obowiązki całkiem osobliwe, naprzykład włościanie wsi łowieckiej Szczerby musieli prócz dostawy zwierząt „podczas jarmarków z strzelbą dla rozgromienia tumultów stawać i pod komendą p. namiestnika być powinni — także, gdy zamek (Kobryński?) nakaże i prochu co potrzeba doda na Wielką Noc i Boże Ciało na tryumf Panu Bogu strzelać mają“⁴⁾.

---

4) Kościałkowski; „Ze Studjów nad dziejami ekonomji królewskich na Litwie“, str. 135.

Do czasu powstania gospodarki folwarcznej, pobieranie od włościanina robocizny w naturze na rzecz pana nie było stosowane powszechnie. Dopiero z końcem XVI wieku, kiedy wskutek rozwoju zagranicznego handlu zbożem, gospodarstwo na roli staje się coraz korzystniejsze, zapotrzebowanie na robocze ręce wzrasta. Opłaty czynszowe zanikają, ustępując miejsca powszechnej pańszczyźnie. Pogarsza to położenie włościan.

Fot. Z. Wysłouch

Zwózka siana na rzece Jasioldzie (ok. wsi Chorewo).

Stosunkowo najlepiej byli sytuowani włościanie w dobrach królewskich. W dobrach tych już od początku XVI-go wieku zaczęto stosować opłaty pieniężne zamiast pańszczyzny i innych usług. Zjawisko to było dla włościan korzystne, bo rozluźniało do pewnego stopnia stosunek zależności osobistej włościanina od pana lub namiestnika. Nie mniej jednak wiele

wsi na terenie ekonomji Brzesko-Kobryńskiej opowiadała się dobrowolnie za odrabianiem świadczeń, nie mogąc wskutek braku zarobków uiścić opłaty w gotówce.

Ciekawych danych o położeniu naszych włościan dostarcza nam Inwentarz starostwa Szereszewskiego.

W starostwie tem rozróżniano dwie grupy wsi: wsie zapuszczańskie, uiszczające wskutek bardzo złych gruntów tylko niewielki „goly czynsz” i wsie pozostałe, przynależne do folwarków i posiadające grunty lepsze, ponoszące znacznie większe ciężary i świadczenia⁵⁾.

Podane poniżej trzy tabele informują dość dokładnie o obciążeniu włościan w obrębie tego starostwa:

TABELA VII.

Ciężary ponoszone przez ludność włościańską na rzecz dworów w starostwie Szereszewskim w r. 1792-m wyrażone w dawnych złotych polskich (100 klg. żyta kosztowało wówczas 7,9 zł. p., pszenicy 10,4 zł. p, 1 dzień robocizny pieszej szacowano na 0,10 zł p., kopa jaj — 1 zł. p.)

Obciążenie roczne:	Wsie zapuszczańskie	Wsie północne (dworskie).	Obie kategorie wsi razem (średnio)
a) na jedno gospodarstwo:			
robocizna	—	74,00	56,00
w naturaljach	—	2,60	1,97
czynsz	21,80	5,45	9,45
Razem	21,80	82,05	67,42
b) na 1 ha gruntów:			
robocizna	—	9,90	6,00
w naturaljach	—	0,35	0,21
czynsz	1,45	0,75	1,02
Razem	1,45	11,00	7,23
c) na głowę ludności:			
robocizna	—	13,55	10,60
w naturaljach	—	0,48	0,37
czynsz	4,65	1,02	1,81
Razem	4,65	15,05	12,78

5) Wykaz wsi, zob. rozdział II-gi: „Królewsczyzny, dobra ziemskie i prywatne fortuny magnackie”.

Same zaś świadczenia (robocizna) wynosiły przeciętnie:

	Wsie zapuszczańskie		Wsie północne.		Obie kat. wsi razem (średnio)	
	Pieszne	Konne	Pieszne	Konne	Pieszne	Konne
Dni robocizny rocznie						
na 1 gospodarstwo	nic	nic	112,50	1,70	85,00	1,28
na 1 ha	"	"	15	0,22	9,15	0,14
na 1 głowę ludności	"	"	21	0,3	19	0,25

TABELA VIII.

Stan zamożności włościan w starostwie Szerezewskim w roku 1792-m:

Średnia wielkość jednego gospodarstwa z łakami i włością	Wsie zapuszczańskie	Wsie północne	Obie kat. wsi razem (średnio)
	15,2 ha	7,4 ha	9,3 ha
Przypadało na 100 gospodarstw:			
1 chat	80	102	97
2 „świrónów“	68	88	83
3 stodół	92	103	101
4 chlewów	131	155	149
5 wołów	156	174	170
6 koni	21	41	36
7 krów	141	152	150
8 jałówek	168	149	154
9 owiec	55	600	580
10 świń	183	195	192
11 pszczół „domów“ (pni)	20	30	27
12 osób wraz z rodzinami	470	545	530

Ogólna liczba mieszkańców w starostwie wynosiła 3.862 osób, w tem w 8 wsiach zapuszczańskich tylko 848 osób.

Warunki bytowania ówczesnych wsi naszych oświetla „ustanowa o dziesiętnikach“, wydana przez ks. Adama Kazimierza Czartoryskiego Generała Ziem Podolskich, Starostę Szereszewskiego⁵⁾. Przytoczona „Ustanowa“, zawierająca szereg ciekawych szczegółów o życiu naszych wsi, świadczy zarazem o humanitarnem ustosunkowaniu się do włościan wybitniejszych przedstawicieli ówczesnego polskiego społeczeństwa i zaprzecza

Fot. M. Rozańów.

Stary cmentarz wiejski z nagrobkami z pni drzew (ok. wsi Sudziłowice, na południe od dawnej puszczy Kobryńskiej).

rozpowszechnianym przez zaborców mylnym pojęciem o rzekomem ucisku włościanstwa w dawnej Polsce. Rzecz działa się wręcz odwrotnie, bowiem w samej Rosji dola chłopu była znacznie cięższa. Świadczą o tem tłumy

---

5) Inwentarz starostwa Szereszewskiego z 1793 roku.

uciekających w XVIII wieku do Polski chłopów rosyjskich, szukających dla siebie lepszych warunków bytu⁶⁾). Humanitarne dążenia społeczeństwa polskiego tej epoki posunięte były tak dalece, że już w 1768 roku podniesiona zostaje w Sejmie sprawa uwolnienia włościan od poddaństwa, jednak projekty te wobec kategorycznego sprzeciwu posła rosyjskiego Repnina do skutku nie dochodzą, a poruszone ponownie w Sejmie w roku 1773 znowu upadają, gdyż następca Repnina Sztakelberg również nie dopuścił do radykalnej naprawy stosunków włościańskich.

Jednak pomimo tych utrudnień, na polu naprawy stosunków włościańskich wiele zdziałała w tym okresie polska inicjatywa prywatna. W wielu dobrach utrzymuje się lekarzy i feiczerów, bezpłatnie udzielających pomocy lekarskiej włościanom, zakłada się kasy pożyczkowe, magazyny zbożowe, ma się też większy wgląd w czynności niższych funkcjonariuszy dworskich. Wszystko to w dużym stopniu przyczynia się do materialnego i moralnego podniesienia stanu naszego włościanstwa. Wreszcie konstytucja 3 maja wzięła ogół włościanstwa pod opiekę prawa oraz ograniczyła samowolę poszczególnych dziedziców przy ustaleniu czynszów i robocizny.

Rząd rosyjski nie sprzyjał bynajmniej tym poczynaniom, a obawiając się by nie znalazły one oddźwięku w Rosji i nie spowodowały rozruchów lub nowych gromadnych ucieczek włościan rosyjskich do Polski, postanowił w r. 1792 wprowadzić swe wojska do Polski w celu odgraniczenia się od tych niepożądanych dla Rosji wpływów⁷⁾.

---

6) Przyznają to i sami historycy rosyjscy, naprz. Riabinin w pracy p. t. „W kwestji ucieczek włościan rosyjskich” (K woprosu o pobiegach ruskich krieścjan) Moskwa 1911 r. (Wl. Smoleński „Studja historyczne”).

7) W liście z 15 maja 1792 roku do generała Kreczetnikowa Katarzyna II m. in. pisze: „należy Wam jaknajrychlej zająć jaknajwiększy obszar księstwa Litewskiego aby zamierzone w Polsce pospolite ruszenie i ogłoszenie wolności włościańskich od naszych granic wszędzie jaknajdalej odsunięte zostało przez powierzone Wam wojska” (Wl. Smoleński „Studja historyczne”).

Jak dalece przeciwstawiała się Rosja wszelkim liberalnym poczynaniom w Polsce przedrozbiorowej, przekonać się możemy z listu Bezborodki do Repnina z dn. 25.XI 1794; w liście tym zaznacza Bezborodko, że „sposób myślenia Polaków, zwłaszcza młodych, może łatwo jak zaraza rozpowszechnić się dalej”; że „swobody włościan zagrażają rozdrażnieniem sąsiedniej ludności” rosyjskiej „używającej tego samego języka i mającej podobne obyczaje... Rzeczone (pomiędzy innymi) względy wpłynęły na decyzję unicestwienia Polski i podziału jej ziem”. To też logicznym następstwem takiego stosunku było pogorszenie się losu naszych wieśniaków z chwilą przejścia naszych ziem pod zabór rosyjski.

Po rozbiórce Polski, rząd rosyjski konfiskując dobra królewskie, ziemskie a wreszcie i prywatne, niektóre wsie, przynależne do tych dóbr, wydzielił do kategorii, t. zw. „wsi skarbowych”, nie należących do żadnego folwarku lub majątku. Wsie te, opłacając czynsze, pociągane były przez rząd rosyjski zamiast pańszczyzny do najrozmaitszych ciężkich i odległych robót, na przykład budowy twierdzy Bzelskiej, szosy Brzesko-Moskiewskiej i t. p.

Wsiami skarbowymi w okresie lat 1794 — 1864 były u nas⁸⁾:

Smolany,	Mielniki,	Utrany,
Plebańce,	Stojły,	miasteczko Sielec,
Juryzdyka Prużańska,	Nurowszczyzna,	Falewicze,
Jace,	Osinki,	Zalesie
W. Siolo,	Hołosiatyn,	(gm. Rudnickiej)
Leżajka,	Chitowszczyzna,	Starowola,
Lichosielce,	Wisznia,	Jałowa,
Aleksandrówka,	Staruny,	Jasień,
Poddubne,	Antony,	Kupicze,
Czabachy,	Bojary,	Juchnowicze,
Smolniki,	Dymniki,	Zaśby,
Nowiki,	Libja,	Dothe
Kukolczyce,	Juryzdyka m. Sielec,	(gm. Szereszewskiej)

8) „Wyciągi z aktów uwłaszczeniowych osiedli powiatu Prużańskiego”, archiwum państw. w Grodnie.

Suchowszczyzna,	Suchopol,	Samójłowice,
Mylniski,	Pieniażki,	Kruhłe
Obrąb,	Smolarka,	(gm. Sieleckiej),
Czapele,	Uhlany,	Siechniewicze,
Nowosiółki,	Nowosiółki,	Postołowo,
Murawa,	Chomicze,	Placencja,
Borki	Zarzecze,	Barmuty,
(gm. Suchopolskiej)	Szylin,	Holice,
Kraśnik,	Zdzitów,	Kosiłowicze

Rozbiór Polski opóźnił więcej jak o półwieku moment uwłaszczenia włościan. Wprawdzie niektórzy właściciele ziemscy chcieli na własną rękę uwolnić swoich włościan od poddaństwa, lecz rząd rosyjski stanowczo przeciwstawił się tego rodzaju próbom, stosując wobec tych właścicieli ziemskich surowe represje aż do konfiskat włącznie. Na naszym terenie, o ile wiadomo, podobne wypadki miały miejsce w latach 1850—1860 w majątkach Stary Kuplin i Kołki

W r. 1864 uwłaszczono na naszym terenie ogółem 4379 gospodarstw włościańskich, przyczem przeciętny nadział na gospodarstwo wynosił po 18.6 ha⁸⁾.

ROZDZIAŁ V.

Miasta.

W początkach XVI wieku miast na terenie naszego powiatu jeszcze nie było. Nawet większe miejscowości jak Szerzów i Prużana (ówczesny Dobuczyn), noszą nazwy dworów lub siół i stanowią zaledwie zawiązki przyszłych miast i miasteczek.

Wszystkie miasta na naszym terenie powstały przy dawnych dworach. Przy dworach odbywały się targi, zjawiały się więc prawa jarmarków. Stopniowo osiadała tam ludność rolna i nierolna, początkowo na tych samych warunkach jak i na wsi, a dopiero znacznie później (i niezawsze) przekształcała się ona na warstwę mieszczan.

Wobec istniejącej jeszcze w tych czasach wśród ludności wiejskiej szerokiej specjalizacji rzemieślniczej, gospodarstwa rolne dłuższy czas pozostają samowystarczalne, a ludności wiejskiej potrzebne są narazie tylko targi, gdzie może ona zbyć nadwyżki swoich wytworów. Dlatego też miasta nasze w pierwszym stadium rozwoju zawdzięczają swe powstanie, zdaje się, głównie handlowi lokalnemu a nie rzemiosłu.

Dopiero przemiana, która nastąpiła w gospodarstwach rolnych w XVI stuleciu (reforma włóczna, skierowanie masy włościańskiej prawie wyłącznie do prac na roli, zanik specjalizacji rzemieślniczej), stworzyła dla miast nowe lepsze warunki rozwojowe. Zarazem ogólny rozwój handlu zagranicznego w wieku XVI-m, a w wyniku jego, handel tranzytowy, uzasadnia przemianę osiedli przy dworach na miasta lub miasteczka i stwarza warunki, które pozwalają tym miejscowościom wyraźniej wyodrębnić się z reszty osiedli.

W wyniku tego procesu naturalnego, samo życie wymaga stworzenia dla tych osiedli — przyszłych miast — odrębnego właściwego ustroju. Zaczyna się rozwój miast na prawie niemieckim (magdeburgskim).

Stopień dalszego ekonomicznego rozwoju powstałych miast i miasteczek zależy od całego szeregu czynników zmiennych: od ogólnego układu politycznego państwa, jego rozwoju

Fot. M. Rozanów

Kollina rzeki Leśnej — droga ze wsi Waśki do Szereszewa.

gospodarczego, od podziału administracyjnego i t. p. Zależność ta ujawnia się w dziejach miast i miasteczek i naszego powiatu, przeżywających naprzemian okresy względnej „świetności“ lub upadku.

Rola dworów, dworzyszcz i grodów, jako siedziby zarządu pewnego obszaru, sytuowała te zawiązki przyszłych miast w punktach, gdzie warunki geograficzne, stwarzając dogodne przekroczenia przeszkód naturalnych, ześrodkowały pierwotne szlaki komunikacyjne. Naprzykład Szereszów znajduje się

w najdogodniejszym miejscu przejścia przez rzekę Leśną. Podobne położenie ma Prużana w stosunku do Muchawca, Bereza i Sielec w stosunku do Jasiołdy. Szlaki komunikacyjne stanowią w rozwoju miast czynnik decydujący.

Jak już zaznaczyliśmy, wszystkie nasze miasta powstały przy dworach, mieszczących zarząd daną włością. Dwory te, stanowiące może w czasach najwcześniejszych grodziska obronne, musiały przy wyborze miejsca, poza ogólnymi warunkami sprzyjającymi osadnictwu, szczególnie zapewniać bezpieczeństwo i łatwość obrony. Warunki bezpieczeństwa stwarzały u nas bagna i rzeki, a przede wszystkim widły rzek. Istotnie, wszystkie nasze osady o charakterze miejskim, powstałe przy dworach, położone są koło widel lub w samych widłach rzecznych. Szereszów osłaniają rzeki Fossa i Tocznica, Prużanę — rzeki Mucha i Wiec ¹⁾, Sielec — rzeki Jasiołda i Baszta, Berezę — rzeki Jasiołda i Kreczet.

Prawdopodobnie do najstarszych i kiedyś najwięcej uczęszczanych dróg należał trakt z Brześcia na Litwę przez Kamieniec — Szereszów — „Żołobate Mosty“ (obecnie Józefin) — Nowy-Dwór. Była to jedna z najprostszych dróg z Korony i południowej Rusi na Litwę. Droga ta miała widocznie duże znaczenie jeszcze w XIII-m wieku, skoro na niej już w roku 1276-m założony zostaje gród obronny Kamieniec. Znaczenie tego traktu podkreśla i w późniejszych czasach cały szereg faktów historycznych. Strykowski wspomina o komturze krzyżackim Elnarze z Balgi, który w 1373 r., korzystając niewątpliwie właśnie z tej drogi, „najeżdża i burzy Litwę w Wołkowyskiej ziemi aż do Kamieńca“²⁾. W roku 1507 przejeżdża tą drogą z Korony na Litwę Zygmunt Stary, zaś w r. 1545 Zygmunt August³⁾. W roku 1578-m przed wyprawą Stefana Batorego na Moskwę⁴⁾ Szereszów stanowi punkt zborny wojsk polskich i li-

---

1) Wydaje się prawdopodobnym, że początkowo rzeka Mucha wpadała do Wieca poniżej miasta (przez Chwałkę obok Górki), a więc związek miasta również znajdowałby się w widłach tych rzek.

tewskich. W r. 1660 „Moskwicin Chowański”, idąc z Grodna na Brześć „wprzód czaty zapuścił”, które zniszczyły Kamieniec²⁾). W roku 1765-m Rewizja traktów, mostów i grobel podaje Szereszów jako miasto położone na traktzie z Wysokiego do Litwy (przez Zelwę). Inwentarz Starostwa Szereszewskiego z .. 1793 wspomina o ulicy Wileńskiej (obecnie Prużańskiej), pozatem wspomina o szkodach wyrządzonych w 1792 roku podczas przemarszu wojsk rosyjskich przez Szereszów, Brody oraz Wisznę.

Przytoczone fakty wskazują na to, że istotnie droga ta jako szlak komunikacyjny z Korony do Litwy odgrywała już oddawna pierwszorzędą rolę

Nic zatem dziwnego, że Szereszów wcześniej od innych naszych miejscowości przybiera charakter miasta, a w wyniku tego — najwcześniej (w okresie czasu od roku 1536 do 1559) uzyskuje ustrój miejski, który zawdzięcza królowej Bony.

W r. 1521 Szereszów nazywają jeszcze siołem, Bona kupuje dobra Szereszewskie w r. 1536-m, w r. 1559 król Zygmunt August w swym liście do leśniczego puszczy królewskich powołuje się na przywilej królowej Bony i nazywa już ludność Szereszewa „mieszczanami“.

W roku 1595-m Szereszów uzyskuje przywilej na jarmarki. Dalsze dekryty, potwierdzające prawa miasta, ukazują się w latach 1637—1679. W ostatnim dekrecie z r. 1792-go, król Stanisław August potwierdza nanowo wszystkie poprzednie przywileje, zaznaczając, że miasto Szereszów od dawna „ludem wolnym i szlachebnym jest zamieszkałe“.

Prawdopodobnie już przeniesienie stolicy państwa z Krakowa do Warszawy w końcu XVI wieku musiało obniżyć znaczenie traktu przez Szereszów, bowiem szlak z Litwy na Warszawę obrał drogę bardziej na północ. Mimo to jeszcze w r.

---

2) Strykowski: „Kronika“, str. 416.

3) S. Wysłouch: „Szereszów“.

4) Encykłopedja „Brokhauz i Efron“: „Szereszewo“.

5) Zbiór aktów Wil. Kom. Arch. t. III, (Wyroki Sądów Grodzkich).

1793 m niektórzy kupcy Szereszewscy prowadzą ożywiony handel z Gdańskiem, a nawet i portami niemieckimi; jednak w tym czasie Szereszów już chyli się ku upadkowi.

W świetle danych inwentarza starostwa Szereszewskiego z r. 1793-go, Szereszów w tym czasie wyglądał następująco: (pisownia jak w oryginale)

Na „nie wielkim ale proporcjonalnym” rynku pośrodku stał murowany ratusz z 16 kramami, „dach na nim łamany, dachówką czerwoną pokryty, wieża blachą pobitą, dość wspaniale okazuje się,

Fot. M. Rozanów.

Dawny ratusz z kramami na rynku w Szereszewie.
(brak dawnej wieży ratuszowej)

z chorągiewką blaszaną na wierzchu”; naprzeciw ratusza stała kordejarda (wartownia), gdzie mieszkali sierżant i 4-ch żołnierzy, a za nią „turma” (areszt). Po obu końcach ratusza były studnie „drzewem ocembrowane”, z daszkami.

W mieście było pięć ulic: Kamieniecka posiadająca 162 domy chrześcijańskie i 24 żydowskie, Wileńska — 94 domy chrześcijańskie

i 18 żydowskich, Ostrowiecka — 162 domy chrześcijańskie i 15 żydowskich, Nowa — 28 domów chrześcijańskich i 30 żydowskich, oraz zabudowania przy starym rynku — 3 domy chrześcijańskie i 38 żydowskich i nowym rynku — 2 domy chrześcijańskie i 40 żydowskich. Z przepychem wzniesiony obszerny drewniany pałac starościński wraz z innymi zabudowaniami dworskimi mieścił się w końcu obecnej ulicy Lipowej.

„Ulice były prostowne i dość długo, osobliwie Kamieniecka i Wileńska, wyciągnięte, drzewem równo ułożone ad instar groble wymoszczone”. „Wszystkie domy w Szereszewie u majątniejszych gątam i u uboższych dranicami i dartym drzewem jak tu zwyczaj pokrywane”. „Porządek ogniowy to jest bosaki, siekiery, sikawki i inne mają przy mieście mieszczanie”. Całość miasta „co do porządku zabudowanych domów zdaje się być niezłe i nienaganne”.

Rzemiosło było dość dobrze rozwinięte. W mieście było rzemieślników chrześcijan: szewców 20, krawców (szyjących tylko kożuchy i siermięgi) 5, kowali 3, murarz 1, stolarz 1, oraz duża liczba cieśli. Rzemieślników żydów było: krawców 20, kuśnierzy 6, złotników 2, szmuklerzy 2, szklarzy 2 i szewc 1.

Zamożniejsi żydzi „szynkami się bawią, zaś majątni kupiectwem, to jest — do Frankwurtu, Gdańska, Elbląga, Królewca etc. y ci swoje towary w kramach sprzedają, lub gdy te w Szereszewie nie sprzedadzą, do innych miast wywożą”.

„Sprawy wszelkie wydarzające się między miastem sami rozsądzają w Magistracie, a te składają się z osób następujących: Wójta, Burmistrza, Pisarza i Radców, a w sprzeciwieniu się której strony apelują do Magdeburgji Brzeskiej i do Policji W. Lit. do Warszawy”. „Wójt ma od miasta nadanego pola włók 2”, pozostali (t. j. Burmistrz, Pisarz i Radcy) nie otrzymują żadnego wynagrodzenia.

Przypadek dziejowy zrzucił, że po rozbiorach Szereszów przeżywa jeszcze raz krótki okres rozwoju, najpierw dzięki bliskości granicy zaboru Pruskiego, który do 1807 r. obejmował okręg Białostocki, a później dzięki bliskości granicy celnej Królestwa Kongresowego. Jeszcze dotychczas słyszy się wśród ludności podania o kupcach, którzy przybywali z Rosji do Szereszewa po towary zagraniczne. Zniesienie tej granicy po powstaniu 1831 roku powoduje szybki i ostateczny upadek Szereszewa. Cały szereg rodzin kupieckich opuszcza Szereszów osiedlając się w innych centrach handlowych (Pińsku, Brześciu,

Białymstoku) Życie stopniowo zamiera i Szereszów staje się małą, żapadłą mieścina.

Drugi szlak, od dawna u nas znany jako trakt z Kobryńskiego i Brzeskiego na Litwę, prowadził przez Prużanę. Już w połowie XVI wieku spotykamy wzmianki o istnieniu drogi, prowadzącej z Kobrynia na Nowy Dwór przez Prużanę — Czarne Łozy, a nazywanej przez Grzegorza Wołłowicza w r. 1552 „doroħa Kobrynka”. Rewizja traktów i grobel 1765 roku wskazuje nam dwa trakty: jeden z Kamieńca na Prużanę do Litwy do powiatu Wołkowyskiego, przez Rzeczycę — Kiwatycze — Kozi Bród; drugi z Koziego Brodu do powiatu Słonimskiego, również przez Prużanę i dalej na Winiec — Kabaki — Berezę. Poza to przez Prużanę prowadził trakt z Bielska (przez Białowieżę — Szereszów), oraz ważny trakt Pińsk — Grodno. Stwarzało to dogodne warunki do rozwoju miasta, które otrzymuje prawo magdeburskie w r. 1589.

Pierwsza wzmianka o Prużanie (nazywanej dawniej miastem Dobuczyńskim) datuje się z roku 1473, kiedy książę Iwan Kobryński, fundując pierwszą cerkiew, zaznacza w akcie że stawia cerkiew tę „w założonym misty nazwanom Dobuczyni“⁶⁾; miasto już wówczas stanowi siedzibę zarządu włości „Pruszanej“⁷⁾. Nieco później, w r. 1487 m w tejże miejscowości sporządza książę Iwan zapis na rzecz swej żony i na fundusz założonej przez niego cerkwi, z czego można wnioskować, że „Dobuczyni“ stanowią już w tym czasie pewien centralny punkt tych obszarów. Nazwa Dobuczyni odpowiadała najbliższej wsi Dobuczyn, która leżała wówczas w miejscu, gdzie obecnie znajduje się folwark Białosowszczyzna. Pierwszy kościół w Prużanie stawia w r. 1552-m starosta Kobryński Waclaw Kostewicz, mąż ostatniej kniahini Kobryńskiej (zob. rozdział I i II).

Bliższych danych o „mieście Dobuczyńskim” dostarcza nam rewizja Kobryńskiej Ekonomji z r. 1563. W mieście istniało wtenczas już 278 gospodarstw, w tem 11 żydowskich; miasto miało rynek oraz 5 ulic:

6) Baliński i Lipiński: „Starożytna Polska”, t. IV, r. 1886, str. 628.

7) S. Wysłouch: „Rozwój granic” (zob. rozdz. I-szy niniejszej pracy).

Kobryńską, Chwatkę, Zahorje (?), Sielecką i Dereczyn. Przy rynku znajdował się kościół i cerkiew pod wezwaniem „Bożego Narodze-

Próżana (l. 1941÷1944)

Fot. Z. Wysłouch

nia”, dwór królewski, oraz ogród królewski. W mieście mieszkało sporo rzemieślników: 10 rzeźników, 1 cieśla, 3 „czobotarów” (szewców), 4 krawców, 1 farbiarz, 1 garncarz, 6 kowali, 1 siodlarz, 3 rymarzy, 1 młynarz, 1 tkacz, Przy ulicy Kobryńskiej znajdował

się „dwór plebański” i „dwór szpitalny”. Za ulicami Kobryńską i Sielecką mieściła się słodownia. Część miasta na północ od rzeki była jeszcze niezabudowana i stanowiła t. zw. „morgi miejskie”. Do miasta należały młyny wodne, dwa w samym mieście, jeden w Ja-
cach i jeden na Wińcu na trakcie sieleckim.

W okresie pomiędzy r. 1563 a 1589 nazwa „miasto Dobuczynskie” zmieniona zostaje na obecną „Prużanę”; równo-
cześnie i włość zostaje przemianowana na pruząńską, co znaj-
duje uzasadnienie historyczne w podobnej nazwie z XIV
wieku.

Prawo Magdeburgskie nadała miastu królowa Anna Ja-
giellonka w r. 1588 m^o). Prawo to i przywileje potwierdził
król Zygmunt III w r. 1589-m. Przywilej ten przytaczamy²⁾
w całości w dodatkach do rozdziału V-go.

Mimo ogólnego upadku miast i miasteczek w okresie
porozbiorowym Pruzana nadal zachowuje charakter miasta,
co zawdzięcza utworzeniu w r. 1797 powiatu z siedzibą władz
powiatowych w Pruzanie.

Stopniowy rozwój Pruzany ilustruje następująca tabela:

TABELA IX.

LATA	1563 ¹⁰⁾	1817 ¹¹⁾	1860 ¹²⁾	1873— 1880 ¹³⁾	1897 ¹⁴⁾	1921 ¹⁵⁾	1931 ¹⁵⁾	
Liczba mieszkan- ców	ogólna	1251	824	5468	3935	7635	6332	8019
	w tem lud- ności ży- dowskiej	4 ^o / _o	45 ^o / _o	53 ^o / _o	64 ^o / _o	67 ^o / _o	68 ^o / _o	53 ^o / _o
nieruchomo- ści (domów)	?	245	?	594	?	984	1189	

Miasteczka Sielec, Bereza i Malecz położone były na
dwóch prawie równoległych traktach z Kobrynia i Brześcia,
biegnących na wschód do powiatu Słonimskiego. Jeden z nich
prowadził z Koziego Brodu (z Kobrynia i Brześcia) do Sielca
przez Pruzanę, lub też z pominięciem Pruzany na Linowo —

Olszany — Winiec. Drugi trakt, również z Koziego Brodu, prowadził na Berezę przez Prużanę — Winiec — Kabaki, lub też przez Linowo — Malecz.

O Sielcu, jako miasteczku, nie mamy prawie żadnych wiadomości. Prawdopodobnie rozwój Sielca zaczyna się w pierwszej połowie XVI wieku, kiedy należał on do królowej Bony. Jaką rolę grał Sielec jako punkt handlowy, tego bliżej nie wiemy. Trakt z Prużany na Sielec musiał być oddawna uczęszczany, albowiem już w r. 1563-m spotykamy w Prużanie w kierunku wschodnim nie ulicę „Bereską“ lub „Malecką“, a tylko „Sielecką“. Również w „Rejestrze rozkładu pogłównego z żydów w. ks Lit.“ w latach 1702 — 1705 widzimy, że Sielec pod względem płaconej pogłównszczyzny stoi w powiecie na 2 lub 3 miejscu, znacznie przewyższając tak Malecz jak i Berezę. Z dużym prawdopodobieństwem możnaby z tego wnioskować, że Sielec jako ośrodek handlowy miał w tym czasie większe znaczenie niż Bereza lub Malecz. O gospodarcze podniesienie Sielca troszczyła się, władając nim, królowa Bona. Już w r. 1522-m uzyskuje ona u króla Zygmunta przywilej na

8) Baliński i Lipiński: op. cit., t. IV str. 208.

9) Archiwum Brzeskiego i Grodzieńskiego sądów grodzkich — t. V. str. 208, 247, 429, 427, 429, Wilno, 1870 r.

10) Rewizja Kobryńskiej Ekonomji z 1563 r. podaje tylko ilość gospodarstw; ilość głów została w tabeli obliczona przyjmując 4,5 głowy na 1 gospodarstwo.

11) Łachnicki: op. cit., r. 1817, str. 39. Liczba ludności wydaje się niezgodną ze stanem rzeczywistym, zwłaszcza o ile porównać ją z liczbą domów: na 1 dom tylko 3,5 głowy, podczas gdy w roku 1873 — 80 już 6,5, w r. 1921-m 6,5, w r. 1931-m też około 6,5. Gdyby te liczby skorygować w stosunku do domów, dałoby to w r. 1817 liczbę mieszkańców 6,5x 245 = 1592 co wydaje się bardziej prawdopodobne.

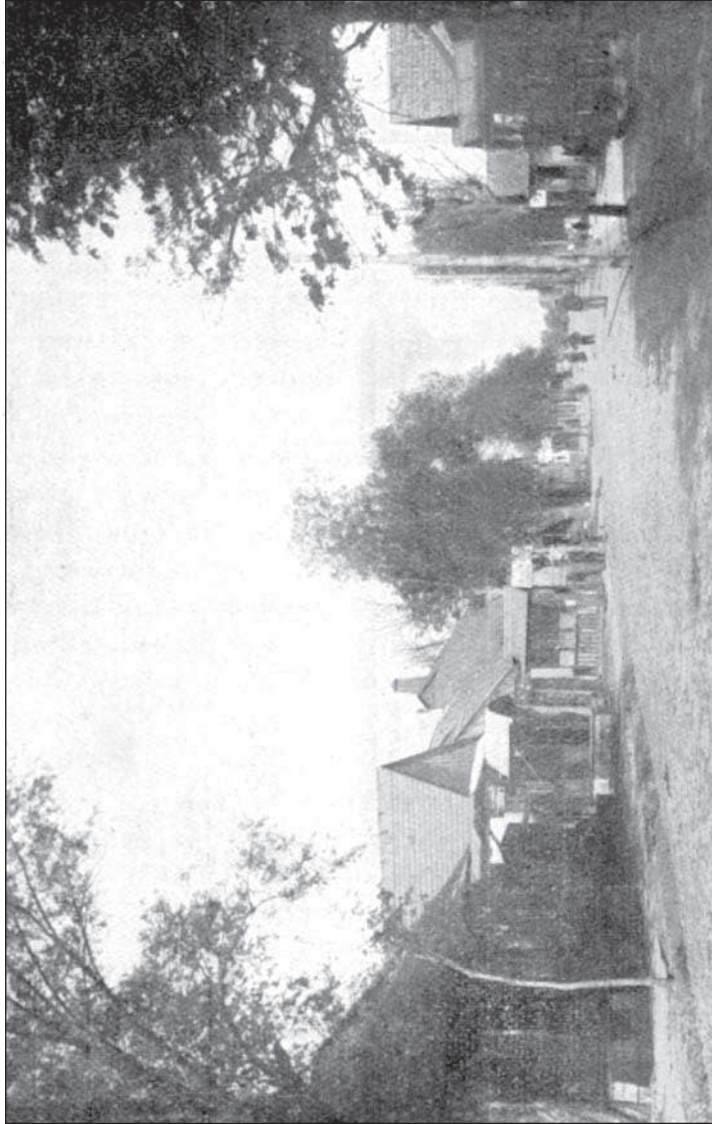
12) Bobrowskij: op. cit., t. II (dodatki). Bobrowskij podaje na str. 480 swej pracy (bez bliższego omówienia) następujące liczby mieszkańców: w r. 1857-m 5476, w r. 1859-m 4489, w r. 1860-m 4874. nie tłumacząc jednak tej rozbieżności. Przypuszczać można, że spadek liczby mieszkańców w r. 1859 nastąpił skutkiem szeregu epidemij (zob. str. 19 rozdz. I)

13) Akty kancelarji Wileńskiego Gen. Gubernatora w sprawie sporządzenia planów miast Grodzieńskiej Gubernji, Nr. arch. 1988 — 1840, Arch. Państw. w Wilnie.

14) Pierwszy powszechny rosyjski spis ludności.

15) Spisy ludności dokonane przez Gł. Urząd Statystyczny.

Ulica Dąbrowskiego w Pruzhany (dawna ulica Sielecka)

„targ na każdy tydzień i karczmę w miasteczku Sielcu”¹⁶⁾. W r. 1546-m na skutek zabiegów szlachty Sieleckiej wyznacza Bona w Sielcu roki sądowe, które mają się odbywać we dworze Sieleckim co miesiąc pod „przewodem” starosty Kobryńskiego lub jego urzędnika Sieleckiego. Przypuszczać należy, że również i Sielec posiadał kiedyś prawa miejskie¹⁷⁾. Posiadał on również przywileje na targi i jarmarki, oraz przywileje na osiedlenie się Żydów. Jednak i w tej mierze konkretnych wiadomości nie mamy. W roku 1817-m odbywa się w Sielcu zaledwie 1 jarmark rocznie podczas gdy Bereza ma ich aż 8, Małecz—7. Wprawdzie i później jeszcze, w XIX wieku, prowadzi przez Sielec pocztowy trakt z Kobrynia na Różanę — Grodno, oraz na Słonim — Słuck, lecz niema śladów, aby w związku z tem życie gospodarcze Sielca ożywiło się.

Podczas gdy Sielec stopniowo upada, coraz większe znaczenie zyskuje bliska Bereza, zapewne najmłodsze z miast powiatu. Jeszcze w początkach XVII wieku w opisie założenia klasztoru Kartuzów w Berezie wspomina się o tej miejscowości jako o „miejscu ustronnem”, nie podając przytem nazwy miasteczka. W r. 1563 w Rewizji Kobryńskiej Ekonomji Dymitr Sapieha nazywa Berezę zwykłym „siołem”.

W dniu 9/VII. 1629 r. Leon Sapieha daje Żydom przywilej, by w jego majątności Berezie „osiadali, domy sobie budowali i tam mieszkanie swe mieli”; pozwala im przytem „zbudować szkołę nabożeństwa ich w tem miasteczku” Berezie.¹⁸⁾ Mimo to jednak pod względem wysokości pogrównego od Żydów, jeszcze w r. 1702-m i 1710-m. Bereza stała w powiecie na przedostatniem miejscu.

---

16) S. Wysłouch: „Rozwój granic”, str. 55.

17) Świadczy o tem nazwa „Jurzydyka Sielecka” użyta w odniesieniu do części Sielca, Wynika z tego że była też i druga część miasteczka, poddana prawom miejskim.

18) „Akty Brzeskiego i Grodzieńskiego Sądów Grodzkich”, t. XIV, Wilno.

Pogłówne od żydów w miastach naszego powiatu wynosiło ¹⁹⁾:

TABELA X.

Miasta i miasteczka	w r. 1702		w r. 1705		UWAGA:
	Suma zł. p.	$\frac{\%}{\%}$	Suma zł. p.	$\frac{\%}{\%}$	
Prużana	485	40 $\frac{\%}{\%}$	177	38 $\frac{\%}{\%}$	Całe województwo Brzeskie w r. 1705 płaciło 7110 zł. w tem miasto Brześć 1384 zł.
Sielec	230	19	109	23	
Szereszów	247	20	101	21	
Bereza	143	12	59	12	
Małecz	100	9	30	6	
Razem	1195	100 $\frac{\%}{\%}$	476	100 $\frac{\%}{\%}$	

Tablica powyższa daje nam pojęcie o stopniu rozwoju naszych miast, gdyż, jak widzimy, rozkład tak w r. 1702 jak i 1705-tn jest proporcjonalny a w liczbach względnych prawie jednakowy.

Rewizja traktów z r. 1765-go wskazuje nam trakt „z Koziego Brodu do powiatu Słonimskiego“, łączący Brześć ze Słonimszczyzną, Nowogródzyczną i Słuczyczną a prowadzący przez Berezę. Rewizja ta wprawdzie wytycza go przez wsie Winiec i Kabaki, z pominięciem Małcza; jednakowoż przypuszczać należy że istniał również kierunek i przez Małecz. Przypuszczenie to potwierdza wzmianka z r. 1702-go o wyznaczeniu dla szlachty zamieszkałej „przy trakcie Prużańskim“ miejscowości Berezy, Błudnia, Małcza i Linowa jako punktów zbornych dla rycerstwa chorągwi pancerniej, z czego wynikałoby że na tej właśnie trasie musiał leżeć główny trakt do Brześcia.

Znaczenie Berezy jako miasteczka niewątpliwie zostało podniesione przez założenie w roku 1648-m okazałego klasztoru Kartuzów. Zarówno same prace przy budowie klasztoru jak i późniejsza gospodarka zakonników w nadanych im rozle-

19) „Rejestr pogłównego z żydów w. ks. Litewskiego“, zbiór aktów Wi-
leńskiej Komisji Archeologicznej, t. XIV, str. 255 i 258.

głych dobrach Bereskich oraz częste odwiedziny klasztoru przez przedstawicieli możnego rodu Sapiehów²⁰⁾ musiały przyczynić się do rozwoju miasteczka. Dalszy swój rozwój zawdzięczała Bereza prawdopodobnie szosie z Moskwy na Brześć, otwartej w r. 1842-m, która do czasu zbudowania kolei żelaznej stanowiła główną arterję komunikacyjną z Moskwy do Brześcia i Warszawy.

Ostatnie z naszych miasteczek, Malecz, było jeszcze w r. 1563-m tylko siódmą włości Prużańskiej dworu Błudeńskiego. Po utworzeniu w końcu XVI wieku starostwa Błudeńskiego, Malecz wszedł w skład tego starostwa, jednak niczem specjalnie wśród okolicznych wsi jeszcze się nie wyróżniał. Niewiemy jakie względy spowodowały nadanie Maleczowi prawa magdeburgskiego w r. 1645²¹⁾ oraz późniejsze potwierdzenie tego prawa w roku 1650-m. Miasto to nigdy nie przeżywało okresów świetności i nie wyrobiło ani trwalszych form ustroju miejskiego ani warstwy mieszczan, ani wreszcie tradycji miasta. Starościna Błudeńska Izabela Chodkiewiczowa już w r. 1668-m łamie prawa miejskie, a delegatów miasta, którzy jechali do Warszawy dla okazania królowi swych praw, zatrzymuje i więzi, służy starościny deledatów tych biją i trzeba dopiero osobistej interwencji królewskiej, by delegatom tym została przywrócona wolność. W r. 1701-m, w instrukcji posłom województwa Brzeskiego na Sejm, wspomina się o ponownym łamaniu praw miasteczka i wyzuciu z wójtostwa wójta miasta przez starościnę Błudeńską. Widocznie ustrój miejski Malecza był tylko fikcją.

20) W klasztorze Bereskim znajdowały się groby rodzinne Sapiehów.

21) Akt nadania w r. 1645-m przez króla Władysława IV-go prawa magdeburgskiego miasteczku Maleczowi w „Starostwie Błudeńskim leżącym” zwalnia miasto od jurysdykcji ziemskiej, ustala raz do roku wybory rajców miejskich (podlegające jednak zatwierdzeniu Starosty Błudeńskiego), uprawnia do pieczętowania dokumentów zieloną woskową pieczęcią miejską z wizerunkiem św. Piotra z kluczami. Akt ten wielokrotnie powołuje się na przywilej m. Prużany i daje Maleczowi uprawnienia podobne do uprawnień Prużany („Wyroki Sądów Grodzkich”, zbiór aktów Wil. Kom. Archeolog., t. III, str. 340.

Fot. M. Rozanow

Widok klasztoru Kartuzów w Berezie Kartuskiej w początkach XIX w.

Obecny widok ruin klasztoru.

Altana z wieżycami w ogrodzie klasztornym.

Fot. M. Rozanow

— Główna brama, wjazdowa klasztoru w Berezie —

Upadek Malcza następuje prawdopodobnie już w XVIII wieku. Podania miejscowe głoszą, że zaraz po trzecim rozbiore mieszkańcy Malcza czynili zabiegi u władz rosyjskich o przywrócenie im praw miejskich, lecz bezskutecznie. Przeprowadzenie szosy moskiewsko-brzeskiej podniosło znaczenie Berezki, natomiast przyczyniło się do ostatecznego upadku Malcza, który pozostał na uboczu i chociaż jeszcze leżał na drodze handlowej z Pińska do Grodna, a w r. 1860 miał jeszcze 7 jararków rocznych, wyglądem swym jednak coraz więcej zbliżał się do zwykłej wsi. Kolej Baranowicze — Brześć, przyczyniająca się do rozwoju wsi Błudnia oraz do powstania miasteczka Linowa, również omija Malecz, który ostatecznie upada.

Los naszych miast i miasteczek podobny był do losu setek podobnych miejscowości na terenie b. W. Ks. Litewskiego. Podniesione w końcu XVI lub połowie XVII wieku często bez dostatecznego uzasadnienia ekonomicznego do godności miast, nie mogły one wytworzyć silniejszego ustroju autonomicznego, który osiągnęła tylko niewielka liczba większych miast, jak na przykład Wilno, Lida, Nowogródek, Wołkowysk, Pińsk, Brześć. Mniejsze miasta, położone w obrębie dóbr ziemskich, pomimo nadania im praw miejskich, pozostały jednak w dalszym ciągu zależne od woli panów — właścicieli lub dzierżawców tych dóbr. Panowie wykupili wójtostwa²²⁾, przez co zyskali sądownictwo nad mieszczanami i wreszcie osiągnęli taką przewagę, że mianowali często już nie tylko wójtów, ale nawet burmistrzów i radnych. Autonomia tych miast stała się fikcją, normalny ich rozwój został uniemożliwiony, z kolei nastąpił upadek gospodarczy, jeszcze bardziej spotęgowany ogólnym upadkiem

---

22) Szlachta Brzeska w instrukcji danej posłom na Sejm w r. 1701-m uważała się, że Zygmunt Chrzanowski, starosta Rewiatycki „został wyzuty z praw na wójtostwo” Maleckie. Arch. Wil. Kom. Archeol. t. IV, str. 316.

Próżana – dawne starostwo (pałac Orbelianich), widok od strony parku (l.1941-1944).
Fot. Z. Wysłouch

ekonomicznym kraju w początkach XVIII wieku.

W XIX wieku nowy układ polityczny, nowe warunki ekonomiczne, wreszcie rozwój nowych i nowoczesnych arterji komunikacyjnych pozbawiają większość naszych miasteczek ich głównej podstawy rozwoju — handlu eksportowego i tranzytowego. Niektóre zupełnie zatracają charakter miejski i schodzą do rzędu miejscowości wiejskich (Sielec, Malecz), inne znów zaledwie wegetują (naprzykład Szereszów) i tylko nieliczne stopniowo rozwijają się w dalszym ciągu bądź to dzięki handlowi (Bereza) bądź też podziałowi administracyjnemu (Prużana).

Liczba ludności naszych miast w różnych okresach przedstawiała się następująco²³⁾:

TABELA XI.

Nazwa miast i miasteczek	1798		1870—80		1921		1931	
	Ogół- lem	w tem ży- dów	Ogół- lem	w tem ży- dów	Ogół- lem	w tem ży- dów	Ogół- lem	w tem ży- dów
Szereszów	1432	28 ^o / _o	9196	52 ^o / _o	3310	40 ^o / _o	3549	37 ^o / _o
Sielec	?	?	2306	40 ^o / _o	997	24 ^o / _o	1679	13 ^o / _o
Bereza	?	?	2507	44 ^o / _o	3526	61 ^o / _o	4400	51 ^o / _o
Malecz	?	?	?	?	893	53 ^o / _o	1416	36 ^o / _o

23) Dane z r. 1798 wzięte są z inwentarza Starostwa Szereszewskiego. Liczba ta wydaje się zbyt szczupłą, zwłaszcza o ile wziąć pod uwagę, że w tym czasie Szereszów miał aż 532 domy (w tem żydzi 32 proc.). Kościalkowski w Studjach nad dziejami ekonomji przyjmuje w tym okresie liczbę osób w I gospodarstwie chrześcijańskim około 4,76, w żydowskim 4,43, co by dało ogółem około 1700 głów chrześcijańskich i około 750 żydowskich, razem około 2.450 osób. Liczba ta wydaje się bardziej prawdopodobna. Natomiast liczba 9196 głów w Szereszewie w okresie 1870—80-m (wzięta ze „słownika geograficznego” Chłebowskiego) wydaje się mocno przesadzona. O ile miał wogóle miejsce gwałtowny wzrost ludności w Szereszewie, to mógł on przypaść raczej na okres 1800—1831 r., a nie na lata 1850-m i późniejsze, kiedy Szereszów już się wyludnił.

D O D A T K I

Przywilej Króla Zygmunta III-go z roku 1589 nadany Prużanie na prawo Magdeburgskie. Klucz Prużański, Miasto Prużana*).

Przywilej mieyski locationis Zygmunt III etc. czynimy wiadomo tymże naszym przywilejem komu o tym wiedzieć należy, jako przytomnym tak też i przyszłym. Że gdy najjaśniejszey Anny, z łaski Bożey królowey Polskiew, ciotki naszey nayukochańszey miastu Prużanie i obywatelom iego za łaskę i dobroczynność swoyą prawo magdeburgskie i inne wolności w prawie swoim reformowanym, nie mniej pragnąc usiłowania lepiej obwarować y osobliwszym swoim przywilejem konsensem udarować, proszono nas od magistratu y mieszczan tegoż miasta Prużany kturey prośbie łaska y dobroczynność nasza królewska na wzór innych miast naszych królestwa y w. x. Lit. prawo magdeburgskie dać y do niego należącemi licencyami obwarować y pozwolenie ciotki naszey nayukochańszey pozwoleniem naszym królewskim stwierdzić chcieli w długie wieki; a że insze wszelką wolnością cieszyć się zwykli, jak to przywileiem prawem i innemi licencyami, dla czego y my miastu Prużanie y mieszczanom jegoż bynaymniey denigować nie chcemy. Naypierwiew miastu Prużanie y mieszczanom iego prawo magdeburgskie, które insze miasta, nasze królewskie w W. X. Lit. używać zwykli, pozwalamy oddalając od tego czasu od miasta Prużany i obywatelów iego wszystkie prawa ziemskie y litewskie, czyli ruskie, kturę samemu prawu magdeburgskiemu przeszkodzić mogłyby, a co większa wszystkich obywatelów pomienionego miasta naszego y ich suksessorów od wszelkiew superintendencyi, y władzy i sądu wszystkich wojewodów, kasztelanów, starostów, podstarościch, y za ich suplikuyących y innych dygnitarzów officyalistów, jako to: dziedzkich wyzwalamy,

---

*) „Akty Brzeskiego i Grodzieńskiego Sądów Grodzkich”. wyd. przez Wileńskiej Kom. arch. r. 1871, t. V, str. 427 — 429.

ale tym pomienionym mieszczanom rozkażujemy aby żadnym innym sądem sędzić się nie ważyli, jako magdeburgskim: kturę kolwiek stanu i kondycyi zostayąc, przy sądach tak małych jako y wielkich kryminalów, jako to: złodzieystwa, konflagraty, połamania członków y innych przypadków i excessów przypadających, nikomu się wtrącać do tego bynajmniey nie pozwalamy. Jednym tylko mieszczanom pozwalamy radzić y według zasług kary naznaczać, przed wóytem prawem magdeburgskim sędzić będą. Wóyt zaś o co się badać będą y w czym kolwiek trudności zachodzić będą, — radzić będzie. Co zaś do pomienionego wóyta należą przychody, tak do nas iako y do

Ratuszowe pieczęcie m. Pruzany.

w drugiej połowie XVIII wieku.

w pierwszej połowie XIX wieku.

wóyta należące znaleźć się mogły, przyjąć gotowi. Którym mieszczanom pozwalamy obierać sobie wóyta, ktury wóyt ma mieć superyntendencya nad wszystkimi kryminalami y mieszczan sprawami, ma wielką wolność w mieście samym sędzenia umorzenia, umnieiszenia skarania y dekretowania na gardło, ile kolwiek same prawo magdeburgskie w swoich głównych interesach potrzebuie; y tenże sam wóyt y jego sukcesorowie z pomienionego miasta, burmistrze, rayców, ławników będą naznaczali, osobliwie do odebrania czynszów, składowania podatków, wszelkich poborów mieyskich, alias kapszczyzna nazwanych, tenże sam wóyt tegoż miasta będzie na to nastawał y odbierał, a zebrawszy do rąk starosty czyli ekonoma naszego, pod ten czas zostającego, Kobryńskiedo każdego roku w całości oddać powinien. A ponieważ że jednostajnym konsensem obrali y teraz nam prezentowali wóyta swego szla-

chcica Bartołomieia Mazowieckiego, ktorego do tey godności i honoru zgodnie upatrzyli, y dla tego, tegoż Bartołomieia Mazowieckiego, na to wóytostwo Prużańskie zatwierdzamy i postanawiamy lemu y tegoż sukcesorom za wóytostwo w mieście Prużanie dwie włóki gruntu, iedna wolna zdawna fundowana dla wóyta, druga zaś we wsi Mikityczach, przez terażniejszego starostę naszego naznaczoną w realną i prawdziwą posesye podaiemy, y w długie czasy trzymać pozwalamy. Oprócz tego pozwalamy iemu i iego sukcesorom wszystkie prowenta od sądów, ktore na niego iść będą, a nam y naszym sukcesorom żadnego rachunku czynić z tego nie będzie. Chcąc oprócz tego tymże mieszczanom naszym Prużańskim większą łaskę naszą pokazać, pozwalamy im mieć kramy kupieckie, czyli klatki, przytem iatki, woskobóynie y wagę woskową oprócz tego zboża y miodu miarę mieć pozwalamy, y wolne jarmarki, w odbieraniu podusznego, pomiernego, stołowego i lopatowego. Do praw zaś też miasto Prużana za pieczęć czyli herb będzie miało węża małego kręconego, w którego paszczę dziecie wydaie się wpół. Pozwalamy oprócz tego w zwyż mianowanym mieszczanom naszym Prużańskim y daemy wolność gotowania piwa, miodu, gorzałki, trzymaniu wina i też same trunki podawać, dla użytku samychże mieszczanów, od którego gotowania piwa, miodu, wszyscy, którzy tym szynkuią pobór czyli kap nazwany do skarbu naszego każdy po groszy sześćdziesiąt liczbą litewską płacic powinien. Za wina zaś y gorzałki arendę złotych sto y liczbą polską ciz sami mieszczanie Prużańscy nam zapłaca, którzy arendy i innych prowentów składu każdego roku podczas S-go Marcina wóytowi oddadzą, wóyt zaś do rąk starosty czyli ekonomy Kobryńskiego w całości wypłacic powinien. Dochody zaś według dawniejszego zwyczaiu za ordynansem naszym przez wóyta naznaczone czyli przez burmistrza zawsze gotowi dać. Jednak uwalniamy ich od podwód do dzierżawy Prużańskiej czyli Zamku, których mieszczan ani starosta, czyli ekonom nasz Kobryński, ani zostający na iego miejscu, obciążać nie powinien. Podobnym sposobem od straży, chyba podczas nieprzyjaciela albo woyny albo podczas prezencyi naszej królewskiej, pomienionych mieszczan Prużańskich uwalniamy. Pozwalamy drzew do palenia y budowli w naszym lesie Kobryńskim, a osobliwie na ratusz, y łowienia ryb w rzece, nazwanej Muchawiec póty, póki do miasta należy y w tym z dy-

skrecya, bo za wiadomością starosty, czyli ekonoma naszego; oprócz tygodniowego zawsze targu w piątek, który z dawnych czasów postanowiony iest, będą mieli każdego roku dwa iarmarki, ieden nazajutrz po Świętej Trójcy, drugi na Święto Przemienienia Pańskiego, podczas których iarmarków wolno kupcom obywatelom, iako też y innym, skądkolwiek przybyłym, rzeczy y towary wystawiać, przedawać, kupować, towar na towar handlować y innym uczciwym bawić się handlem. Szlachta niektórzy, że mają swoją possessyą w mieście Prużany dla tego z racyi tych possessyi y gruntów iurydykcyi y sądom mieyskim podlegać powinny. I te wszystkie wyżey wyrażone punkta, napisane y specyfikowane, od największego aż do najmniejszego punktu, miasta Prużany obywatele obserwować powinni w długie wieki, tak jak inne miasta nasze a osobliwie Brzeskie. Dla których wszystkich wyrażonych punktów y dla onych lepszey wiary ten przywilej ręką naszą podpisawszy. pieczęć w. x. Lit. przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie, dnia VI miesiąca Maia, roku MDLXXXIX panowaniu zaś naszemu rok drugi.

(—) Zygmunt król.

Następne przywileje dotyczą żydów prućańskich. Król Władysław IV w dniu 22/XII—1644 zrównał przywileje żydów prućańskich z generalnemi przywilejami żydów innych miast W. Ks. Lit., a więc dał im prawo do posiadania placów i domów mieszkalnych, wolnego handlu, kupiectwa, własnych cmentarzy, kram, prowadzenia rzemiosła, szynków. Przywilej ten specjalnie wyróżnia żydów prućańskich, dając im prawo nabywania gruntów ornych, sianozęci i ogrodów w całym mieście. Mogą oni „gorzałkę palić, miód i piwo robić, sprzedawać ogółem lub częściowo w domach swoich i prywatnych“, płacąc królowi od szynków rocznie złotych 600“, mogą „łokciem mierzyć i funtem ważyć, rzemiosło robić, jatki mieć“, oraz handlować bydłem bez specjalnego opodatkowania. Mogą od-tąd budować bożnice, ale nie podobne do kościołów katolickich, takowe odnawiać, „odbudowywać nanowo w dowolnem miejscu“, zaś powinności obowiązani są dawać tylko do dworu Prućańskiego.

We wszelkich sprawach mają stawać tylko przed Starostą lub Namiestnikiem z apelacją do króla. Mogą mieć wagę i woskobojnię, tak jak mieszczanie, oraz mają prawo do wygonu miejskiego oraz „wjazd“ do puszczy prućańskiej. (Puszcza ta

położona była za Chwatką w kierunku wsi Szubicze)

Przywilej ten potwierdzony został przez królów Jana Kazimierza dn. 31/XII. 1650 r., Jana III-go Sobieskiego dn. 22/III 1679 r. i Augusta II-go dn 22/VII. 1698 r.

Przywilej na Starostwo Rewiatyckie wydany Janowi Horainowi, Podczasemu Wileńskiemu w 1740 r.*).

August Trzeci z Bożej Łaski król Polski, Wielki Xiąże Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czerniechowski a Dziedziczny Xiąże Saski y Elektor.

Oznaimując niniejszym Listem Extraktem naszym komu o tym wiedzieć należy. Iż w aktach kancelaryi naszej Mniejszej W. X. Lit. znajduje się przywilej na Dzierżawę Rewiatyckie w Woiewództwie Brzeskim leżącą Ręką naszą podpisany y pieczęć tej kancelaryi mniejszej W. X. Lit. stwierdzony który słowo w słowo tak się w sobie ma: Dzierżawa Rewiatyckie w Woiewództwie Brzeskim, post fata urodzonego Ludwika Chrzanowskiego Podkomorzycy Brzeskiego. Urodzonemu Janowi Horainowi Podczasemu Wileńskiemu confertur. August Trzeci z Bożej Łaski król Polski etc. oznaimujemy tym Listem, przywilejem naszym, komu o tym wiedzieć należy; Iż mając wzgląd na zasługi urodzonego Jana Horaina Podczaszego Wileńskiego nam y Rzeczy Pospolitey świadczone, umyśliłmy mu Dzierżawę Rewiatyckie nazwaną w Województwie Brzeskim leżącą post fata Urodzonego Ludwika Chrzanowskiego Podkomorzycy Brzeskiego wakującą y do dyspozycyi naszej królewskiej przypadłą dać y konferować. Jakoż niniejszym Listem Przywilejem naszym ze wszystkimi do tej Dzierżawy Przynależnościami, Poddanemi, y Ich Daninami, nic nie excypując, ale tak iako pomieniona Dzierżawa zdawna w swoim ograniczeniu zostaje, Daiemy y konferujemy; Mocą którego Przywileiu naszego, Pomieniony Urodzony Jan Horain Podczaszy Wileński, tę Dzierżawę Rewiatyckie nazwaną ze wszy-

---

*) Z oryginału, znajdującego się w posiadaniu prywatnem.

stkiemi z niey pożytkami trzymać y spokojnie zażywać będzie, aż do ostatniego życia swojego kresu; Względem której possessyi simple quarte, co rocznie do Skarbu W. X. Lit. wnosić powinien będzie. Prawo nasze to królewskie, Rzeczy Pospolitej y kościoła Świętego katolickiego nienaruszenie zachowując na co dla lepszej wiary ręką się własną podpisując pieczęć W. X. Lit. przycisnąć rozkazaliśmy Datt w Uschowie Dnia 11 m-ca Czerwca Roku Pańskiego MDCCXL. Panowania naszego VII roku. Supplikowano zatem nam iest abyśmy ten przywilej z xiąg metryki kancelaryi naszej mnieyszey W. X. Lit. wydać rozkazali. Do której Suppliki iako słuszney łaskawie się skłoniwszy stronie potrzebującej wydać y pieczęcią tey że kancelaryi mnieyszey W. X. Lit. stwierdzić rozkazaliśmy. Dan w kancelaryi Naszej Mnieyszey W. X. Litt. Dnia XII Mca Lipca Roku Pańskiego MDCCXL Panowania naszego VII roku. (—) M. Xże Czartoryski Podkom. W. X. Lit. Za sprawą Jaśnie Oświeconego Xięcia Imci Michała, na Klewaniu y Żukowie Podkanclerzego W. X. Lit. Homelskiego, Szadowskiego, Jurborskiego, Uświatskiego, Poduświatskiego etc. etc. Starosty.

Potwierdzenie przez Króla Zygmunta Augusta przywilejów nadanych m. Szereszewowi przez Królowę Bonę*).

„Žigimont Auhust Bożoju Miłostyju Korol Polski, Weliki Kniaź Litowski Etc. Leśniczomu Puszczy naszych Podlaskich Panu Iwanu Iwanowiczu Ladzkomu, prysyłali do nas meszczane naszymy Szereszewskije żalujuczy o tom, iż Siłokorolewaja JEie miłost y nacyzszczaja Welykaja Kniehyni Bona Pani Matka nasza, z Łaski swoine raczyła, mestu Tamosznemu dati zemli na paszni y lesy, w kotorych oni derewo na budowanie y na drowa sobe braty mająt, y tot weś grunt 1m danyi zawesty, y Prywilejem to potwerdyty raczyła, kotory oni perednami prokladali, hde menowite hranicy teho gruntu pokole, 1m ku używaniu zawędeno y podano, opisano iest, nayperwey poczawszy kruh mesta Szereszewskoho, niżej Szereszewskoho stawu, a wyżej Dubiczyńskoho Stawu, Rekoju llsnoju na niz w

*) Z kopji, przytoczonej w Inwentarzu Starostwa Szereszewskiego z 1793 r.

tolsty werch, tym tolстым werchom, czerez welikuju dorohu, w werch Reczki Peszczeje, y Zimholem aż w Reczku Krywec, toju Reczkoju Krywcom, czerez Reku Ilanu w mezu Kostelnuju zostawiajucy mesto po prawu, a kostel po lewu, aż w reczku Tocznicu, y toiu reczkoju Tocznicoju aż w Czepelow Hrud, Czepelowym hrudom w bahon suszyczny, tym suszycznym bahonom u Choncow Dub, a od toho Choncowoho Duba Reczkoju Klokotnicoju, w tuż Reku Ilanu, mezy stawy niżej Szereszewskoho, a wyższy Dubiczynskoho, w tuż perwiszuju piatu, kotoraja wzięła poczatok tych hranic wyższy pisanych, to pak(?) day ty w tot grunt Im u'ěždžaty, derewa na budowanie i drow braty i inszych požytkow w tom grunte Im używaty zaboroniaiesz, y służebnikom swoim, osocnikom naszym zaboroniaty, y zato ich hrabyty i krywdu Im czynity każesz, ku nie-małej krywdę y szkodę Ich i bili nam czołom, abyczmo naddaniu y Prywiley JEie miłosty Pani matki naszoye jest nadan y zaweden, krywdy im w tym czynity nekazali, atak gdyż tot grunt pod tym hranicam y urocyszczam ku używaniu mestu tamecznomu, od Korolewoje JEie Miłosty, Pani matki naszoie jest nadan y zaweden i Prywilejem JEie Miłosty potwierżon, przykazujem tobe, ažby tei i w tot grunt im wieždžaty y derewa na budowanie i drow braty, paszni pachaty y inszych požytkow w tom grunte Im używaty ne zaboroniał y służebnikom swoim, osocnikom naszym, zabyraty y krywd im czeresto czynity nekazał, y wodle Prywileia Korolowoie JEie miłosty Pani Matki naszoie, y wodle seho Listu, y rozkazania naszoio, wtom sia, zachował, żeby oni czerezto krywdy y szkody sobe w tom nemeli, y nam bolsz toho, o tom ne žalowali. Pisan w Krakowe Leta Bożeho Narożenia Tysiacza Piatset Piatdesiat dewiatoho, meseca marca, perwoho dnia. (—) Os Ostapiey — Pisar“.

**Potwierdzenie przez Króla Stanisława
Augusta przywilejów danych w poprze-
dnich okresach miastu Szereszewowi*).**

„W Imię Pańskie Amen. Na wieczną rzecz pamiątkę My

---

*) Z kopji umieszczonej w Inwentarzu Starostwa Szereszewskiego z 1793 r.

Stanisław August. z Bożej Łaski i Woli Narodu Król Polski, Wielki Xsiaże Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewie-ski i Czerniechowski.

Oznaymujemy tym naszym Locationis Renovationis Dyplomatem, wszem wobec y każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, tak terażnieyszego, jako y potomnego wieku Ludziom, iż przedłożono nam iest przez Panow Rad y Urzędnikow, przy Boku naszym rezydujących, w Imieniu y na rzecz Szlachetnych Burmistrza, Wóyta, Radców, Ławników, Pisarza y całego Ludu miasta naszego Szereszewa w W. X. Litm. w Woiewództwie Brzeskim Litewskim leżącego, I pokładano przed nami Nayiaśnieyszych Poprzedników Naszych Listy Przywileja, Dekreta miastu naszemu Szereszewu służące, to iest nayprzód List Zygmunta Augusta w Dacie Roku 1559. Drugi Przywilej na Targi. Jarmarki dany z r. 1595, takż dwa Dekreta, ieden za panowania Króla Jana Władysława IV pod Rokiem 1637, drugi kontumacyiny między Urodzonym Krzysztofem Kierszen-szteynem starostą Szereszowskim, a mieszczanami Szereszow-skiemi w dacie Ru 1679, zapadły na mocy których Przywilejów, Listów, Dekretów, Miasto Szereszew od dawna Ludem wolnym zasiedlone, oraz wszelkim Prawom y Podatkom Rzeczypospolitey, iak inne miasta wolne zawsze ulegało y dotąd ulega, to iest płacąc półpodymne. Czopowe, Szeleżne y skurowe, oraz przystoyną postać miasta formuie. Zaczym Suplikowano nas, abyśmy zmocy naszej naywyższej Zwierzchności, która nam Prawami Krajowemi iest dozwolona, y na fundamencie Konstytucyi na Sejmie Terażnieyszym o miastach postanowionego, mianowicie pod Tytułem Miasta nasze Królewskie wolne, w Państwach Rzpltey przez którą pozwolono nam iest nietylko dawnym miastom Przywileja Renovationis, ieśliby im zaginęły wydawać, ale nawet gdyby na gruntach naszych Królewskich, osada iakowa z ludu wolnego złożona, dała siedlisku swemu przystoyną postać miasta, tedy nam królowi nowy Przywilej Lokacyiny takowey osadzie nawet, z nadaniem ziemi wydać moc zostawióha, że zatym miasto Szereszew dowiodło, iż iest wolnym, y z wolnych ludzi złożone, już to Przywilejami miastem utytołowane, azatym Podatki mieyskie wszelkiego Rodzaju podeymująca, y że mając już przystoyną postać miasta dobrze zabudowanego y zaludnionego, z czasem przyiść może do uformowania równego innym większym miastom, O czem Przywilej Lo-

cationis et Renovationis znadaniem Ziem y Praw mieyskich, na wzór innych uprzywilejowanych miast wydać y toż miasto do wolności Innym miastom, równe Podatki Rzpltey opłacającym, przystosować wolney Elekcyi Magistratu, na mocy Konstytucyi na Seymie terażnieyszym zapadłych dopuścić, od Juryzdykcyi wszelkiej Ziemiańskiej, Woiewodzińskiej, Starościńskiej, Zamkowej wyiąć, Juryzdyki wszelkie obce Duchowne y świeckie w obrembie tegoż miasta położone, uchylić y one co do sądowności y Pollicyi pod władzą y juryzdykcyą Magistratu Szereszewskiego poddać, wszelkie dochody y fundusze ogólne na rzecz miasta przeznaczyć, od ciężarów arbitralnie nałożonych uwolnić, y używania wszelkich swobód, Prerogatyw, zaszczytów miastom wolnym służących dozwolić raczyli, — do którey Prośby ile na Prawie Publicznym gruntującey się. My Król Łaskawie się skłoniwszy, a do wyżey wzmiankowanych Konstytucyi na Seymie terażnieyszym o miastach postanowionych stosując się chcąc oraz przerzeczone miasto Szereszew y Jego obywatelów w wolnościach i zaszczytach Prawami udzielonych zapewnić, one wolnym ludem, handle y Rzemiosła sprawującym osiedlić, zkad toż miasto do większego bytu, porządku przyćrowadzić, a pomnażające się z czasem dochody Rzpltey zwiększyć, przerzeczone miasto Szereszew za wolne uznawszy, wszystkich obywatelów w tym mieście, tak teraz osiadłych, iako y na potym osiadać mających, y do Prawa mieyskiego wcielających się, a poddaństwu niepodległych za ludzi wolnych, Ziemie w obrembie tegoż miasta położone y przez nich osiadłe, Ich domy, wsie i Territoria, iakie do tego miasta Prawnie teraz należą, własnością ich dziedziczną bydź przyznajemy, co niema przeskadzać zaczętem i niedokończonym sprawom, wszystkich obywatelów przerzeczonego miasta Szereszew bądź szlachetnego bądź miejskiego urodzenia Ludzi, prowadzących handle, lub rzemiosła, albo szynkiem bawiących się, bądź z jakiegokolwiek przemysłu żyjących, y w tymże mieście, tak teraz Possessye mających, jako y napotym one nabyć mogących, jakiegokolwiek byliby dostojeństwa, Professyi lub kunsztu, Juryzdykcyi miejskiej y Magistratowi mieyscowemu tegoż miasta, oraz równym podatkom, wolnościom y zaszczytom podległemi miec chcemy, y przerzeczone miasto od wszelkiej Juryzdykcyi Ziemiańskiej, na mocy prawa świeżo o miastach zapadłego, wymuiemy, iż żaden z obywatelów tegoż miasta w żadney sprawie przed innym sądem obcym, ani Starościńskim odpowiadać nie będzie,

tylko przed urzędem miejskim, podług Przepisu Prawa terażniejszego o miastach postanowionego, przez osiadłych w tym mieście obywatelów obranym sądzić się ma, stanowimy. A gdyby ktokolwiek dekretem Urzędu Miejskiego Szereszewskiego mniemał się być obciążonym, tedy do sądów apellaacyjnych w mieście Brześciu Litewskim Prawem Sejmu Terażniejszego, za Wydziałowe dla miast Wdtwa Brz. Lit. oznaczonym, lub do nas y sądów naszych zadwornych assessorskich W. X. Lit. podług gatunku spraw w prawie wymienionych apellować będzie mocen. — Urząd zaś y sąd miejski z Urzędów y sądenia tegoż miasta, jako też całe przerzeczone miasto Szereszew niegdzie indziej jak tylko przed nami y sądem naszym zadwornym assessorskim w W. X. Lit. w sprawach Prawem przepisanych odpowiadać będą winne. — Tudziesz aby toż miasto Ratusz dla obrad y Sądów miejskich, jakoteż w przyzwoitych miejscach, Jatki y kramnice, na pożytek miejski, takż cegielnią Publicną miejską wystawiło, onemu dozwalamy. — Aby zaś to miasto, tak w rzeczach sądowych, jako y Rządowych miejskich, na wypisach y dziełach rządowych, pewnego zażywało zaszczytu, Onemu herb taki nadajemy, jaki się tu odmalowany widzieć daie, którego to herbu na pieczęciach y wszelkich oznakach, temuż miastu używać, dozwalamy, jakie zaś daniny z tegoż miasta y gruntów miejskich podług prawa należeć okażą się, y te wyrokiem Sądów Naszych Zadwornych assessorskich w W. X. Lit. w Exekucyi Prawa w tey mierze na Sejmie terażniejszym postanowionego w opłacie Pieniężney zadecydowane zostaną, takowe Macistrat tego miasta od Obywatelów wybierać, y tam gdzie prawo mieć chce opłacać, kwity zapłaconych w Generalności danin, na rzecz miasta odbierać będzie, oprócz zaś takowych danin, jakowe Podatki Publiczne są lub będą Przez prawo postanowione, takowe do Skarbu Rzpltey wnosić toż miasto będzie obowiązane, innych wszelkich swobód y zaszczytów, jakowe Prawami Krajowemi miastom wolnym są dozwolone y jakowemu zarządzeniu władzom najwyższym toż miasta podlegać są obowiązane, to wszystko w tym mieście wolnym Szereszowie dopełnione y wykonane mieć chcemy, oraz wszelkich Prerogatyw, tak Spraw Krajowych mianowicie Konstytucyi na Seymach postanowionych, jako też z Prawa Miejskiego Magdeburgskiego wynikających, tymże mieszczanom Szereszewskim używać dozwalamy, y aby w tym od nikogo nie mieli przeszkody ostrzegamy, na co dla lepszey wiary, niniey-

sze Dyploma Ręką naszą podpisane, Pieczęcią W. X Litgo stwierdzić rozkazaliśmy. Dan w Warszawie. Dnia XXIV miesiąca Lutego Roku Pańskiego MDCCXCII Panowania naszego XXVIII Roku (—) Stanisław August Król Polski, Dyploma Renovationis et Locationis miasta Rzeczplitej wolnego Szereszewa w Województwie Brzeskim-Lit^m leżącego. (—) Wincenty Białopiotrowicz. Łowczy Pttu Lidzkiego JKM W. X. Litewskiego Pieczęci Sekretarz“.

**Ustanowa o dziesiętnikach, wydana przez
Ks. Adama Kazimierza Czartoryskiego
Generała Ziemi Podolskich, Starostę Szereszewskiego*).**

USTANOWA DZIESIĘTNIKÓW. W dobrach moich Litewskich, to jest w kluczach Włodawskim, Terespolskim, Rzeczyckim i Starostwie Szereszewskim w Województwie Brzeskim Lit. sytuowanych; oraz Ordynacya, jak ciż Dziesiętnicy przeciwko Zwierzchności, i przeciw powierzonym dozorowi swemu współ-mieszkańcom, tudzież jako przeciw Dziesiętnikom poddani moi zachować się powinni;

Roku 1776 dnia 12 Augusta spisana

I mo Jako jest najpierwszym obowiązkiem Chrześcijańskiego człowieka znać Boga i Jego chwalić; tak zaleca się w generalności wszystkim poddanym moim, aby do kościołów i cerkwiów w dni święte uczęszczali, i obrządku religji według przykazań kościelnych zachowywali; na co Dziesiętnicy w dzielnicach swoich mieć powinni oko, a jeśliby który gospodarz sam, ani domownicy jego w cerkwiach nie bywali, Dziesiętnik najpierwej ma go upomnieć, co gdyby żadnej nie uczyniło poprawy, Dworowi oznajmić jest obługowany; a Dwór przyzwolonych użyje środków, aby ta powinność przez każdego w powszechności dopełniona była.

II do Postrzegać będzie Dziesiętnik, aby z dzielnicy jego zupełne dla ustanowionej przezemni Zwierzchności zachowane było posłuszeństwo, z pod którego i sami

*) Z drukowanej odbitki, załączonej do Inwentarza Starostwa Szereszewskiego z 1793 r. (brak całości).

Dziesiętnicy nie będą wyłączeni; a jako odemnie są przykazy aby nad ustawy inwentarzowe żaden człowiek nie był pociągnięty do najmniejszej powinności, tak nawzajem w odbywaniach pańszczyzn, według tychże inwentarzów, aby żadna nie działa się opieszałość na którą to pańszczynę i gwałty w lecie regularnie o godzinie siódmej, w zimie zaś równo z wschodzącym słońcem aby wszyscy wychodzili, koniecznie naznacząmy, i Dziesiętnicy będą pociągnięci do odpowiedzi, jeżeli żywej w tym nie dołożą pilności.

III tio Dozierać powinni Dziesiętnicy, aby w ich dzielnicach nie praktykowały się żadne kradzieże, a jeśli by trafiło się jak dotąd że snopki w polach z kop ginąć będą, wszyscy całej wsi Dziesiętnicy razem zszedłszy się generalną uczynią rewizyję, i póty inkwirować mają, póki nie wyszukają winowajcy, którego bez odwołki do Dworu stawić powinni dla odebrania przyzwoitej kary Toż samo ma się rozumieć o kradzieżach stodół, śpichlerzów, komór i wszelkiego rodzaju.

IV-to Osobliwszym sposobem przykazuje się Dziesiętnikom, aby wydarcia pszczoł były strzeżone; który niegodziwy chcąc poskromić nałóg, postanawiam: iż o ten excess przeświadczeni publiczną w pośród wsi odnieść powinni karę: i gdyby nawet za dojściem winowajcy bez wiedzy Zwierzchności pokrzywdzonych zagodzili, szkody nadgrodzili, gdy się to przestępstwo wyjawia, nie ma im być przebaczone; owszem razem i ten który się dał ugodzić, Dworowi nie doniósłszy, a przez to niejako pokrył złoczyńcę, sam karze podpadać będzie.

V-to Strzedz także Dziesiętnicy będą, aby w ich dzielnicach nie było pniaństwa, każdy Dziesiętnik, gdyby gospodarza swemu dozorowi oddanego, w dni powszednie robocze wiedział być w karczmie, jeśli perswazye y dobre słowo nie pomogą, kijem wypędzić do domu mocen będzie, a uderzony choćby się skarżył we dworze, nie ma to być Dziesiętnikowi za excess poczytano.

VI-ta A że pniaństwo rodzi częstokroć niezgody, bitwy, hałasy, już to z sąsiadami, już w własnym domu z żoną, sługami i dziećmi; przez co ciężarne kobiety ronią płód: zaczym Dziesiętnik jeśli co podobnego widział, gromić i odwracać jest obowiązany; a na ostatek jeśli

by jego pomoc nie wystarczała, dworowi o takowych hałaśnikach donosić, aby przyzwoitą karą byli pohamowani.

VII-ro Ma także pilnować Dziesiętnik, żeby z jego Dzielnicy gospodarze niegdzie indziej jeździli na targi, tylko do miast własnych, jako się dotąd w kluczu Włodawskim praktykuje, że wioski niektóre za mil kilka, to jest do Wiśnic, do Parczewa potajemnie wywożąc drwa y drzewo, sprzężaj wycieńczają i niszczą.

VIII-ro Będzie nie mniej obowiązkiem Dziesiętników postrzegać, aby z targów najpóźniej w lecie około godziny piątej, w zimie zaś przynajmniej równo z zachodem słońca gospodarze powracali, i nie tak jak teraz, że wyprowadziwszy cósłkolwiek do zbycia, i sprzedawszy, po całym dniu i nocy, póki nie przepiją pieniędzy, po karczmach siedzą, a sprzężaj morzą i suszą.

XI-ro Postrzegać mają dziesiętnicy, ażeby poddani zboża swego i ruchomości żydom w karczmach nie sprzedawali, za napoje nie wynosili, lecz jeśli z nich który ma co zbywającego od domowych potrzeb, na targi publiczne wywozić będą obowiązani.

X-mo Rozkazałem warować i przepisać kontraktami jak daleko borg rozciągać się powinien; ostrzegam i przez niniejsze postanowienie; iż Arendarze kredytować nie powinni prócz słusznym gospodarzom do złotych pięciu: uboższym najwyżej na dwa złote; mimo który zakaz, gdyby się większe pokazały długi, tym samym kredytujący na całej pretensyi upadać powinni i chłopci płacić nie będą obligowani. Że zaś hultajstwem bawiący się ludzie nie zważając na wszystkie zakazy, zimę na pniaństwie trawić, a potym zadłużywszy się nad proporcję majątku z najpierwszego zbioru potajemnie żydom wypłacać się i nocami wywozić zwykli, surowie Dziesiętnikom przykazuje się aby takowej niegodziwości, pilnie strzegli i bronili, a jeśli się to na dalej praktykować będzie, i wywożący i odbierający tym sposobem zapłatę Arendarz i Dziesiętnik za niedopilnowanie, razem podpadną karze. Żeby zaś tym łatwiejsze podobnych z żydami konszachtów mogło być ustrzeżenie, starać się mają Dziesiętnicy, aby w dzielnicach do siebie należących, każdego gospodarza, oso-

bliwie tych, co swoje przemarnotrawić, a z pańskiego spichleża żyć lubią. użytek karbowali i dworowi wielość onego we wszystkich zboża gatunkach do zapisania podali.

XI-mo W kluczu Włodawskim jest zdawna oblokowany, i pensję swoją mający Felczer, w Terespolu podobnie dla ratunku ludzi płacę miesięczną lasę J. P. Doktora Müllera Felczerowi, jeśliby tedy w chałupie której obłożna pokazała się choroba, do nich, a w kluczu Rzeczyckim i w Szereszewie do dworów (które obmyślać zarządzenie o zdrowiu są obowiązane) znać ma być dawano; czego Dziesiątnik pilnie postrzegać, i jeśliby zaróżona chałupa nie miała wysłać kogo, sam donosić jest obowiązany. Włodawski Felczer bierze medykamenta na registr kassy mojej Terespolski zapisywać będzie recepty do apteki tamecznej, co także kassa moja kwartałami opłacać powinna; a zatym gospodarze nie są obligowani do żadnej tymże Felczerom płacy; owszem gdyby ją ciż Felczerowie gwałtem wymagali, Dworowi oznajmić mają.

XII-mo Z dawnego zwyczaju jest to: że gdy gwałty włósnianie odbywają, jedna się tylko w chacie dla strzeżenia ognia zostawuje osoba, że tedy gospodarz, który może mieć Matkę lub Ojca w zgrzybiałej i do niczego niezdatnej starości, takowych starców za osoby nie chcą mieć liczonemi; więc przy nich (osobliwie w czasie rojenia się pszczół) chcą mieć zawsze zostawionemi w domu takich, którzy jednego i drugiego dopilnować potrafią.

XIII Na czasiech będące kobiety, i po pologach przynajmniej do Niedzieli czterech, oby nie były do żadnych ciężkich robót brane, podobnie zalecam.

XIV-to Są niektórzy tak leniwi i hultajscy gospodarze, że o własny dobytek mało dbając, nawet napaść onego w zwyczajnej porze nie starają się, lecz wpół — zgłodniałemi wołami wychodzą na robotę; będąc tedy należało Dziesiątników i tego postrzegać, a w nieposłuszeństwie, gwałtem leniwców i musem napędzić, aby razem pędzili na paszę, gdy to inni słusni i starowni gospodarze czynić będą. Również będzie powinnością Dziesiątników wiedzieć o tym i dwór ostrze-

- gać, jeśli by który gospodarz dobrowolnie przez hultajstwo z karmu wyprzedził się, a potem w zimie bydło swoje robocze i nierobocze głodem morzył.
- XV-to   Postanawia się przytem i przykazuje, aby żaden gospodarz nie ważył się zbywać bydła swego bądź roboczego, bądź nie roboczego, bez opowiedzenia się dworowi i okazania słusznej do tego przyczyny; wyłączają się jednak z tych obowiązków ci gospodarze, którzy po kilka par mając wołów, ordynaryjnie co rok w sposób handlu sprzedają i kupują.
- XVI-to   Nauczywszy się z doświadczenia, że poddani moi biorąc ze dworu niby na wypłat woły, po niedługim czasie zamiast umówionych pieniędzy, przynoszą zdechłego skórę, i tak dwór, zamiast spodziewanej podupadłym pomocy, niewinną tylko ponosi szkodę; przeto od daty dzisiejszej ustanowy, jeśli by kto podobnie skarbowego nieopłaconego stracił wołu, i gospodarz, u którego się to stanie, i Dziesiętnik, pod którym tenże gospodarz mieszkać będzie, do ściśle mają być pociągnięni explikacyi, i dwór żywego przyłoży badania, jeżeli to nie stało się z zaniedbanego dozoru, lub innej gospodarza winy; co gdyby trafić się miało, tak gospodarz jako i Dziesiętnik powinni być ukarani. Niechce zaś aby odtąd inaczej dawane były woły na chłopów, jak tylko za pomierną taxą i z samym że biorącym ugodzeniem który jeśli by całe nie był w stanie zapłacić w krótkim przeciągu, na najdłuższe raty podzielić pozwałam, ale tych umówionych J. Panowie Dyspozytorowie jak najmocniej strzedz i koniecznie z punktualnością odebrać powinni, choćby też surowości użyć przyszło.
- XVII-to   Ponieważ z dopuszczenia Boskiego zaraza na bydło dotąd powszechnie nie ustępuje z kraju, ale zda się tylko przenosić z miejsca na miejsce, która i teraz aktu w kluczu moim Włodawskim grasować zaczęła; więc jako hic et nunc wszelkie Imć Panu Komisarzowi zalecam zabiegi, tak profuturo postanawiam, iż skoroby wieś która o bliskiej w sąsiedztwie dowiedziała się zarazie, ma uczynić między sobą razem z swojemi Dziesiętnikami radę, i postanowi, aby ku zarażonej stronie żaden nie jeździł, od zarażonych nikt aby przez

wieś nie był przepuszczony; żyd Arędarz pod ten czas aby na stronie kupować bydła i u siebie bić nie ważył się. Mimo którą ostrożność gdyby to nieszczęście zbliżyć się miało y we wsi pokazywać się zaczęło, skoroby jedna sztuka upadła, tę jaknajpilniej z skórą zakopać i wraz miejscowego Ekonoma dać znać należy, który ku jak najpilniejszemu zabiezeniu powinien będzie obmyślać środki, naprzykład; jeśli zaraza pokaże się latem wyszukać trzeba miejsca, gdzieby wszystkie bydło całej wsi na proporcjonalne części podzielone, i w dnie osobno paść się mogło, i w nocy porobionych na to umyślnie zagrodach, nigdy jedna partja z drugą nie łącząc się i do wsi nie przychodząc, w polu, czy w lesie także zostało; jeżeli w zimie, żeby nawet do napojenia nie było wypuszczone, lecz aby każdy gospodarz do chlewów karm i wodę dla swego bydła nosił, co Ichmć Panowie Ekonomowie i Namiestnicy jaknajprzezorniej udysponować, a Dziesiątnicy jak najdokładniej wykonywać i dopilnować powinni.

XVIII-ro W czasie pańszczyzny zwyczajnie w południe odpoczynku dla bydła godzin dwie pozwala się, ale obostrzając jeszcze raz jak najmocniej powyżej wyrażony punkt, rannego na pańszczyznę wychodzenia. Co się tyczy odpoczynku południowego, ten i dla siebie robiąc każdy gospodarz obserwować powinien, a Dziesiątnikom nad wszystkim dozór poleca się.

XIX-ro Przykazuje się jaknajmocniej Dziesiątnikom, aby w swoich dzielnicach mieli bacność na wyrobek gruntów, i na wysiew każdego gospodarza, o tych zaś, którzy leniwi koło swojej roli robić i hultajstwem bawić się będą, aby bez odwłoki Dwór informowali, którzy chłopie nie mają sprzężaju, Ichmć Panowie Ekonomowie dać im pomoc do zarobienia gruntu powinni, lecz takowy aby za każdą sochę dzień pieszo bez żadnej wymówki dworowi odrobił, postanawiam.

XX Ponawiam dawniejsze rozkazy moje względem drabin, i wody przy każdej chacie, co aby było bez wymówki i odwłoki uskutecznione...

**Starostwo Szereżewskie,
Miasto Szereżewo.
Ustanowa Magazynów*).**

Nie bez użalenia widząc i wiedząc, jak wielce w przeszłych latach nie żyznych głód i nędza ubogiemu Pospólstwu stały się okropnemi, jak wielu chłopów, gdzie wcześniej nie zaradzał Dworu ratunek, albo Domy i krewnych swoich, czasem żony i własne dzieci opuścić, alboliteż Sąsiedztwu w nie znośnym ciężarze i sił starganiu wyrabiać się musiało: znając przytym powszechny nałóg krajowy, iż ofitość najmniejsza za ledwie pokaże się zaraz w tropy za nią idzie zapomnienie choćbyteż najdłuższych mizerji wraz zbytek i pijaństwo (wyjąwszy małą częśćkę słusznych Gospodarzow którzy o zapasie wiedzą i myślą) następuje tak, że pomierny nie urodzaj przywraca z łatwością głód i niedostatki; Sam zaś doświadczywszy jak kosztowne dla mnie były w upłynionych kilku latach chłopów zapomogi, jak znaczna w nich bez nadziei odzyskania zupełnego uwięzła Summa; gdy teraz Bóg miłościwie pomyślniejszy zdarzyć nam raczył urodzaj, chcąc zapobiedz złym na przyszły czas skutkom, względem założenia Magazynów w Dobrach moich Litewskich, jako to w kluczach Włodawskim, Terespolskim i Rzeczyckim tudzież w Starostwie Szereżewskim, te końcem ratowania ludzi w potrzebie, przepisuje i JPanu Kapitanowi Szylingowi do wykonania podaje Ustanowy. —

1-mo   Znajdując w kluczu moim Włodawskim w jednej części Wsiow Podatek zbożowy pod nazwiskiem Zarnowszczyzny, nie wiedzieć na jakim fundamencie nie bez uciążliwości Poddaństwa od dawnego czasu wprowadzony, niechcąc żadnych Intrat i zysków nieokazujących gruntu sprawiedliwości, takowy podatek Zarnowszczyzny nie tylko drugim Kluczom, ale i w samejże Włodawie wielu Wioskom nieznaomy, na zawsze znośną i uchylam. —

2-do   Chcąc zaś, jakom wyżej wyraził mieć wszędy dla ratunku ludzi w potrzebie, założone w każdym Folwarku Magazyny i takową zsypkę równym ciężarem dzieląc na wszystkie Wsie i poddanych moich, posta-

---

*) Z drukowanej odbitki, załączonej do Inwentarza Starostwa Szereżewskiego z 1793 r.

- nawiam, iż każdy Gospodarz z chaty, terazniejszej jesieni poczawszy, następnie potym co rok dawać będzie powinien zboża czysto wywianego, niepośladów, garcy dwa to jest: Żyta garniec jeden, jarzyny alias Jęczmienia i gryki, lub Grochu po puł garca. —
- 3-tio Zostawuje się to wolności samychże Gospodarzów, jeśliby się któremu zdało łatwiej, za Jarzynę może dać równą miarę żyta, ale za Żyta Jarzyna nie ma być przyjmowana
- 4-to Takową zsypkę każdy Dziesiątnik w swojej dzielnicy od każdego Gospodarza wcześniej w Jesieni, alias wraz po siewie żytnym, wybrać i do Folwarku, pod którym Wieś, odwieść, i w zupełności odmierzyć będzie obowiązany. —
- 5-to Jeśliby który gospodarz upórzywie Zsyпки tej oddać niechciał, Dziesiątnik Namiestnikowi oznajmić powinien, a ten albo sam przez się, albo Ekonomowi swemu zaraportowawszy, użyje mocy do odebrania nieodwłoczonego; chcę bowiem, żeby takowa Zsyпка regularnie i bez żadnej wymówki była oddawana: szczególnie excypuje się, jeśliby Bóg opuścił na Wieś którą gradobicie, tak iżby wcale najmniejszego nie miała zbioru, albo jeśliby z przypadku, uchowaj Boże w Wiosce której wraz po zbiorze z Pól przez ogień ze wszystkiem zbożem spłonęła stodoła; naturalnie, gdzie nie masz nic, wziąć niemożna; ale PP. Namiestnicy wszystkich tych Gospodarstw od których dla wyrażonych racji nicby się nie wzięło, podać będą powinni co rok Regestr Imionami spisany. —
- 6-to Niechcąc zaś i Ja uniknąć ręki zawsze ku ratunkowi Poddanych moich otwartej, na pierwszy Fundusz w roku terazniejszym z krescencji dwornej w każdym Folwarku przydaje i przysypuje, po korcy dziesięć bądź Żytem, bądź Żytem i Jarzyną po połowie, w następujących zaś późniejszych trzech leciach po korcy trzy.—
- 7-mo Które to Zboże Zsyпки zebrane i odemnie dodane, nim się na to osobliwsze zbudują Spichlerze, (o których poniżej) ma być złożone w Folwarkach; jeżeli nie może być wcale osobne zamknięcie, przynajmniej w osobliwe zasieki zsypane, i nigdy z moją krescencją niez mieszane.

8-mo Zboże to magazynowane takowym ma być konserwowane sposobem. Powinien Folwark każdy mieć do tego osobliwy spichlerz w miejscu bezpiecznym od złodzieja dobrze opatrzony. Gdzieby się wraz Spichlerz wydzielić nie mógł, powinien JP. Komissarz obmyślać wcześniej sposoby do wyprowadzenia drzewa i wybudowania. Takowy spichlerz będzie zamknięty dwoma porządnymi Zamkami, włość zaś żeby przeświadczoną została, iż najmniejszego złąd moiego nie szukam zysku, lecz szczególnej ich wygody i ratunku, wybierze sama z pośrodku siebie dwóch Gospodarzów majątnych żadnej noty na siebie niemających przyktórych Klucz jeden, a drugi przy Namiestniku miejscowym zostawać ma, tak żeby ciż Gospodarze bez Namiestnika, ani Namiestnik bez nich nie mógł otworzyć Spichlerza. —

9-no Jeśliby Bóg dopuścił czas nieurodzajny, tak iżby się część jaka Gospodarzów bez przypożyczenia obejść nie mogła, potrzebujący zapomogi ma się opowiedzieć swojemu Dziesiątnikowi, który wprzód zaświadczyć powinien będzie sprawiedliwą potrzebę, a nie żadne hul-tajstwo; takiemu z założonych Magazynów ma być pożyczono, przez Mużów Wsi zakarbowano, a przez Namiestnika zapisano, i każdego tygodnia Pisarzowi Prowentowemu do wprowadzenia w generalny Registr podano. Żeby zaś tak Gospodarzom, jako i Namiestnikowi potrzebny do innych robót, dla nieregularnego chodzenia o pożyczanie, nieginął czas: nieinaczej przychodzić mają po Zboże, tylko w dni Święte, i niepo-jedyńczo: Wzajemnie żeby pożyczający nie mieli zmi-trżenia, Namiestnik oddalając się z Folwarku, Kluch swój zostawować powinien u Gumienego: & similiter Mużowie z gromady między sobą umówią, aby gdy jeden wyjedzie do miasta, lub za jaką potrzebą, drugi z Kluczem zostawał w Domu. —

10-mo Ciż Mużowie powinni mieć swoje karby regularnie tak przychodu, jako i pożyczania, ażeby się w każdym czasie, gdy Zwierzchność Dworna, lub włość domagać się będzie, wyrachować mogli; toż samo PP. Namiestnicy utrzymywać mają Registr, i każdego Roku przy zdaniu kalkulacji Folwarczej, przed Pisarzami Prowentowemi rachować się, ci zaś Rachmistrzowi dla sporzą-

- dzenia generalnego Sumarjusu podawać będą. —
- 11-mo Ktokolwiek z Magazynu pożyczczy, w Jesiennej porze bez żadnej wymówki i bez najmniejszego pofolgowania oddać będzie musiał z nadsypem (który także jak najregularniej ma być zpisywany i karbowany) od ćwierci po garcu jednym, a nadto ani Dwór żadnej robocizny, ani PP. Namiestnicy żadnej akommodacji i swego pożytku wymagać nie mają. —
- 12-do Deklaruje się przy tym dla wszystkich Włościan Poddanych moich, iż gdy te Magazyny przyjdą do wzrostu dostarczającego na ratunek Ludzi, składka ich ustanie, ani kiedykolwiek pod powinność Inwentarską wsiągnięta będzie lecz szczególnie też Magazyny z naspy czyli prowizji utrzymywać się i powiększać będą, zostając wiecznym funduszem dla nich tylko samych. —
- 13-tio Gdy z czasem, jako się spodziewiać należy, też magazyny uwiększą się tak, iżby zbywało od potrzeb pożyczania Chrześcian, mogą być pożyczane Żydom, lecz szczególnie za poręką słusznych Gospodarzów, i ponieważ Żydzi do tej fundacji nieprzykładają się, każdy pożyczający, prowizją we dwojnásób, alias od ćwierci garcy dwa dać będzie powinien. —
- 14-to Jako zaś wyżej się rzekło, iż pożyczanie ma być jedynie za wiedzą Dziesiątników, tak się postanawia i nakazuje, ażeby Dziesiątnicy wraz po siewbie jesiennej, nieczekając ze Dworu zawołania, każdego oddać i odwieść do Magazynu przynaglali: jeśliby który niechciał być posłusznym Dziesiątnikowi, Dwór ma się w to wdać, i choćby też surowości użyć przyszło, do zaspokojenia przynaglić. —
- 15-to Uchowaj Boże! przypadku na Wieś Ognia lub gradobicia, przez który część niejaka Gospodarzów jawnie a niezmyślenie niebyłaby w stanie zaspokojenia, takowym Prowizja będzie ustąpiona. pożyczane zaś ziarno jeżeli nie pierwszej Jesieni, to w późniejszych latach, koniecznie wrócić się do Magazynu powinno. —
- 16-to Ten porządek nie tylko w Folwarkach i Wsiach mnie samemu przysłuchających wprowadzony być ma: lecz JP. Kommissarz dojrzy, aby równie i w jednostajnej regularności, w Wioskach nawet tych, które komukolwiek i jakimkolwiek prawem trzymać pozwoliłem, był

zafundowany.

Na co wydając niniejszą Ustanowę, a JP. Komissarzowi i wszystkim w dozorze Gospodarstwa Subalternom, dozór i regularne zachowanie jak najmocniej zalecając; dla większej Wiary i Wagi przy zwykłej pieczęci własną ręką podpisuje się Datt w Wołczynie dnia 30 Września 1776 Roku.

Lubo J. O. Xiężna JEjmość Kanclerzyna W. W. X. Lit. wypuszczając mi Klucz Wołczyński, inny do założenia Magazynów przepisała fundusz, a zatym chociaż wszystkie tej dyspozycji punkta nie mogą być w zupełności przystosowane temuż to Wołczyńskiemu Kluczowi; chcąc jednak, aby w niczym nie odmienną zachowała się forma, rząd i dozór tu w Wołczynie, jak w innych Dobrach moich, też Ustanowę, Jmc. P. Komissarzowi tegoż klucza dla wiadomości, i regularnego ułożenia oddaję a dla większej wagi własną ręką — podpisuję się Datt. w Wołczynie 1.8 br: 1776.*)

---

*) W roku 1793 (a więc po szesnastu latach od wprowadzenia zsyphu) starostwo Szereszewskie dysponowało już b. poważną ilością około 160 tysięcy kg. zboża, co wynosiło przeciętnie po 300 kg. zboża na jedno gospodarstwo włościańskie.

Same składki roczne (zsyp) w ciągu tych 16 lat dać mogły najwyżej 64 tysięcy kg. to też nadwyżka 96 tysięcy stanowiła czysty zysk z dokonanych w tym czasie transakcyj pożyczkowych. Nadwyżka ta świadczy o wielkiej popularności zsyphu wśród ludności wiejskiej, która niewątpliwie szeroko i chętnie korzystała z dobrodziejstw z akcji tej płynących.

SKOROWIDZ.

- A**нна Semenówna Książna str. 8, 47.
Aleksander I str. 14.
Anna Jagiellonka str. 36, 107.
Abramy str. 42.
Abramowicz Jan str. 33, 41.
- B**olesław Wstydlivy str. 7.
Bona str. 9, 33, 41, 49, 102, 108.
Babia Góra str. 11.
Bereza str. 12, 13, 16, 45, 49, 101, 105, 107, 112.
Błudeń str. 12.
Brześć str. 12, 101, 112.
Bakuny str. 13, 45.
Bratysłowo str. 13.
Białowieża str. 14.
Białowieska puszcza str. 17, 30, 39.
Berdniki str. 17.
Birenbaum Michel str. 22, 25.
Byczykiewicz ksiądz str. 27.
Błudeńskie starostwo str. 37, 42, 112.
Białosowszczyzna wieś str. 37.
Białosowszczyzna folwark str. 34, 105.
Babiniec str. 39.
Bałaban str. 46.
Bisping str. 50.
Buczewlanka str. 86.
Błudeński dwór str. 87, 112.
Błudeńskie wójtostwo str. 87.
Bezborodko str. 97.
Baszta str. 101.
- Brody str. 102.
Bielsk str. 105.
- C**howański str. 10, 102.
Cichowola str. 11.
Chłapowski str. 17.
Czartoryscy str. 18, 42, 46, 95.
Czachec str. 36, 37, 39, 86,
Chwałowo str. 37, 86,
Czepele str. 42,
Chodkiewiczowie str. 43, 44, 112
Chrzanowski str. 44
Chorewskie dobra str. 47, 49,
Chomicze str. 49.
Chorewo wieś 50
Chersoński str. 60.
Czarne Łozy str. 86, 105.
Czadziel str. 86
Czacheckie wójtostwo str. 87.
- D**obuczyńskie miasto str. 35, 99, 105.
Daniel Romanowicz książę str. 6.
Dembiński str. 17.
Drohiczyn str. 17, 34.
Dziki błoto str. 22.
Dziekoński str. 25.
Dołhe str. 25, 37.
Dobuczyńska włość str. 33, 86.
Dorohostajscy str. 41.
Denhoff str. 41.
Domański str. 60.
Dobuczyński dwór str. 87.
Dobuczyn wieś str. 87, 88.

- E**lner komtur krzyżacki str. 101.
- F**lemming str. 38, 41, 46.
Falczewski str. 49.
Fossa str. 101.
- G**iedymin str. 7.
Gabrjelín str. 23.
Głęboki Kąt str. 25.
Graff—Siedlnicki str. 58.
Giedroyć str. 41.
Golcz str. 51.
Grodno str. 102, 105, 110.
Gdańsk str. 103.
- H**orodeczno str. 15.
Hajnówka str. 17.
Homszejowie str. 33, 47, 49.
Helenowo str. 36.
Horsk str. 36.
Hydry str. 36.
Haleny str. 37.
Horodniany str. 40.
Hołosiatyn str. 42.
Hrimajło Szczęsny str. 49.
Hłuszec str. 86.
- I**zabelin str. 17.
Iwan książę str. 105.
- J**ażwiny uroczysko str. 2.
Jażwińskie błota str. 2.
Jarosław Swiatopelkowicz książę str. 4.
Jasiołda (Jasiołna) str. 9, 49, 86, 101.
Jan Kazimierz str. 11, 43.
Jan Sobieski str. 11.
Jace str. 35.
Jastrząb str. 36.
- Jagmin str. 40.
Jakowczyckie wójtostwo str. 87.
Jakowicze str. 88.
- K**obryńska puszcza str. 1, 7, 36, 39.
Komorowski Jan str. 12.
Kobryń str. 12, 14, 107.
Kamieniec Litewski str. 6, 12, 13, 17, 101, 102, 103.
Kostewicz Starosta str. 9, 33, 105.
Krupczyce str. 13.
Kozí Bród str. 13, 15, 103, 107.
Kabaki str. 13, 105, 108.
Kiwatycze str. 13, 103.
Katarzyna II str. 14, 39, 57.
Kraskowski str. 17.
Krynica str. 17, 25, 86.
Krynki str. 17.
Kartuzów klasztor str. 17, 49, 111.
Kiernożycki str. 22.
Kraszewski str. 25.
Kaufmann str. 27, 58.
Kobryńscy książęowie str. 33.
Kobciewo str. 35.
Kociołki str. 36, 37, 86.
Kletne str. 37.
Krański str. 40.
Krzczkowski str. 41.
Kirszensztejn str. 41.
Kazimierz Jagiellończyk str. 47.
Kruhle str. 49.
Kurowszczyzna str. 50.
Koladyczne str. 50.
Kotra str. 86.
Krasnik str. 86.
Kabackie wójtostwo str. 87.
Kuplin stary str. 98.
Kołki str. 98.

- Kreczet str. 101.
Kobryńska Doroha str. 105.
- L**ew Wasylkowicz str. 6.
Leszek Czarny str. 7.
Linowo str. 11, 12, 13, 40, 107, 108.
Liwen str. 12, 17.
Leśkiewicz str. 27.
Lichosielce str. 42, 45.
Leśna (Lsna, llsna) rzeka str. 42, 101.
Lubaniec str. 86.
Linowskie wójtostwo str. 88.
- M**ontwiłł str. 6.
Mściśław Wasylkowicz str. 6.
Malecz str. 12, 15, 16, 107, 113.
Mokronowski str. 13.
Michalin str. 24.
Murawjew str. 27.
Machwicowa str. 39.
Murawa str. 42.
Mormożewo str. 50.
Mikołaj I str. 57.
Milutin str. 58.
Mikityckie wójtostwo str. 87.
Maleckie wójtostwo str. 87.
Muchawiec str. 101.
- N**owy Dwór str. 6, 17, 101, 103.
Narewka str. 14, 17.
Nostic generał str. 20.
Nassuta Szempart str. 41.
Naruszewiczowa str. 41.
Nowosiołki str. 42, 49.
Narutowicze str. 50.
- O**liżarów staw str. 13.
Orla str. 17.
Obecz str. 36, 40, 86.
- Orańczyce str. 36.
Olszany str. 40.
Oberża str. 42.
Obrąb str. 42.
Ogrodniki str. 50.
Okólnik str. 86.
Orabniki str. 88.
Olszany str. 108.
- „Pruszanaja” włość str. 8.**
Potocki Stanisław hetman str. 11.
Prużana miasto str. 11, 12, 13, 14, 16, 19, 99, 101, 105, 107.
Połońsk str. 13.
Paweł I str. 14, 18.
Poddubne str. 15.
Pusłowski Tytus str. 17.
Planta str. 17.
Pińsk str. 24, 105.
Pośredni str. 27.
Potapów str. 27.
Postołowo str. 35.
Pociej str. 46.
Plachowszczyzna str. 50.
Popielew str. 86.
Prykolesie str. 86.
Pieniażki str. 86.
Poroślany str. 88.
- R**oman syn Teodora książę Kobryński str. 8.
Rowbeck wieś str. 11.
Ruda (Rudka) str. 13.
Rzeczyca (Murowana) str. 13, 105.
Rumiancew str. 14, 39, 57.
Reynier str. 14.
Rozen str. 17.
Rudnia str. 17.
Różycki str. 17.

- Ramorino str. 17.
 Rogiński str. 20.
 Różańska Puszcza str. 23.
 Rewiatyczne str. 35, 44, 45.
 Radeck str. 37, 86.
 Rzeczyca str. 45.
 Rosochy str. 50.
 Rożkowicze str. 50.
 Repnin str. 96, 97.
 Różana str. 110.
- S**apieha Jan hetman str. 11.
 Szereszów str. 6, 12, 13, 16, 17, 20, 40, 86, 100.
 Sierakowski Karol str. 12, 13.
 Suworow str. 13.
 Sielec str. 13, 16, 47, 48, 49, 50, 51, 101, 107, 111.
 Szwarzenberg str. 14.
 Szczerczewo str. 15, 35.
 Szczara str. 17.
 Słonim str. 17, 110.
 Szereszewskie Starostwo str. 17, 47, 93.
 Skarbowi włościanie str. 18.
 Siemiatycze str. 20.
 Skoczyński str. 20, 22, 25.
 Szemieth str. 22.
 Smulski str. 23.
 Strawiński str. 23.
 Swadbicka stacja pocztowa str. 24.
 Szuścicki pisarz gminy str. 25.
 Swisłocka puszcza str. 30.
 Szereszewska włość str. 33.
 Sielecki okręg str. 33.
 Sapielowie str. 34, 37, 41, 42, 49, 50, 110.
 Sobole str. 36, 86.
 Szubicze str. 37.
 Suchopol str. 37, 39.
- Słuszko str. 36.
 Słonimce str. 40.
 Smolany str. 40.
 Starowola str. 42.
 Staruny str. 42.
 Samójłowicze str. 49.
 Szydłowszczyzna str. 50.
 Siewiec str. 86.
 Szczerczejewskie wójtostwo str. 87.
 Sztakelberg str. 96.
 Stefan Batory str. 101.
 Stanisław August str. 102.
 Słuck str. 110.
- T**eodor Ratneński str. 8.
 Terespol str. 13.
 Turna str. 13.
 Tormasów str. 14.
 Traugutt str. 25.
 Tyzenhauz str. 39.
 Trębicki str. 40.
 Tryzna Mikołaj str. 43.
 Tur str. 45.
 Temra rzeka str. 47.
 Tocznicza str. 101.
- U**hlany str. 49.
- W**łodzimierz Kijowski książę str. 2.
 Wasylko Romanowicz str. 6.
 Włodzimierz Wasylkowicz str. 6, 7.
 Wysokie str. 13.
 Wisznia str. 13, 42, 102.
 Winiec str. 13, 86, 105, 108.
 Wielkie Siolo str. 15.
 Włodek Szczęsny str. 23, 25.
 Wiszniewski str. 27.
 Wincwa (Winiec) rzeka str. 2, 35.

Wolłowicz str. 38.	Ziwinbunt str. 6.
Wilkowicz str. 39.	Zelwa str. 13, 17.
Worotne str. 40.	Zaniewicze str. 36.
Waški str. 42.	Zarzecz ~~e~~ str. 36, 86.
Wola str. 45.	Zieliński str. 39.
Wieszortowicz str. 47, 48.	Zahorze str. 40.
Worożbity str. 50.	Zaniewicze str. 40.
Woszczynicze str. 50.	Zabereziński str. 41.
Wysłouch str. 50.	Zdzitów str. 49.
Zygmunt Stary str. 9, 32, 101, 108.	Zamojski str. 51.
Żdzitowska włość str. 9.	Zielonyj str. 58.
Zygmunt August str. 32, 101, 102, 107.	Zamosze str. 86.
Zygmunt III str. 41.	Ż abin str. 15, 37.
Zubacze str. 50.	Żołobate mosty str. 17, 101.
	Żukowski Michał str. 22.
	Żadzienny str. 88.

FOTOGRAFIE HISTORYCZNE

Fot. M. Rozanow

Typy poleskie

Fot. Z. Wystouch

Prużana – cerkiew unicka (1943 lub 1944 r.)

Rzeka Jasiółka k. wsi Zubocza

Fot. M. Rozanow